

TC

ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZİN ADI
MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİ AKIMLAR

ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
OZAN ÇAĞLAR

Ankara, 2007

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TEZİN ADI
MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİ AKIMLAR**

**ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
OZAN ÇAĞLAR**

**TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. AYHAN TAN**

Ankara, 2007

TC Atılım Üniversitesi

25.12.2007

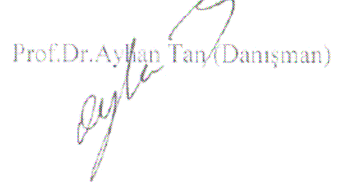
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ozan ÇAĞLAR'a ait Milliyetçilik ve Türkiye'de Milliyetçi Akımlar adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Halil Ülker

Üye

Prof. Dr. Aytan Tan (Danışman)

Üye.

Doç. Dr. İdris Bal

ÖZET

Yaklaşık ikiyüz senedir, milliyetçilik gerek devrim gerekse bağımsızlık hareketlerinde başrol oynamıştır. Bu süreç içinde milliyetçiliğin, kimi zaman modasının geçtiği ilan edilmiş, kimi zaman ise manşetlere çıkarılmıştır. Ancak esas önemli olan şey şudur, milliyetçi projelerin başarısı sayesinde bizler sanki uluslar hep varmış gibi düşünüyor, onlarsız bir dünya hayal edemiyoruz.

Soğuk savaş sonrası yeniden şekillenen Uluslararası sistem, şu an iki temel çelişki ile karşı karşıya. Bir taraftan 'küreselleşme' veya 'globalizasyon' denen süreç hızla ilerlemeye devam ederken, diğer taraftan ise çeşitli ülkelerden 'milliyetçi' sesler hızla yükselmekte. Küreselleşme olgusunun, dünya üzerindeki milliyetçi akımları frenleyeceği düşünülüyordu. Zira bu süreç sonunda, sınırlar kalkacak, artan ticaret, turizm, göç ve yine artan haberleşme araçları sayesinde ülkeler arasındaki kültürel farklar azalacaktı. Ancak günümüzde yaşanan olaylar, bunun tam tersi bir süreçte aynı zamanda işlemekte olduğunu göstermektedir. Dünyanın dört bir yanında serbest ticaret aleyhine gösteriler düzenlenmektedir. Yine dünyanın dört bir yanında yaşayan insanlar, kendi 'kimlik'lerine daha sıkı sarılma eğilimindedirler. Özellikle 11 Eylül sonrası, kimlik olgusu daha çok önem kazanmış ve popüler olmuştur.

Türkiye özelinde konuya yaklaştığımız zaman görüyoruzki, Türkiye milliyetçiliğinin çok çeşitli açılımlarını bir arada bulunduran bir laboratuvar niteliğinde. Türkiyedeki milliyetçilik akımlarını sırasıyla Resmi milliyetçilik veya Atatürk Milliyetçiliği, Sol milliyetçilik veya ulusal solculuk, Liberal milliyetçilik, Etnisist milliyetçilik, Muhafazakar milliyetçilik şeklinde tasnif edebiliriz. Tezde Resmi milliyetçilik söylemi literatür taraması yapılarak incelenecek ve Atatürk milliyetçiliğinin etnik ve sivil yönleri ortaya konacaktır.

Anahtar Sözcükler: Millet, Milliyetçilik, Modernist Milliyetçilik

ABSTRACT

Nearly for two hundred years, nationalism has played the leading role both in the movements of revolution and independence. During the course of this process, sometimes it has been proclaimed as outdated and sometimes it has climbed up to the headlines of newspapers. However, the main point stems from the fact that because of the success achieved by the nationalist projects, we are always sticking into the thought that nations had ever existed, and unfortunately we are not even able to imagine a World whereon no nations currently exist.

The international system which was reshaped upon the ending of cold war phase, has now faced with two main factors of contrast. While the process named as globalization had been continuing to advance speedily on the one hand, the nationalist slogans were being voiced in a raising manner in various countries. It was believed that the event of globalization would play a decelerating role against the national trends which were dominant at that time on the World. According to this belief, there would be no more boundaries at the end of this process and by virtue of the trading, tourism, migration opportunities and again as a result of increase to be recorded in the numbers of communication means, the cultural differences that already existed between the countries, would be diminished. However, the events which take place in our present day serve to indicate that a process which is fully in contradictory with this belief, has been prevailing also at the same time. All over the World, the demonstrations against free trade, are being organized. Furthermore, the people who are living all over the World, are in the tendency of embracing their own identities in a more determined manner Especially, after the event of 11 September, the reality of identity has gained more importance and become more popular.

When we approach this issue from the perspective of Turkey, we come across with the fact that Turkey is some sort of laboratory wherein so many aspects of Turkish Nationalism have taken place together. By order of priority, we can categorize the existing national movements in Turkey such as: Formal Nationalism or Atatürk's Nationalism, Left Nationalism, Ethnical Nationalism and Conservative Nationalism. In the course of our thesis, we will carry out our study dealing with the parole of formal nationalism.

Key Words: Nation, Nationalism, Modernist Nationalism

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	ii
İçindekiler.....	iv

I. BÖLÜM

1.1. GİRİŞ.....	1
-----------------	---

II. BÖLÜM

2.1. Milletlerin Oluşumu.....	6
2.2. Objektif & Sübjektif Unsurlar.....	13
2.3. Etnik Kökenler.....	16
2.4. Milliyetçilik Kavramı ve Doğuşu.....	18
2.5. Etnik-Sivil Milliyetçilik.....	20

III. BÖLÜM

3.1. Osmanlı'da Türk Milliyetçiliği, İki Lider: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp.....	24
3.2. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği.....	30

IV. BÖLÜM

4.1. Türk Milliyetçiliğinin Modernist Karakteri.....	39
4.2. Türk Milliyetçiliğinin Etnik ve Seküler Karakteri.....	56
4.3. Türk Ocakları.....	68
4.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Ocakları'nın Yeniden Örgütlenmesi.....	70
4.5. Türk Ocakları'nın Gelişimi.....	73
4.6. Türk Ocakları'nın Kapatılması.....	77

V. BÖLÜM

5.1. SONUÇ.....	78
KAYNAKLAR.....	85

I. BÖLÜM

1.1. GİRİŞ

“19. yüzyılın ekonomik tarihi büyük ölçüde İngiliz Endüstri Devrimi tarafından belirlenmiştir, ancak aynı yüzyılın siyaset ve ideolojisini belirleyen şey Fransız Devrimi olmuştur.”¹

Kuşkusuz Hobsbawn'ın yukarıda naklettiğimiz fikrine katılmamak mümkün değil. 19. yüzyıl dünyasını temelden etkileyen en önemli kavram 'milliyetçilik' olmuştur. O, savaşların ve devrimlerin patlak vermesine katkıda bulunmuş; yeni devletlerin doğmasına, imparatorlukların dağılmasına ve sınırların yeniden çizilmesine neden olmuş; varolan rejimleri pekiştirmenin yanı sıra onların yeniden şekillendirilmeleri için kullanılmıştır.

Birçok kavram ve onların eylem alanına yansımaları olan toplumsal hareketler, en hızlı devrelerini yaşadıkları halde, milliyetçilik 19. yüzyılda fırtına gibi estikten sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir atılım yapmıştır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin hem iç, hem de dış politikalarını etkileyen kavramlar arasında milliyetçilikten daha güçlüsünü bulmak oldukça zorlaştı.²

Soğuk savaş sonrası yeniden şekillenen Uluslararası sistem, şu an iki temel çelişki ile karşı karşıya. Bir taraftan 'küreselleşme' veya 'globalizasyon' denen süreç hızla ilerlemeye devam ederken, diğer taraftan ise çeşitli ülkelerden 'milliyetçi' sesler hızla yükselmekte. Bunlara geçen seçimlerde ABD başkan adayı olan Kerry'nin serbest ticarete engeller getireceği yönündeki açıklamalarını, Fransa'da Chirac'ın 'Fransız' değerlerinin İslami tehdit karşısında korunacağı yönündeki açıklamalarını, Slovakya'da iki aşırı milliyetçi partinin seçim zaferi için çarpışmalarını, İsrail ve

¹ E.J., Hobsbawn, **The Age of Revolution (1789-1848)**, New York, Mentor Books, 1962, s.74.

² Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1997, s.19.

Filistin'de uzun zamandır devam eden çatışmaları, Türkiye'nin AB üyeliği için Avrupa'dan yükselen milliyetçi sesleri, ya da Irak'da yaşanan olayları gösterebiliriz. Kuşkusuz gösterebileceğimiz diğer bir kanlı örnek, Soğuk savaş sonrası Yugoslavya'da yaşanan olaylardır. Lübnan ve Gazze'de devam eden çatışmalar, susmayan bombalar, kaynayan İsrail, ölen çocuklar. Irak'da belkide neden savaştığını bile bilmeyen ABD askerleri, hergün artık sayısı inanılmaz boyutlara ulaşan ve artık, belkide en kötüsü, bütün dünyaya normal gelen sivil ölümleri.

Küreselleşme olgusunun, dünya üzerindeki milliyetçi akımları frenleyeceği düşünülüyordu. Zira bu süreç sonunda, sınırlar kalkacak, artan ticaret, turizm, göç ve yine artan haberleşme araçları sayesinde ülkeler arasındaki kültürel farklar azalacaktı. Ancak günümüzde yaşanan olaylar, bunun tam tersi bir süreçte aynı zamanda işlemekte olduğunu göstermektedir. Dünyanın dört bir yanında serbest ticaret aleyhine gösteriler düzenlenmektedir. Yine dünyanın dört bir yanında yaşayan insanlar, kendi 'kimlik'lerine daha sıkı sarılma eğilimindedirler. Özellikle 11 Eylül sonrası, kimlik olgusu daha çok önem kazanmış ve popüler olmuştur.

Dünya ikinci bin yılını kapatıp üçüncü bin yılına girerken, daha fazla birleşmekte, birbirine daha fazla bağlanmakta. Bu ortamda beklenen aslında etnik çatışmaların daha az olması. Dünya üzerinde durmadan tekrarlanan şey içinde yaşadığımız yer kürenin her geçen gün daha fazla küçüldüğü, daha birleşik bir hal aldığı. Karmaşık yapıdaki Uluslararası örgütler, dünya üzerinde her yerdeki ekonomileri ve toplumları birbirine bağlamakta. Kitle iletişim araçları sayesinde evrensel bir kültür yaratılmaya çalışılmakta. Dünya giderek daha fazla tek bir mekan haline gelmekte.

Ancak dünyanın bir de diğer yüzüne bakmak gerekir. Bu yüzünde ise toplumsal hareketler, etnik ve kimlik çatışmaları var. Milli irrendatizm hareketleri, özerklik talep eden gruplar, ayrılık talep eden gruplar her yerde patlak veren ırksal çatışmalar bu yüzün özelliklerini oluşturmakta. Kanada, İngiltere, Fransa, Almanya gibi gelişmiş bölgelerde bile ırkçılık ve milliyetçilik hareketleri yükselmekte. Avrupa

Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye'ye karşı Fransa önderliğinde gösterilen tepki, geçtiğimiz sene yine Fransa'da yaşanan olaylar, ya da Avrupa anayasası'nın referandum sonucu rafa kaldırılması verebileceğimiz birkaç örnek. Bunların yanında Hindistan'da, Kafkaslarda, Balkanlarda, Afrika'da, Ortadoğu'da etnik çatışmalar sürüp gitmekte.

Peki Hindistan'daki, Kafkaslar'daki veya Ortadoğu'daki yaşanan bu milliyetçi uyanış, milliyetçiliğın son çırpınışları mı? Millet denen olgu, bir süre sonra depolitize olup tarih sahnesinden çekilecek mi? Ya da milletler ve milliyetçilikler daimi olgular mıdır? Geçici olan milliyetçilik mi yoksa modernlik, ya da post-modernliğin kendisi mi?

Tezin amacı elbette bu kadar komplike sorulara yanıt aramak değıl. Ancak giriş bölümünde şunu belirtmeliyim ki, milletlerin depolitizasyonunu içeren birinci görüşün bu gün yaşadıklarımızla tamamen çeliştiğini söyleyebiliriz. Dünyanın dört bir tarafında ülkeler güvenliklerine ve siyasal sınırlarına her geçen gün daha fazla önem vermekte, bunları korumak için silahlanma yarışına girmektedirler.

İsrail, Hindistan, Kuzey Kore ve Pakistan gibi ülkeler bu yarışta başı çekerken, İran nükleer güç olma yolunda ilerlemekte. Avrupa Topluluğu ülkeleri güvenlik ve dış politika alanlarında bağımsızlıklarını korumak istemekte. Bütün bu gelişmelerin yanında, aslında küresel kültürü oluşturması ve yayması beklenen kitle iletişim araçlarının, bir yandan da küçük toplumsal ve siyasal gruplara etnik ve dilsel cemaatlere, hem milli devletler hem de daha geniş ölçekteki kıtasal ya da küresel kültüre karşı kendi katı toplumsal ve kültürel ağlarını yaratma ve devam ettirme imkanı tanımaktadır.³

Türkiye'de, dünyanın genelinde yükselmekte olan milliyetçilik den nasibini almakta. Özellikle ülkenin doğusunda yaşanan ve 1999 yılı sonrası yavaşlaşa da son zamanlarda tekrar alevlenen çatışmalar ülke içinde radikal-milliyetçi diyebileceğimiz kesimlerin seslerinin daha fazla çıkmasını sağlıyor. 1990'lı yıllardan sonra dünya genelinde daha da hakim olan İnsan Hakları, Uluslar arası Hukuk gibi kavramlar ve

³ A.D., Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s.13.

Türkiye'nin AB üyelik süreci bu soruna 'demokratik' çözüm arayışlarını hızlandırırsa da, yine de hala fazla mesafe alınmış değil. Son seçimlerde aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi'nin aldığı oy oranı, yükselen milliyetçilik dalgasının siyasi platformdaki ifadesi oldu. Son iki yılda arka arkaya yaşanan iki cinayetle (Önce Rahip Santaro'nun öldürülmesi ve sonrasında Hrant Dink cinayeti) sarsıldı Türkiye. Bu cinayetler sonrası yaşanan tartışmalar gerilimi daha da arttırmış gözüküyor.

“Aslına bakılırsa Türkiye, gerek insan hakları, gerek devlet geleneği gerekse milliyetçiliğin elvan gibi rengarek açılımları meselelerinde bir laboratuvar niteliğindedir.”⁴

Türk milliyetçiliklerini ideolojik içeriklerine göre tasnif ettiğimizde, şu hatları çekebiliriz;⁵

- 1-) Resmi milliyetçilik veya 'Atatürk' milliyetçiliği
- 2-) Sol-milliyetçilik veya ulusal solculuk
- 3-) Liberal milliyetçilik
- 4-) Etnisist milliyetçilik
- 5-) Muhafazakâr milliyetçilik

Kuşkusuz yukarıdaki bütün milliyetçilikleri bir yüksek lisans tezinde incelemek çok zor. Bu sebeple Resmi milliyetçilik veya 'Atatürk' milliyetçiliği, ya da 1938 yılına kadar olan, Cumhuriyetin kuruluş yıllarına hakim olan ve bu günlerde hala geçerliliğini devam ettiren ve tezde 'Kemalist' milliyetçilik olarak adlandırılan akım incelenecektir. Kemalist milliyetçiliği, etnik-sivil milliyetçilik bağlamında ele almanın tek başına yeterli olmayacağı, bir üçüncü terime daha ihtiyaç bulunduğu ve bu terimin 'modernist milliyetçilik' olduğu, Kemalist Milliyetçiliğin esas amacının modern ve batılı bireyler yaratmak olduğu tezde savunulacaktır.

Tezin II. Bölümü milliyetçilik teorisine ayrıldı. Millet in oluşum süreci, unsurları, milliyetçiliğin tanımı ve türleri bu kısımda incelenmiştir.

---

⁴ Nergis Canefe, **Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.6.

Tezin III. Bölümünde, Osmanlı döneminde Türk milliyetçiliğinin oluşum evreleri, ve bu oluşuma katkı yapan iki düşünür ve iki büyük Türk milliyetçisi, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura incelenmiştir.

Tezin IV. Bölümünde ise Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk milliyetçiliğine hakim olan etnik ve modernist yönler incelenmiş, ve bu kısmın sonunda da Türk milliyetçiliğinin Osmanlı'nın son dönemlerinden kapatıldığı 1930'lu yıllara kadar bayraktarlığını yapmış Türk Ocakları anlatılmıştır.

Tezin yazım aşamasında bir çok insanın katkısı oldu. Ancak bu insanlardan en önemlilerine burada teşekkür etmek istiyorum. Anneme ve Babama, beni bu noktaya kadar destekledikleri için ne kadar teşekkür etsem az. Koray Ülkü, tezimin başından itibaren fikirleriyle bana destek oldu, tezin sonuçlanmasındaki katkılarından dolayı minnettarım. Hayri Türkmen'de bana evinin kapılarını açtı, bazen sabahlara kadar yaptığımız konuşmalar tezin bu noktaya gelmesini sağladı. Aynı zamanda Eray Doğan, Edip Bakır, Erdem Dirlik ve Gül Menekşe'ye de teze katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Özel bir teşekkür de Diğdem Karayaz'a.. Herşey için..

Bu tez 'Musa Alp' in aziz hatırasına yazılmıştır..

İstanbul, 2007

---

⁵ Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1995, s.95.

II. BÖLÜM

Millet adı verilen toplumsal olgu, feodal toplumun bünyesinin bozulmasıyla ortaya çıkan bir toplumsal üründür.⁶

2.1. Milletlerin Oluşumu

8. yüzyılın sonunda, ulaşım ve iletişim ağlarının bozulması, okuma ve yazmanın Latince olması sebebiyle okur-yazar oranının fevkalade düşük bir düzeyde ve din adamlarının tekelinde olması, oldukça kısa olan ortalama ömür ve birçok bölgede düşük bir nüfus yoğunluğu gibi sebepler feodal yönetim biçiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eski Roma imparatorluğunun çökmesi de, Avrupa'yı bu imparatorluğun sağladığı yasalardan ve korumadan mahrum bırakmıştı.

Feodalite'nin ekonomik ve siyasal olmak üzere iki yönü vardır. “Siyasal olarak feodalite 'atomize bir iktidar'ı temsil eder. Merkez iktidarı sınırlandırılmış bir iktidardır ve yerel yönetim güçleri, merkez karşısında önemli ölçüde bağımsızdırlar.”⁷

'Topraksız bey, beysiz toprak olmaz'⁸ sözü, kuşkusuz feodalite'nin ekonomik yönünü kusursuz biçimde açıklamaktadır. Batı ve Orta Avrupa'da çiftlik arazilerinin büyük kısmı 'malikane' denen bölgelere bölünmüştü. Feodal düzende 'derebey' denilen büyük toprak sahipleri, toprakları üzerinde yaşamakta olan 'serf'ler üzerinde büyük yetkilere sahiptiler.

⁶ Oran, *Az gelişmiş...*, s.47.

⁷ Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s11

⁸ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.12.

Malikane sisteminin üç önemli özelliğinden birincisi, ekilebilir arazinin iki parçaya ayrılması, bunlardan birinin beye ait olması ve yalnız onun adına ekilmesi, ötekinin ise birçok kiracı arasında bölünmesi, ikincisi toprağın tek parçalı tarlalar halinde değil de, dilimler halinde ekilip biçilmesi, üçüncü önemli özellik de, kiracıların salt kendi topraklarında değil, aynı zamanda derebeyinin toprağında çalışmak zorunda olmalarıydı. Zaten isimleri Latince'de köle anlamına gelen 'servus'dan türemiş olan 'serfler, haftanın belirli günlerinde derebeyin tarlasında çalışmak ve bunun dışında her türlü önceliği ve buyuracağı her türlü angaryayı yapmak zorundaydılar.⁹

Ortaçağ ilkelerini anlatmak için kullanmamız gereken anahtar kelimeler 'töre' ve 'gelenek' dir. Bugünkü kanunların yerine malikane töresi hakimdi. E.K Hunt, töre ve geleneklerin ortaçağ insanı üzerindeki etkisini şöyle açıklamıştır:

Ortaçağ insanının yaşamı ve fikirlerini belirlemede töre ve geleneklerin gücü eksik değerlendirilmemelidir. Serfler arasındaki tartışmalar hem her olaydaki özel durumlara hem de bu olaylar için genel malikane törelerine göre lordun mahkemesinde karara bağlandı. Kuşkusuz bir lord, kendisi ile bir serf arasındaki anlaşmazlıkta genellikle kendi lehine karar verecekti. Ancak bu durumda bile, özellikle İngiltere'de bir üst lord, lordun vassalı olarak serflerine sürekli töredışı davranan bir lorda yaptırım ya da ceza uygulardı.¹⁰

Ortaçağ'da Kilise, bütün Hıristiyan dünyasına yayılmış bir örgüttü. Herhangi bir Taç'dan daha güçlü, daha yaygın, daha eski ve süreklidi. Dindar bir çağdı bu ve tabii kilisenin de muazzam manevi gücü, prestiji vardı. Ama bunun yanısıra, o çağda varolabilecek tek biçimde serveti vardı, toprak. Feodal çağın en büyük toprak sahibi kiliseydi. Bu çağ aynı zamanda dinsel eğitimin bütün Batı Avrupa'da güçlü ve yaygın etkiler bıraktığı bir çağdı. Bu unsurlar bütün bu dönem boyunca kiliseyi güçlü bir merkezi yönetime en yakın şey yapmak için birleşti.

11. yüzyıldan sonra yeni bir grup güçlenerek ortaya çıktı: Tüccarlar. Tüccar sınıfının ortaya çıkmasının en önemli nedeni olarak Haçlı Seferleri gösterilir. Haçlıların ticareti büyük ölçüde hızlandırdığını söyleyebiliriz. Haçlı Seferlerine katılan savaşçılar, dönüşlerinde Doğu'ya yolculukları sırasında gördükleri mallar için

⁹ Huberman, *Feodal ...*, s.14.

¹⁰ E.K., Hunt, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Ankara, Dost Yayınları, 2005, s.20.

bir pazar yarattılar. Din açısından olmasa bile, ticaret açısından Haçlı Seferlerinin çok önemli sonuçları olmuştur. Haçlı seferleri sonunda hızlanan ticaret, feodal toplumun dönüşümünde çok önemli rol oynamıştır. Haçlı Seferleri kadar önemli olan bir diğer husus da 'tarım devrimi'dir.

Tarımsal verimliliğin artması, hem yerel hem de uluslararası pazarlara götürülebilecek yiyecek ve zanaat ürünlerinde bir artığın elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Tarım dışı meslek gruplarının yoğun biçimde büyümesine olanak sağlayan, tarım sektöründe gereksinmenin üzerinde bir ürün elde edilmiş olmasıydı. Henri Pirenne'in de dediği gibi “tarımın olmadığı bir ticareti düşünmek olanaksızdır. Çünkü ticaretin kendisi kısırdır, çalıştırdığı ve zenginleştirdiği insanlara yiyecek sağlamak üzere tarıma gerek duyar.”¹¹

Ticaretin yaygınlaşmasının önemli iki sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi para kullanımının yaygınlaşmasıdır.

Önceleri, serfi toprağında belirli günler çalıştıran ve 'emek rant' alan feodal bey, sonradan bu rantı, serfe bıraktığı belli bir topraktan 'ürün rant' şeklinde almaya başladı. Artık serf elinde daha çok para tutabiliyor, köylü daha fazla üretmeye başlıyordu.¹²

İkincisi ise kentlerin büyümesidir. Toktamış Ateş'in de belirttiği gibi kent, “halkının geçimini tarımla değil, ticaretle sağladığı ve hukuksal bir varlığı ve kendine özgü yasa ve kurumları olan bir yer” dir.¹³

Şehirlerde gelişen ticaret ve büyüyen tüccar sınıfı, feodalizmin donuk, değiştirilmesi güç yasalarından hoşlanmıyordu. Onlar özgürlük istiyorlardı, kendi mahkemelerinde yargılanmak, kendi vergilerini istedikleri biçimde toplamak

¹¹ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, İstanbul, 1983, s.28.

¹² Oran, **Az gelişmiş ...**, s.47.

¹³ Ateş, **Siyasal ...**, s.14.

istiyorlardı. Bunları elde edebilmek için 'lonca' denen birlikler kurdular. Loncaların bütün amaçları, pazarı tam denetimleri altına almak, yabancı rekabeti ortadan kaldırmak ve fiyatları tespit etmektir. Loncalar, kendi şehirlerinde kendi zanaatlarının tekeline sahip olmanın mücadelesini vermişlerdir. Yabancıların şehri pazarına girmelerine izin vermezlerdi. Lonca üyeleri dış rekabet istemedikleri için, ortaçağ tarihi boyunca şiddetli şehir savaşları olmuştur. Zamanla nüfusun artması, daha bol mal üretilmesi, serfin üretimden daha fazla pay alması gibi sebeplerle talep artınca lonca sistemi etkinliğini yitirmiştir. Toplumlarda her zaman varolan olumlu ve olumsuz öğeler bu sırada da faaliyettedir.

“Vatan (patrie) sözcüğü vardır, fakat örneğin bütün Fransa için değil, çeşitli province'ler için kullanılmaktadır. Bu birimler birbirlerinden farklı oldukları bilincine canlı bir şekilde sahiptirler. Millet (nation) kelimesi de mevcuttur, fakat anlamı patrie sözcüğündeki gibidir. Diğer bir deyişle, bugünkü anlamında bir 'ulusal duygu' yoktur.”¹⁴

Herkes çocukların ulusal yurtseverlik içgüdüleriyle doğduğunu sanır bugün. Tabii bu doğru değildir. Ulusal yurtseverlik, ulusal kahramanların yaptıkları büyük işleri sürekli dinlemek ve okumaktan oluşur. “Onuncu yüzyıl çocuklarının okul kitaplarında kendi ülkelerinin gemilerinin düşman gemilerini batırışının resmi yoktu. Nedeni de çok basit. Bugün bildiğimiz anlamda ülke yoktu o zaman.”¹⁵ Peki ulusal devletler nasıl ortaya çıktı? Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, orta sınıf uzun bir süredir güçlenmekteydi. Ticaret'le uğraşan bu sınıf, ticareti güçleştiren engellerden kurtulmak istiyordu. Bu engellerin en başında yolların güvensizliği geliyordu. Feodal lordların varlığı, ticareti güçleştiren etkenlerin başında geliyordu. Merkezi bir otoriteye duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktaydı.

Kral, feodal lordlara şehirliiler arasındaki kavgada, şehirliilerin tarafındaydı. Feodal lordların gücünün azalması, onun gücünü arttırıyordu. Şehirliilere yapacağı yardımlar karşılığında onlardan borç para alıyordu. Bu paralar karşılığında feodal lordların askeri önemleri azaldı çünkü artık kral, bir ordu kiralayacak paraya sahipti.

¹⁴ Oran, **Az gelişmiş** ..., s.48.

¹⁵ Huberman, **Feodal** ..., s.84.

Ayrıca artık profesyonel bir orduya olan ihtiyaç giderek artıyordu, çünkü yeni siyasal ortamda, bilgi ve beceri düzeyi yüksek askerler, talim yapmayan ve dağınmış feodal birliklere tercih ediliyordu.

Kentteki zengin grupların, dış pazarların genişletilmesi, okyanus ötesindeki kaynakların kullanımı ve yabancı rekabetin önlenmesi gibi talepleri vardı ve hükümdar bu talepleri gerçekleştirebilmek için ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Hükümdarın, taleplerini yerine getirmesi karşılığında kentlerdeki burjuva sınıfı kent meclislerinin yetkilerinin çoğundan vazgeçmeye hazır dılar. Burjuvazi için zamanla, kent içinde siyasetle uğraşmak zaman alıcı olmaya başlamıştı, kamusal düzenin başka yollardan sağlanmasını istiyordu. Baskın Oran, güçlü bir merkezi iktidarın ortaya çıkmasının sonuçlarını şöyle değerlendirmiştir:

Güçlü bir merkezi iktidarın kurulması çok önemli ekonomik sonuçlar yarattı. Hem ticaret olanaklarını (yollar, seyahat güvenliği) geliştirdi, hem de bireylerin, bu iktidarın dışında başkalarının insafına kalmasını önledi. Bütün ülkede aynı yasanın uygulanması o zamana kadar alışılmamış bir adalet belirtisi oldu. Sonuç olarak, eskiden sadece bourg'ların surları içinde olan pazar bütün ülkeyi içine alacak biçimde genişlemeye başladı. Kendine yeterlilik ekonomisinden ulusal pazar ekonomisine geçilmişti. Para kullanımı yaygınlaştı. Alt yapıdaki bu köklü değişiklikler karşısında feodal sistemin üst yapısı daha fazla direnemezdi. Lonca sistemi gibi ' adil fiyat ' doktrini de etkisini yitirdi. İlkel bir banka sistemi belirdi. Toprak dışında mülkiyet bilmeyen Ortaçağ düzeninden çıkan yeni ve zengin sınıfın gönenci artık mal ve sermayeye dayanıyordu.

11.ve 12. Yüzyıllardan itibaren başlayan krallıkların güçlenme sürecinin yarattığı pazar birliği, peşinden 16. Yüzyılın sonunda millet'i yaratacak birtakım değişiklikleri de sürükledi. Yeni siyasal birimde ticaret yapabilmek için her şeyden önce halkın ortak bir anlaşma aracı bulması gerekti. Böylece, Ortaçağın latincesi önemini yitirdi ve bölgesel diller ortaya çıktı. 16. Yüzyıl başında Luther'in 'Hıristiyanlıkta Papalık yoktur' diye açtığı bayrak, siyasal bakımdan krala bağımlı hale gelen Kilise'yi ideolojik bakımdan da iyice bağılı duruma soktu. Oysa bu sosyo-ekonomik gelişmeler olmadan evvel reform fikirleri Luther'den önce 10-12 kez ortaya atıldığı halde tutulmamıştı. Reform hareketleri sonucu her krallıkta 'ulusal' mezhepler ve kiliseler ortaya çıktı. Aynı birim içinde bir süre yaşamının bireylere aşıladığı ortak geçmiş duygusu ve ülkü birliği, bu yeni ortak duygunun öznel ögesini oluşturunca, halk arasında ilerde milliyetçiliğin ' duygu ' kısmını meydana getirecek olan bir zihniyet ortaya çıktı.¹⁶

¹⁶ Oran, *Az gelişmiş ...*, s.49.

Gördüğümüz gibi koşullardaki değişim, kendi kendine yeterli tarım ekonomilerini ve ticaret ve sanayinin gelişmesinin önünde engel teşkil eden derebeylik kurumunu yıkmıştır. Seyahat güvenliği ve bir yerden diğer yere değişmeyecek yasalar ticaretin gelişmesi için gerekliydi, Serf, serbestçe kente gidebilmeli ve işçi olabilmeliydi. Kapalı tarım ekonomisinden ulusal pazar ekonomisine geçilirken, insanlar ülke düzeyinde birbirleriyle ilişki içine girdiler. Aynı topluma ait olmanın bilinci gelişti. 'Biz' duygusu, derebeyliğin bölgesel sınırlarından ulusal sınırlara kadar genişledi. “Ortak dil oluştu, aynı yurdu paylaşmanın bilinci gelişti. Papalığa bağlı evrensel kiliseden, krala bağlı ulusal kiliseye geçildi. Ulusal özellikler bu etkileşim içinde ortaya çıktı. Ulus doğmuş oldu.”¹⁷

Kralın mutlaklığının ekonomi alanındaki göstergesi 'merkantalizm'dir. Merkantalizm paraya ve dış ticarete ön planda yer vermiştir. Nihai amaç, bir dış ticaret fazlası elde etmektir. Merkantalistlere göre ülkelerin çıkarları çatışır, bir ülke kazanırken diğeri kaybeder. Dış ticarete korumacılık savundukları dış ticaret politikası idi. Merkantilizmin 'ulusal servet' anlayışı da tüccarların çıkarlarını ön planda tutmaya yönelmiştir. Devletin gücünün kaynağı servette bulunur. Servet, değerli madenlerden oluşur. Değerli madenler ise ticaret bilançosu fazlası sayesinde elde edilebilir. Merkantilistler için ulusal servet, halkın refahı, tüketici ya da işçi yararı ile ilgili değildir. Nitekim imalatçıların olabildiği kadar düşük ücretlerle işçi çalıştırmaları, dünya piyasalarında rekabet için gerekli görülmüştür. İhracat fazlası sağlanması düşük ücretli işçi çalıştırmaya bağlanmıştır.¹⁸

'Fakirlere Yardım Kanunları' çerçevesinde, işçiye ödenen ücretlerle yaşaması için gerekli sayılan ücret arasındaki farkın kamuca kapatılması savunulmuştur. Buna karşılık, devletin kudretinin kaynağı olan servet, özel ayrıcalıklarla donatılmış tüccarların ve üreticilerin serveti demektir. Tüccarlarla devlet çıkarlarının özdeş sayılma nedeni açıktır: “Tüccarların karlı denizaşırı faaliyetlerinden yararlanabilmesi güçlü merkezi devleti, güçlü bir orduyu gerektirir. Devletin kudretini sağlayan denizaşırı ticaret, ordu için silah yapımı gibi iktisadi faaliyetler ise tüccarın

¹⁷ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, İmge Yayınları, 1991, s35

¹⁸ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 2002, s.45.

elindedir.”¹⁹

Bu gelişmelerin sonucu olarak biriken zenginlik 'ulus-devlet'i doğuracak, zamanla ulus-devlet, Avrupa tarihinin en önemli siyasal birimi haline gelecektir. Çünkü 16. yüzyılla birlikte dünya ekonomisinin gidişi, ulus-devlet çapında ekonomik düzenlemenin en başarılı düzenleme olduğunu gösterecektir. Ayrıca, biriken zenginlik, devletlerin güçlü ve sürekli ordu besleyebilecek olanaklara kavuşmalarını ve dolayısıyla Kuzey Avrupa devletlerinin güçlerinin artmasını sağlayacaktır. Bu iki gelişme, yani ekonomik ve askeri olanaklar, ulus-devletin kuruluşunu kolaylaştırmıştır.

Gördüğümüz gibi, geniş ve merkezi bir devletin varlığı anlamında ulus-devlet, Fransız Devrimi'nden önce de vardı. Ancak Fransız Devrimi ile beraber bu yapı büyük şekilde değişime uğramıştır. Bu iki siyasal form arasında ayırım yapabilmek için 'ulusal devlet' (national state) ve 'ulus-devlet' (nation-state) kavramlarını kullanabiliriz.

Ulus-devletin oluşumuna, mutlak monarşilerin büyük katkısı olmuştur. Avrupa'da mutlak monarşilerin güçlenmesi ve uygulanan türdeşleştirme ve merkezileşme politikaları ile başlayan süreci uluslaşmanın başlangıcı olarak adlandırabiliriz. Poggi'nin de dediği gibi Fransız ulusu, çağdaş Fransız devletini ne kadar yarattıysa, mutlak krallık da Fransız ulusunu en az o kadar yaratmıştır.²⁰

Calhoun, millet, milliyetçilik ve haritacılık arasındaki ilginç bağlantıları göz önüne sermiştir:

Her şeyden önce giderek güçlenen Avrupa devletleri, siyasi ve askeri güçlerini arttırıp bu gücü, hem denetimleri altındaki toprakları birleştirmekte, hem de komşu ülkelere karşı görece daimi bir hısmılık yaratmakta kullandılar. Yöneticilerin (paralı askerler yerine) vatandaş ordularını seferber ettikleri yerlerdeki halklarda, daha güçlü bir ortak kimlik ve komşularından farklılık duygusu uyanmaya başladı. İçerideki bu yeni birlik ve daha keskin sınırlar, haritacılığa da, milliyetçiliğe de yansdı. Napolyon savaşları bu açıdan bir dönüm noktası oldu. Napolyon, geleneksel hanedan savaşçılarından farklı olarak yalnızca yeni topraklar

¹⁹ Kazgan, **İktisadi Düşünce** s.46.

²⁰ Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s.100.

elde etme çabası gütmüyor, ele geçirilen ülkelerin toplumsal ve siyasi yapılarını da dönüştürmek istiyordu.²¹

İlk başta Fransız Devrimi cumhuriyetçiliğinin bir müridi olan Napolyon, daha sonra kendini imparator ilan etti, ama kendi rolünü Galyalaştırıcı olmaktan çok modernleştirici olarak görüyordu. Onun yaymak istediği ideolojinin ana temalarından biri, artan vatandaş katılımıydı-sadece Napolyon ordularına değil, siyasete ve kültüre de. Bu sebeple Napolyon savaşları Avrupa'da ulusal bilinç ateşinin parlaması açısından çok önemlidir. Birçok grubu Fransızlara karşı birleştirmekle kalmamış, hem bu muhalefetin, hem de birçok ülkenin iç siyasi ve kültürel kurumunu 'ulusal' model çerçevesinde yapılanmasını teşvik etmiştir. Hükümetler de, iş onlara düştüğünde, daha iyi coğrafi bilgiler edinebilmek için araştırmalar yaptırmaya ve tazelenmiş bir enerjiyle haritalarda sınırlarını daha belirgin bir şekilde gösterebilme çabası içine girdiler.

İkinci olarak bu devletler askeri güçlerini iç idari kapasiteleriyle desteklemeye çalıştılar. Bu işe de, başka birçok şeyin yanında savaşları finanse etmeye yarayan ve askere almayı da içeren vergi toplamaya başladılar. Liderler, kontrolleri altındaki ülkeleri daha yakından tanımak istiyorlardı. Dolayısıyla ellerindeki toprakların genişliği ve kullanımıyla ilgili daha kesin bilgiler sağlayan araştırmalar yapmaya başladılar. İngiliz hükümetleri, daha 16.yüzyılda İrlanda'nın kolonizasyonunu kolaylaştırmak amacıyla toprak kullanım biçimlerini, mülkiyet durumunu ve ilgili diğer iktisadi ve idari unsurları içeren kadaströ haritaları çizdirerek bu konuda öncü oldu. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren ulus-devletlerin pazarlar, ulaştırma ve güçlenen merkezi yönetim vasıtasıyla iç bütünleşmesini sağlaması, bu tür haritaları gittikçe yaygınlaştırdı. Bütün bu çalışmalar, nüfus sayımlarının ve bununla bağlantılı insan sayma ve özelliklerini saptama çabalarının artması, devam edegelmekte olan, daha nitelikli yolların inşası ve yaygınlaşan eğitimle birlikte ulusal dillerin standartlaşmasına katkıda bulunan daha iyi iletişim sistemlerinin kurulmasıyla elele yürüdü. Tüm bu gelişmeler ulusal birleşmeyi besleyerek, bir haritada, söz gelimi Fransa'nın, feodal dükler ve baronlar arasında pay edilmiş parçalar halinde değil de, tek bir birim olarak alınmasını anlamlı kılıyordu.²²

2.2. Objektif & Subjektif Unsurlar

Milleti tanımlarken, bazı yazarlar objektif unsurları, bazı yazarlar ise subjektif unsurları ön plana çıkarmışlar, bazıları ise bu iki unsurun birlikte kullanımının dahi bir tanım yapmaya elverişli olamayabileceğini belirtmişlerdir.

²¹ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.20-21.

²² Calhoun, **Milliyetçilik**, s.20-21.

Objektif unsurların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Etnik köken, dil, din, toprak, ortak tarih, kanbağı ve ortak kültür. Belkide objektif unsurları temel alan en ünlü millet tanımı Joseph Stalin'den gelmiştir. Stalin'e göre millet'in olmazsa olmaz unsurları; ortak bir tarihi geçmiş, ortak bir dil, tarihi bir toprak, ortak bir ekonomik hayat ve ortak kültür'dür. Stalin'e göre, bu unsurlardan hiçbirisi tek başına milleti tanımlamada kullanılamaz.

Objektif unsurlar, birçok yazar tarafından millet tanımı için yetersiz görülmüş ve eleştiriye uğramıştır. Renan, 1882 tarihinde şu soruyu sormuştur:

Nasıl oluyor da ülke içinde üç dilin konuşulduğu, iki ayrı dinin olduğu ve üç ya da dört farklı etnik topluluğu bir arada bulunduran İsviçre bir milleti meydana getirebiliyorsa, İsviçreye göre daha homojen olan Tuscany olamıyor? ABD ve İngiltere, Latin Amerika ve İspanya, aynı dili konuşmasına rağmen tek bir millet oluşturmuyor...²³

Objektif öğelerin millet tanımında yetersiz kalacağını söyleyen bir çok yazar, subjektif öğeleri ön plana çıkarmıştır. Subjektif bilinç, bu öğelerin en önemlisidir. Bu yazarlar, subjektif bilinç ögesinden yoksun olan toplulukları daha çok 'etnik topluluklar' olarak tanımlamaktadır. Yani milleti millet yapan, objektif öğelerden çok, bu subjektif bilinçtir. Açıklamalarımızdan da farkedileceği gibi, millet kavramını tanımlamakta kullanılabilecek ortak bir reçete bulmak oldukça güç. “Örneğin Smith'e göre millet, tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlanabilir.”²⁴ Anderson'a göre ise milletler 'hayali cemaatler'dir. Millet, dil, din, inanç, tarih ve kültür birliğine sahip topluluklar olarak tanımlanabildiği gibi aynı toprak üzerinde ortak ekonomik ve toplumsal çıkarlara sahip bireylerin aynı yönetsel birime aidiyet duygularıyla bağlanması üzerine de kurulabilmektedir.

²³ Umut Özkırımlı, **Contemporary Debates on Nationalism**, Palgrave Macmillan, 2005, s.22.

Calhoun, ulus retoriğinin en önemli özelliklerini şu şekilde saymıştır:²⁵

1. Sınırları olan bir toprak veya belli bir nüfus ya da her ikisi.
2. Bölünmezlik- ulusun bir bütün olduğu kavramı
3. Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer uluslarla şekli eşitlik.
4. 'Üstün' bir meşruiyet kavramı- örneğin hükümetin ancak halkın iradesi tarafından desteklendiği veya en azından 'halkın' ya da 'ulusun' çıkarlarına hizmet ettiği sürece adil olduğu düşüncesi.
5. Halkın kolektif olaylara katılımı- ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus (ister savaşıla, ister sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için).
6. Doğrudan üyelik- her bir bireyin, ulusun ivedi bir parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi.
7. Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir bileşimini içerecek biçimde bir kültür.
8. Zamansal derinlik- ulusun, geçmiş ve gelecek nesilleri içerdiği ve ortak bir tarihi olduğu haliyle zaman içinde var olduğu anlayışı.
9. Ortak mezhep veya ırk özellikleri.
10. Belli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bir bağ.

Hangi altı, yedi veya sekiz özelliğın daha önemli olduğu ulustan ulusa değişir. “Ulusal ideoloji, kimi ortamlarda karakteristik özelliklerden birini ya da birkaçını taşımayabilir ya da diğerlerine daha fazla vurgu yapabilir. Bir ulusun ulus olarak tanınması, katı bir tarife değil, bu dokunun hakimiyetine bağlıdır.”²⁶

Millet tanımı üzerinde olmasa bile, tanımın modernliği üzerinde bir anlaşma söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Hobsbawm,' Milletler ve Milliyetçilik' adlı kitabında, sözcüğün modernliğini şu kelimelerle anlatmıştır:

Modern milletin ve onunla bağıntılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir. Bugün bu olgu yeterince anlaşılmiş durumdadır; ancak milli kimliğin tarihten eski olacak kadar doğal, temel ve kalıcı olduğu yönündeki zıt varsayım o denli yaygın bir kabul görmektedir ki, konuya ilişkin sözcük dağarının modernliğini irdelemek yararlı olabilir. Çeşitli basımları bu amaçla titizlikle gözden geçirilmiş olan İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü'nde 1884 basımından önce modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi kullanılmaz. Lengua nacional'in 'bir ülkenin resmi ve edebi dili; o ülkede genel olarak, başka milletlerin dillerinden

²⁴ Anthony D., Smith, **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, 2004, s.32.

²⁵ Calhoun, **Milliyetçilik**, s.6.

²⁶ Calhoun, **Milliyetçilik**, s.7.

ve lehçelerden ayrı biçimde konuşulan dil' olduğunu ilk defa 1884 basımıyla öğreniriz.²⁷

'Lehçe' maddesinde, lehçe ile milli dil arasında benzer bir ilişki kurar. 1884'den önce nacion sözcüğü, basitçe' bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı' ve aynı zamanda 'bir yabancı' anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte, artık 'her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim', bunun yanında' bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar' anlamı yüklenmekteydi.' (Milletler ve milliyetçilik, Hobsbawn)²⁸

2.3. Etnik Kökenler

Bugüne kadar Etnik kimliği milletin öncülü olarak gören sayısız eser yazılmıştır (Örnek, Anthony Smith, Ulusların Etnik Kökeni) Etnik kimlik, sıklıkla milliyetçiliğin temellerinden birisi olarak kavramsallaştırılmıştır.

Anthony Smith, etnik bir topluluğun altı ana niteliğini şu şekilde sıralamıştır:²⁹

1. Kollektif bir özel ad,
2. Ortak bir soy miti,
3. Paylaşılan tarihi anılar,
4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur,
5. Özel bir 'yurt' la bağ,
6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu

Etnik kategoriyi millet ile aynı anlamda kullanmak, ya da birebir özdeşleştirmeye çalışmanın çok doğru sonuçlar vereceğini söyleyemeyiz. Günümüzde tek-etnili, yani bir etnik kategorinin, millet ile özdeş sayılabileceği devlet sayısı hemen hemen yok denecek kadar azdır. Her devlet, etno-politik sorunlarla şu ya da bu biçimde karşı karşıya kalmaktadır. Yine bu bağlamda, Türkiye örneğinde olduğu gibi çoğu devlet, resmi söylemde etno-politik sorunları dile getirmekte zorlanmakta ya da dile getirmek istememektedir.

²⁷ Eric J Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**, Ayrıntı Yayınları, 2000, s32

²⁸ Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**,s.32

²⁹ Smith, **Milli Kimlik**, s.42.

Smith'in belirttiği gibi, “devlet kurmak, askeri hareketlilik ve örgütlü din, etnik kimlik duygusunu bir araya getiren, birleştiren ve uzun süre devamını mümkün kılan devrevi güçlerden en önemlileridir”.³⁰ Devlet kurmanın etnik kimlik duygusu üzerindeki etkisine örnek olarak Osmanlı yönetimi altında uzun süre yaşamış Yunanlıları gösterebiliriz. “Savaşlar ise, sadece savaşan taraflardan değil, savaşın yürütüldüğü toprakların sahibi olan üçüncü taraflardan da etnik topluluk çıkartır.”³¹ Bu duruma örnek olarak İsrail'in durumunu ve Kürtleri gösterebiliriz.

Etnisitenin değişmeden devam edeceği, etnik kategorilerin kaybolmayacağı yönündeki bazı algılarında yanlış olduğunu burada belirtmekte fayda var. Soykırım (jenosid) veya etnik-kırım (etnosid) yoluyla etnikler kaybolabilir, ya da bir etnik kategori, bir başkası içinde eriyebilir.

Etnik kategori ve milliyet ilişkisini kurmada üç farklı 'Etnisite Rejimi'nden söz edilebilir:³²

- 1-) Tek-Etnili Rejim
- 2-) Çok-Etnili Rejim
- 3-) Gayri-Etnik Modeller

Bir devletin, toplumda etnik kategorilerin ifade edilmesi, kullanılması, ve düzenlenmesine ilişkin koyduğu kurallar bütünü 'etnisite rejimi' olarak adlandırılabilir. Belli bir etnisite rejiminin tarif edilmesinde ve tanımlanmasında kullanılacak emareler devletin kurumsal yapısında bulunabilir. Her bir etnisite ye karşı tavrı örnekleyebilecek kurumsal emarelerin arasında şu öğeler sayılabilir:

Nüfus sayımında ve resmi kimliklerde kaydedilen kategoriler; göçmenlik için yapılan başvurularda ve vatandaşlığa geçişte aranan şartlar; resmi diller; idari teşkilatlanmanın (federal-merkezi, vb.) temelleri; eğer varsa, halkın geri kalanında adli, idari, mali ve diğer

³⁰ Smith, **Milli Kimlik**, s.50.

³¹ Smith, **Milli Kimlik**, s.51.

³² Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, **Doğu-Batı Dergisi içinde**, sayı 38, yıl:9 Ağustos, Eylül, Ekim 2006 sayısı s.36.

alanlarda farklı mevzuata tabi grupların (azınlıklar) oluşturulmasında gözetilen esaslar.³³

Tek-etnili rejimdeki devletlerde, vatandaşlık haklarından sadece hakim etnik kategoriye mensup kişilerin yararlandığı görülür. Kan bağı prensibi rejimin temel taşıdır. Vatandaşlık, bu prensibe dayanır. Bu rejime örnek olarak Almanya'yı ve 1913 tarihli Alman vatandaşlık kanununu gösterebiliriz. Çok-Etnili rejimlere verebileceğimiz en güzel örnek, kuşkusuz Sovyet milliyetler siyasetidir. “Sosyalist düşüncede 'halkların kardeşliği' sloganıyla, liberal düşüncede ise 'çok-kültürlülük' kavramıyla ifadesini bulan çok-etnili devlet düzeni, ulusun çeşitli etnik grupların birlikteliğinden oluştuğunun resmen kabul edilmesini ve bu çok etniliğin devletin kurumsal ve idari teşkilatlanmasında temsil edilmesini öngörür.”³⁴ Fakat Sovyet sisteminde tüm etnik gruplar adil bir şekilde temsil edilmemiş Slav olanlar- Slav olmayanlar, güvenilir milletler-güvenilmez milletler ayrımı yapılmıştır.

Gayri-etnik rejimlerde ise millet, din, dil, ideoloji gibi etnisite-dışı kavramlarla tanımlanır. Bu konuya tezin ikinci bölümünde, Türkiye örneğini ele alırken değineceğiz. Burada konuya bir ön giriş açısından şunu belirtmeliyiz, Türkiye'de millet tanımı yapılırken öncelenen kavramların en önemlisi 'modernleşme' olmuştur. Türk milliyetçiliğe birçok yazar tarafından 'modernist milliyetçilik' olarak adlandırılmıştır.

2.4. Milliyetçilik Kavramı ve Doğuşu

Tezin başında da belirtildiği gibi,

“Batı Avrupa'da on sekizinci yüzyıl dinsel düşünce çağının kapandığı, aydınlanma, seküler-dünyevi düşünce tarzının benimsendiği bir çağdır. O zamana kadar insanların çektiği sıkıntılar karşısında, dinsel düşüncenin içinde barındırdığı kadercı anlayış, insanlara 'öteki dünya' da bu sıkıntılarının sona ereceği müjdesini vermekte, bir bakıma yatıştırıcı olmaktaydı. Bu düşüncenin ortadan kalkması ya da zayıflaması insan bilincinde bir boşluk yaratmış, ekonomik ve doğuştan gelen eşitsizlikler ile her alanda yaşanan sömürü karşısında kendi kutsal anlayışlarına

³³ Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, s.37.

³⁴ Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, s.44.

sığınan birey, özellikle kendisinin birşey yapmadan sığınacağı yeni bir gücü keşfetmiştir. Birey, bir Fransız, İtalyan ya da Alman olarak doğmanın gelecek için iyi ümitler beslemesi için yeterli olduğunu, kendi varlığının geçici olduğunu ancak, üyesi olduğu ulusun 'ebedi' olduğunu anlamıştır. Bu bağlamda on sekizinci yüzyıl sonunda dinsel anlayışın aşınması milliyetçiliğin doğuşunda önemli rol oynamıştır.”³⁵

Görüldüğü gibi milliyetçilik, modern ulus-devleti meşrulaştıran bir araçtır. Milliyetçilikten önceki tutunum ideolojileri odak noktası olarak mistik (Ataların Ruhü), ilahi (Tanrı) veya kişisel (Kral) kavramları göstermişlerdi. “Milliyetçiliğin işlevi, burjuvazinin iktidarı kraldan alması sırasında ortaya çıkan 'toplumsal sadakatin nereye yöneleceği ve tutunumun hangi odak noktasına dayandırılacağı' sorununu çözmek olmuştur.”³⁶

Smith, milliyetçiliği, “milleti kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket”³⁷ olarak tanımlayarak, devlet kurmaya özel bir anlam yüklememiş ve tanımında yer vermemiştir. Çok doğru bir şekilde belirttiği gibi, her milliyetçi hareket kendi milletin bir devlete sahip olmasına öncelik tanımış değildir.

Milliyetçi 'birlik' fikri tarih boyunca, milli ülke veya yurdun şayet bölünmüşse birleştirilmesini ve bütün milletin memleket içinde bir araya getirilmesi şeklinde ifade edilebilecek 'pan' hareketlere zemin oluşturmuş, bunun yanında millet içindeki bütün milliyetlerin kardeşliğini vurgulayarak demokratik bir halde alabilmiştir. Milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde, kavramın birçok sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Milliyetçilik sırayla, “iyi”, “kötü”, “liberal”, “totaliter”, “Doğulu”, “Batılı” olarak sınıflandırılabilir.

'Milliyetçi hareketlerin geliştirdiği çözüm önerileri, büyük ölçüde

³⁵ Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu-Batı içinde**, Yıl: 6 Sayı:23, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, s.146.

³⁶ Oran, **Az gelişmiş** ..., .55.

³⁷ Smith, **Milli Kimlik**, s.121.

milliyetçiliğe eşlik eden siyasal ideolojiye dayanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, aralarında çeşitli farkların bulunduğunu dikkate alarak şematik bir biçimde liberal, otoriter ve sosyalist milliyetçilik ayırımından söz edebiliriz. Kaldı ki, özellikle 20. yüzyılda milliyetçilik, bazı ülkelerde insan hakları felsefesi ve ahlakına sıkı sıkıya bağlı iken, diğerlerinde ise kolektivist anlayışın ayrılmaz bir unsuru olarak görülmektedir. Milliyetçiliğin eskilere dayanan muhalif bir mirası da bulunmaktadır.³⁸

Milliyetçi olarak niteleyebileceğimiz siyasaların önemli bir kısmı temel olarak bir şeye karşı yürütülmüştür; Avrupa'da kilisenin üstünlüğüne karşı, eski rejime karşı, imparatorluk fikrine karşı, sömürgeci emperyalizme karşı, enternasyonalist komünizme karşı, modernleşmeci Batı'ya karşı vs. Bütün bunlar, milliyetçiliğin birbirinden farklı pek çok deneyime katıldığını/eklemlendiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle milliyetçilik, başka ideolojik kümelerle birleşerek melez bir görünüm almaktadır. Bundan dolayı liberalizm veya sosyalizm gibi bütüncül bir ideolojik öbek olarak tanımlanamamaktadır.³⁹

Calhoun, milliyetçiliğin üç boyutundan bahseder:⁴⁰

Birincisi, bir söylem olarak milliyetçilik: Yani, dünyanın her yerinde insanları, özlemlerini ulus ve ulusal kimlik bağlamında düşünmeye ve o çerçeveye içine yerleştirmeye götüren kültürel anlayışın ve retorikğin üretimiyle belli ortam ve geleneklerdeki belli milliyetçi dil ve düşünce türlerinin üretimi. İkincisi, bir proje olarak milliyetçilik: Yani insanların ulus olarak algıladıkları toplulukların çıkarlarını, bir birleşim ya da tarihsel gelişme içinde, ya genellikle varolan bir devlete daha fazla katılarak ya da ulusal özerklik, bağımsızlık ve kendi kaderini tayin veya belirli toprak parçalarını birleştirme yoluyla ilerletmeye çalıştıkları, toplumsal hareketler ve devlet politikaları. Üçüncüsü, bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçilik: Yani bir ulusun üstünlüğünü savunan siyasi ve kültürel ideolojiler, bunlar genellikle akımlarla ve devlet politikalarıyla özdeşleştirilir, ancak bu şart değildir. Bu üçüncü anlamıyla milliyetçiliğe ahlaki bir yaptırım statüsü de verilmiş olur: Örneğin ulusal sınırlar devlet sınırlarıyla örtüşmelidir ya da bir ulusun üyeleri o ulusun ahlaki değerlerine uymak zorundadır, gibi. Milliyetçilik, bu ahlaki yaptırımlardan yola çıkarak sergilenen bazı davranışlar- etnik temizlik, ulusal arınma ideolojileri ve yabancı düşmanlığı gibi- vasıtasıyla bir ulusa aşırı sadakatle özdeşleştirilen bir hal alır.

³⁸ Mehmet Karakaş, **Doğu-Batı İçinde**, sayı 38, yıl:9 Ağustos, Eylül, Ekim 2006 sayısı s.59.

³⁹ Mehmet Karakaş, **Doğu-Batı İçinde**, sayı 38, yıl:9 Ağustos, Eylül, Ekim 2006 sayısı s.59.

⁴⁰ Calhoun, **Milliyetçilik**, s.8.

2.5. Etnik-Sivil Milliyetçilik

Milliyetçilik çalışmalarında temel alınan etnik-sivil milliyetçilik karşıtlığı, Batı/Doğu, iyi/kötü milliyetçilik terimleriyle de ifade edilmiştir. A.Smith, Milli Kimlik adlı kitabında, “tarihi ülke, yasal siyasi topluluk, topluluk fertlerinin yasal-siyasi eşitliği ve ortak sivil kültür ile ideolojiyi milletin standart, Batılı modelinin oluşturucuları olarak kabul eder.”⁴¹

Smith aynı eserinde birde Batılı olmayan milliyetçilik modeli ortaya koymuştur, bu Batılı olmayan model 'etnik' modeldir, bu modelin ayırıcı özelliği de doğuştan, fitri bir topluluk fikrini öne çıkartmasıdır.⁴² Batılı/Doğulu ya da etnik/sivil milliyetçilik ayrımı Hans Kohn'a kadar geri götürülebilir.

Etnik milliyetçilik millet tanımında vurgu ırk, kültür ve dil üzerinedir. Birey kendi seçebileceği belirli bir millete ait olamaz, doğduğu ve kan bağı ile bağlı olduğu topluma ait olmak zorundadır. Literatürde etnik milliyetçilik genel olarak Alman milliyetçilik modeliyle özdeşleştirilir. Özellikle 1990'lar sonrası Balkanlarda yaşanan olaylar sonrası etnik milliyetçilik Doğu Avrupalı/Balkanlı olarak da adlandırılmaya başlanmıştır.

Sivil milliyetçilik de ise vurgu, vatandaşlık, teritoryalite, ortak idealler üzerinedir. Sivil milliyetçilikte, milleti bir arada tutan ortak ideallerdir. Örneğin demokrasi, özgürlük gibi. Bu milliyetçilik tipi genel olarak Fransız tipi milliyetçilik olarak nitelendirilir.

İki milliyetçilik tipi arasındaki bu ayrım birçok açıdan sorunludur. Esasen, her milliyetçilik etnik ve sivil unsurları, değişen derecelerde de olsa bir arada

---

⁴¹ Smith, **Milli Kimlik**, s.28.

⁴² Smith, **Milli Kimlik**, s.28.

bulundurur. Tanıl Boranında belirttiği gibi:⁴³

'Yerleşik-hakim 'global' söylemde anakronik milliyetçilikle kastedilen, esasen, Batı Avrupalı olmayan milliyetçiliktir, tehlike oluşturan milliyetçilik odur. Batılı (Batı Avrupalı) milliyetçilik formu, 'medeni' bir milliyetçilik tarzı olarak ayırtdedir. Tarihsel işlevini tamamladığı için, diyebiliriz ki tarihsel işlevini tamamlamaya (sönümlenmeye) yapısal olarak yetenekli sayıldığından, 'milliyetçilik-olmayan bir milliyetçilik' gibi muamele görür. Mesele, 'fanatik', 'gayrı-medeni', dolayısıyla 'gayrı nizami' Doğulu (Alman, ama asıl Doğu Avrupalı/Balkanlı) milliyetçilik iledir. Doğulu milliyetçiliğin anakronikliğinin asli gerekçesi de, milliyetçiliğin gördüğü dünya-tarihsel işlevi tamamlayamamış (ve/veya buna yeteksiz) olmasıdır.'⁴⁴

Doğulu milliyetçilik modeli üzerinde Batılı milliyetçilik modelinin etkisi olmadığı söylenemez. I.Dünya Savaşı'nın ardından Orta ve Doğu Avrupa'nın, milli ve etnik mensubiyete göre nüfus sayımı teknikleri üzerinde çalışan uzmanlarla dolup taştığı söyleniyor. Aynı şeyi Ortadoğu içinde söyleyemez miyiz? I. Dünya savaşı sonrası, 'buralı olma' anlayışı yerine Sırp olma, Bulgar olma, ya da Ürdünlü, Suriyeli, Irak'lı olma anlayışı geçirilmiştir. Yani Doğu tipi milliyetçiliği yaratan aslında Batının kendisidir. Etnik ve sivil milliyetçilik konusuna açıklık getirdikten sonra değinmek istediğim bir üçüncü milliyetçilik türü, modernist milliyetçilik olacak.

'Modernist milliyetçiliğin çıkış noktası da, etnik milliyetçilikte olduğu gibi, milleti teşkil eden bireylerin benzeş olmaları fikridir. Ancak etnik milliyetçilikten farklı olarak milleti teşkil eden özün etnik veya ırksal olduğunu iddia etmez: Milleti bütünleştiren unsur girişilen topyekün batılılaşma çabasıdır. Modernist milliyetçilik ile sivil milliyetçilik arasındaki temel fark ilkinin siyasi katılım konusundaki şüphesi ve isteksizliğidir. Modernist milliyetçilik topyekün kültürel dönüşümü gerekli kılan Batılılaşma hedefine sıkı sıkıya bağlı olduğu için, yerel, geleneksel veya dini toplumsal kimlik ve taleplerin ifadesini sakıncalı ve hatta tehlikeli bulur. Etnik milliyetçiliğe benzeş şekilde, modernist milliyetçilik için de siyasi katılım ikincil öneme sahip bir unsurdur: Esas hedefi milli birlik ve bütünlük çerçevesinde toplumsal dönüşüm teşkil eder. Modernist milliyetçilik için milli bütünlük, Batılılaşmış, laik, modern bireylerin benzeşliğinden doğan, yani türdeşlik ile gerçekleştirilen bir bütünlüktür. Türdeşlik üzerine inşa edilen dayanışma ve aidiyet ise güçlü, merkezci bir devleti hem kuramsal olarak varsayar hem de pratikte gerekli kılar. Modernist milliyetçilik için değişik etnik,

⁴³ Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s.18.

⁴⁴ Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s.18.

kültürel, dini veya bölgesel grupların siyasi sürece doğrudan katılımları, yaşamsal önemi olan Batılılaşma projesini sekteye uğratabileceği için arzu edilmeyen, en iyi durumda bile sadece belli sınırlar içinde müsamaha gösterilebilecek bir durumdur.⁴⁵

Tezin ikinci bölümünde Kemalist milliyetçiliğin modernist boyutu üzerinde duracağız. Modernleşme ve Batılılaşma (bu iki kavram uzunca bir süre Türkiye'de genel olarak aynı anlamda kullanılmıştır ve aynı anlamda kullanılmaya devam edilmektedir.) Türk milliyetçiliğine damgasını vuran en önemli unsur olmuştur, Türkiye'de milli kimlik genel olarak batılılaşma projesine endeksli olarak tanımlanmıştır.

Türkiye'de Batılılaşma projesinin kökleri on dokuzuncu yüzyıldan bile daha geriye götürülebilir. Batılılaşma projesi ile birlikte merkezileşme projesi de Türk milliyetçiliği açısından hayati öneme sahip olmuştur. Batılılaşma, Türkiye'de her zaman yukarıdan aşağıya bir hareket olarak gerçekleşmiştir bu hareketinde güçlü bir merkezi devlete sahip olması gerektiği açıktır.

---

⁴⁵ Ayhan Akman, "Milliyetçilik Kuramında Etnik Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", **İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde**, Cilt 4, İstanbul, 2002 s.81-90.

III. BÖLÜM

3.1. Osmanlı'da Türk Milliyetçiliği, İki Lider: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp

İlk bölümde milliyetçilik teorilerini anlatırken belirttiğim gibi, geleneksel toplumlarda iki tür sadakat odağı bulunmaktaydı, bunlar hanedanı sadakat ve dini sadakat dirler. Osmanlı toplumundaki temel sadakat odağı dini bağlanma idi, hanedana yönelen sadakat ise daha kapsamlı bir odak oluşturmaktaydı.

Osmanlı sosyopolitik sistemi, iki dikey zümreye bölünmüştü:

İlmiyye (bilginler sınıfı), kalemiyye (bürokrasi) ve seyfiyyeden (ordu) oluşan ve vergiden muaf olan askeri (yönetici) sınıf ile vergi verenlerden oluşan ve çiftçiler, tüccarlar ve sanatkarlar gibi üretici sınıfları içine alan reaya sınıfı. Siyasi iktidarı elinde tutan askeri sınıf, varlığını doğrudan sultanın şahsına borçluydu.⁴⁶

Askeri/reaya sınıfları şeklinde yansıyan sosyoekonomik farklılaşmanın yanı sıra, insan gruplarının ontolojik yaklaşımları üzerine temellenmiş ikili bir bölünme daha vardı: “etnik farklılıklardan bağımsız, yekpare ve şekilsiz bir topluluk olarak algılanan Müslümanlar ile millet adı verilen çeşitli etnik ve dini/mezhebi farklılıklar taşıyan gayrimüslim topluluklar”⁴⁷ Gayrimüslim cemaatlerin her biri, örneğin Ortodoks Hıristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler, bir millet olarak görülmekteydi, kelimenin dini bağlam dışına çıkması 19. yüzyıl ikinci yarısını hatta 20. yüzyıl başını bulmuştur.

⁴⁶ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.48.

⁴⁷ Yıldız, *Ne Mutlu ...*, s.48.

Osmanlıların imparatorluk toplumunda etnik bir terim olarak Türk deyimini az kullanılmıştı ve özellikle Türkmen göçebelerini veya daha sonra Anadolu köylerinin Türkçe konuşan cahil ve kaba köylülerini ifade etmek üzere daha çok küçültücü bir anlamda idi. Bunu, İstanbullu bir Osmanlı efendisi için kullanmak bir hakaret olurdu.⁴⁸

Türkler, kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak kabul ediyorlardı, bu özdeşlik Türklüğün İslamiyet içinde erimesine sebep olmuştur. Bernard Lewis, Türklerin İslam anlayışıyla ilgili şu saptamada bulunmuştur:

... Türk sınır halkının İslamlığı, böylece, İslamlığın anavatanındakinden farklı tabiatı idi. Memlûklüler gibi Irak'a veya Mısır'a gitmiş ve eski İslam başkentlerinin kozmopolit atmosferinde yetişmiş olan kardeşlerinden farklı olarak, hür Türkler sınır ülkelerinde İslamlaştırılmış ve eğitilmişti ve onların İslamlığı ta başlangıçtan beri sınırın özel nitelikleriyle dolmuştu. Onların hocaları, kentlerin ilahiyatçı ve medreselerinkinden pek farklı bir itikat vaiz eden ve genellikle Türk olan dervişler, gezgin zahitler ve mutasavvıflar idi. Abbasi Bağdad'ının inceliği - veya gevşekliği – karmaşık bir kent uygarlığının hoşgörüsü ve çeşitliliği veya medreselerin kılı kırk yaran ve tekeli ortodoksisi onlara uymuyordu. Onları hala ilk Müslümanların eski ateşi ve doğruluğu ile dolu militan bir inanç; imanı savaş narası, akidesi silah çağrısı olan bir savaşçılar dini idi⁴⁹

Gördüğümüz gibi, Türkler 19. yüzyılın sonlarına kadar kendi kimliklerini Türk değil Müslüman olarak tanımlıyorlardı. Osmanlı Türkleri ile ilgili söyleyebileceğimiz en önemli şey kuşkusuz, İslam kültürüne entegre olmuş olmalarıydı. Osmanlı tarih yazıcılığı başlıca iki olgu üstünde yükseliyordu: “Hazreti Muhammed'in üstlendiği rol ve Osmanlı Hanedanı'nın doğuşu. Bu iki gelişme arasındaki bağı Selçuklular kurmuştu. Bir başka deyişle Türklerin İslamiyet öncesi geçmişi, Asya'daki kökenleri ve oradan göç edişleri kollektif benlikten silinmiş, unutulmuştu.”⁵⁰ 19. yüzyılda Türk milliyetçiliğinin hareketlenmesinin nedenlerinin başında ise öncelikle belirtmemiz gereken en önemli şey dil'dir. İslam'ın Türkler üzerindeki etkisine deyindik, ancak bu etkiye rağmen Türkler kendi dillerini korumayı başarmışlardır. Saray'da konuşulan dil, Arapça ve Farsçadan etkilense bile,

⁴⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s.1

⁴⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.12.

⁵⁰ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.9.

söz konusu olan kesinlikle Türk dili idi. Anadolu köylüsü ise daha arı bir Türkçe konuşuyordu.

Türk dili dışında, yaşanan savaşlarda bu hareketlenmeyi hızlandırmıştır Tanzimat dönemi bürokrat sınıfının ve Jön Türklerin savundukları fikir Osmanlılık'tı. Yaşanan bu savaşlar sonucu Osmanlılık yerini yavaş yavaş Pantürkizme bırakmıştır. Kuşkusuz söz konusu ideolojinin çökmesinin tek nedeni Avrupa devletleri ve Rusya ile yaşanan savaşlar değildi. Tanzimat ve Islahat fermanları sonucu, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlarının yaşam, itibar ve mülkiyet hakları garanti altına alınıyordu. Kanunların uygulanmasında her dindeki kişiler bundan böyle eşit kabul edilecekti.

Bu son ilke, İmparatorlukta yaşayan Müslüman ve gayr-i Müslim sınıfları eşit hale getirmişti. Osmanlı imparatorluğunda yaşayan gayr-i Müslim tebaa iç cemaat ilişkilerinde büyük ölçüde özerkti. Ancak onları Müslümanlarla eşit kabul etmek o zamana kadar düşünülemez bir olaydı. Aslına bakılırsa bu ilke, gayr-i Müslim tebaayı da memnun etmemişti, çünkü o zamana kadar askerlikten muaf olan bu topluluk artık askerlik yapmak zorunda kalacaktı. (Daha sonra çıkarılan bir kanun ile, eskiden ödediklerinden daha yüksek bir vergi ödeyerek tekrar muafiyet kazandılar.) Bu gelişmeler Osmanlı toplumu içindeki sosyal farklılaşmayı arttırdı.

Türk milliyetçilik hareketinin gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri de, savaşlar sonucu yaşanan nüfus hareketleridir. Osmanlı İmparatorluğu'na ilk Müslüman Türk göç dalgası, 1783' te Rusya tarafından ilhak edilen Kırım'dan ve hemen ardından da Volga-Ural bölgesinden geldi. İkinci dalga ise göçmenlerin çoğunluğunu Çerkezlerin ve Türkçe konuşan Nogayların oluşturduğu Kafkaslardan aktı. Rusya'nın 1860'larda Orta Asya'ya ilerleyişi ve Türkistan'daki Türk halklarının yardım çağrıları, Osmanlı devletinde Türk kimliğine olan hassasiyeti arttırdı. 1878'den sonra Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerden, Kuban'dan, Kırım'dan ve Kafkaslar'dan pek çok Müslüman Osmanlı Devleti'ne göç etti.⁵¹

Rusya'da önemli sayılabilecek bir Türk nüfusu yaşıyordu ve bu nüfus, yüzyılın başında 14 milyona yaklaşmıştı. Batı'da Polonya'ya kadar,

⁵¹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu Sosyolojik Bir Yaklaşım", **İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde**, Cilt 4, İstanbul, 2002, s.65-79.

adacıklar halinde birçok Türk topluluğu yaşamaktaydı. Pasifik Okyanusu'na uzanan Doğu Rusya topraklarında ise, Türkçe konuşan topluluklara rastlanıyordu. Bu Türk topluluklarının tarihi ve konumu çok büyük farklılıklar göstermekteydi. Rus istilası 16. yüzyıl ortalarında başlamış ve Korkunç İvan, Kazan'ın belli topraklarını ele geçirmişti. Bu istila, 1876'da Türkistan topraklarına el konulmasıyla tamamlanmıştı. Bu iki tarih arasında, 18. yüzyılda Kazak steplerinin ele geçirilmesine tanık olunmuş, Kırım ilhak edilmiş, 19. yüzyılın ilk yarısında da, Ruslar Azerbeycan ve Kafkasya'ya girmişlerdi. Bütün bu halkların, kökleri Baykal Gölü çevresinde olan Türk dilini konuşmaları gibi ortak bir yanları vardı.⁵²

“Ruslar, alkolün yaygınlaştırılması ve dinsel zorlamalar gibi bir çok yönetime başvurarak Türkler'in ulusal karakterlerini yok etmeye çalışmışlardır.”⁵³ Bu politika Türklerin göç sürecini hızlandırmıştır.

Ekonomik faktörler'de Türk milliyetçiliği üzerinde etkili olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda yapılan bazı anlaşmalar (örneğin İngilizlerle imzalanan Baltalimanı sözleşmesi) ve genişletilen kapitülasyonlar sonucunda, azınlıkların servetlerinde büyük artışlar olmuş, Türkler'in azınlıklara karşı düşmanlık beslemelerine yol açmıştır. 20. yüzyılın başlarında ittihatçılar, milli sermaye yaratmak amacıyla bir çok girişimde bulunmuşlardır.

Son olarak, Avrupa'da gelişen Türkoloji çalışmalarının, Türk milliyetçilik hareketi üzerindeki olumlu etkisinden söz edebiliriz. Fransız, İngiliz ve Macar Türkoloji'sinin araştırmaları, Türklük bilincine varanların milli fikir kaynaklarını oluşturmuştur. Leo Cahun'un Asya Tarihine Giriş kitabı Türkçe'ye çevrilmiş, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır

Geleneksel millet sistemi, Osmanlı Devletine ulusçuluğun nüfuzu ve bu akımın gayrimüslim milletler tarafından benimsenmesi sonucunda radikal bir dönüşüm yaşanmıştır. İkinci Mahmut döneminde merkezi otoritenin mahalli iktidar odakları (ayan) karşısında geçici de olsa güç kaybına uğraması, 1838 Osmanlı-İngiliz

⁵² Georgeon, **Türk** ..., s.7.

⁵³ Georgeon, **Türk** ..., s.11.

Ticaret Anlaşmasıyla Osmanlı iç pazarının Avrupa malları için açık bir pazar haline gelmesi ve Osmanlı el sanatları ve zanaatkarlığının çöküşü, gayrimüslimler arasında yeni bir tüccar ve Entelektüel sınıfın doğuşu, nihayet batının Osmanlı Devleti karşısındaki ekonomik, siyasi ve askeri üstünlüğü gayrimüslim tebaanın, özellikle de Hıristiyan toplulukların kimliklerinde köklü bir dönüşüme yol açtı.

Ortodoks milletinin birliğini bozan ve Fener Patriğinin otoritesini zayıflatan 1821 Yunan isyanı hem Osmanlı Devleti hem de millet sisteminin kendisi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Hıristiyan tebaa Osmanlı Devletinin gözünde şüpheli hale gelirken, Hıristiyan topluluklar ulusçu akımın yörüngesine girmişlerdir.⁵⁴

Francois Georgeon, 'Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken' adlı makalesinde, 'nasıl ve neden Türk milliyetçisi olunur?' sorusuna, Şevket Süreyya Aydemir'in biyografisini inceleyerek cevap vermiştir. Burada, Aydemir'in nasıl genç bir Osmanlı vatanseveriyken, Pantürkçü şekliyle Türk milliyetçiliğine başkoyduğunu anlatır. Önceleri gerçek bir 'Osmanlı vatanseveri' olan Aydemir, zamanla Türk milli kimliğine doğru evrilmiştir. Peki bu evrilmenin temel taşları nelerdir? Yukarıda açıkladığımız noktalar elbette Aydemir'in milliyetçiliğine' de etki etmiştir. Ancak eklememiz gereken önemli bir nokta daha vardır. Bu da 'Türk Yurdu' dergisinin etkisidir. Bu etki tezin ileriki aşamalarında tartışılacaktır.

İkinci Meşrutiyet dönemi, Osmanlı tarihinde ilk defa siyasi fikir cereyanlarının ortaya çıktığı, özgürce ifade edildiği bir dönemdir. “Tunaya, bu fikir cereyanlarını beş grupta toplar; Garpcılık cereyanı, İslamcılık cereyanı, Türkçülük cereyanı, İlmi içtima (Science Sociale) cereyanı, Sosyalizm cereyanı”.⁵⁵

Türkçülük fikirlerinin kaynağını Birinci Jön Türk hareketi devresine götürmek mümkündür. “Fakat ilk defa sosyolojik bir metotla eksik, çekingen ve dağınık fikirlerin toplanması ve bir sistem haline getirilmesi İkinci Meşrutiyette ve

⁵⁴ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.53.

⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.67

Türkçüler tarafından sağlanmıştır”⁵⁶.

Bu devlet nasıl kurtulur? Sorusuna cevap şudur: Türkleşmekle. Türkçülük doktrininin İkinci meşruiyet kadrosu içinde, ana hatları şöyle özetlenebilir: ' Osmanlı bayrağı altında şursuz bir hayat geçiren' Türkler bir millet haline gelmelidirler. Bunun için, bu gayeye varmak için Türkler milli bir vicdana sahip kılınacak, milliyetlerini idrak edeceklerdir. Milli varlıklarına, şahsiyetlerine şuur kesbedeceklerdir. Bu yoldan, Türk milleti olarak 'İslam beynelmiliyetine' kuvvetli bir unsur olarak gireceklerdir. Aynı zamanda 'sarsılmış olan Osmanlı saltanatı'nın dayanaklarını' yeniden kuvvetlendirmiş olacaklardır. Bu oluşlar Osmanlı sınırları içinde tamamlanınca yeni bir safhaya geçilecektir. Osmanlı ülkesi içindeki Türklere din ve dil unsurlarıyla bağlı, fakat ülke dışında yaşayan, milyonlarca Türk'le birleşme yolu aranacak, onlar da milli bir vicdan kazanmış olacaklardır. O kadar ki, İslam birliği kadar kuvvetli bir Türk birliği kurulmuş olacaktır. Bu geniş milletin geniş bir ülkesi vardır, bu vatanın adı Turan'dır.⁵⁷

Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanının sağladığı özgürlük esas olarak en örgütlü ve en dinamik, ulusal bilinci en gelişmiş cemaatlere yaradı: Rumlar, Ermeniler ve belli bir ölçüde Arnavutlar ile Araplar. Basın ve Meclis-i Mebusan ulusal özlemlere kendilerini ifade edebilecekleri yeni alanlar açtı. “Kültürel dernekler, edebi kulüpler imparatorluğun Türk olmayan Müslüman cemaatleri, Arnavutlar, Araplar arasında çoğaldı”.⁵⁸

Peki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ' Türk Milliyetçiliği'ne bakış açısı neydi ? 1908 Devrimi sonrası, İttihat ve Terakki Cemiyeti, dini ya da etnik kimliği ne olursa olsun tebaanın eşitliğini savunan Osmanlıcı bir siyaset izlemiştir. Ancak yukarda da belirttiğimiz gibi Devrim sonrası yaşanan özgürlük ortamından en çok etkilenen örgütlü Hıristiyan ve Müslüman azınlıklar olmuştur. Balkan savaşları sonrası Osmanlıcılık siyaseti çökmüş ve Jön Türklerin de bu siyaseti izlemeleri imkansız hale gelmiştir. Ayrıca Arnavutluk gibi İmparatorluğun Müslüman azınlıklarının bağımsızlıklarını kazanmaları ve Arapların 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı sırasında isyan etmeleri sonrası Panislamist politikalar da yara almıştır. Bu olaylar, cemiyetin kendisini Türklerin temsilcisi olarak görmesine yardımcı olmuştur.

⁵⁶ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.75.

⁵⁷ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.75.

⁵⁸ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.26.

3.2. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği⁵⁹

Pantürkizmin babası olarak kabul edebileceğimiz Yusuf Akçura, Türkiye'de her zaman Ziya Gökalp'in gölgesinde kalmıştır. Gökalp'le ilgili çok sayıda kitap, biyografi ya da makale bulunurken, Yusuf Akçura nedense aynı derece de ilgi görmemiştir.

Akçura 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı döneminde Rusya'da doğmuş bir Tatar'dı. Tatar'lar Rusya'nın en gelişmiş Türk topluluklarından biriydi. Ticaret'de ki başarıları, onlara Rusya Türkleri arasında önemli bir yer sağlamıştı. Rusların Orta Asya'yı tamamen ele geçirmeleri, Tatar toplumu açısından çok önemli sonuçlar yarattı. Her şeyden önce Orta Asyada'ki ticaret tekellerini Rus tüccarlara kaptırdılar. Kültürel açıdan da Rus baskısı artmıştı. Tatar toplumu bu baskılara karşı koyabilmek için dinde ve eğitimde reform hareketlerine girişti. İlerde de göreceğimiz gibi Tatar reformculuğu ve modernizmi Akçura'yı en çok etkileyen iki öge olmuştur.

Akçura'nın milliyet tanımı, Fransız ulus anlayışından farklıydı. Fransız ulus anlayışı, Tanzimatçılar tarafından kabul edilmişti. Akçura'nın ulus anlayışı ise Almanların bu konudaki anlayışına yakındır. Akçura, 'Türklük Fikri ve ilk Türkçüler, Bir Mesele' adlı eserinde, Türklüğün tarifini şöyle yapmıştır: "Türkler dediğimiz zaman, etnografya, filolocya ve tarih ilimleriyle ilgilenenlerin bazen 'Türk-Tatar', bazen 'Türk-Tatar-Moğol' diye bahsettikleri bir ırktan gelme, adetleri, dilleri birbirine yakın, tarihi hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerin bütünüdür" ⁶⁰.

Yine aynı eserinde Akçura, milletin tarifini de şu şekilde yapmıştır: ' Millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur.'⁶¹

⁵⁹ Akçura'nın hayatı için bkz, François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

⁶⁰ Yusuf Akçura, **Türkçülük**, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.25.

⁶¹ Akçura, **Türkçülük**, s.27.

Bu iki tanımdan da görebileceğimiz gibi, Akçura'nın millet anlayışı, Osmanlıcı olmaktan çok uzaktı. Akçura, “Tanzimatçıları ve Yeni Osmanlıları, Avrupa'da meydana gelen fikri ve siyasi akımları iyice incelemeden, üzerine zihin yormadan Osmanlı sosyal hayatına uyarlamakla suçlamış, bu iki akım taraftarlarının izledikleri Osmanlıcı siyasete karşı çıkmıştır”⁶². Akçura, Tanzimat'ı 'Ecnebi devletlerin baskısından doğan zaruretlere karşı Osmanlı Devleti'nin idarecileri tarafından alınan pratik ve ampirik siyasi, idari ve iktisadi tedbirlerin bütünü' olarak tanımlamış, Tanzimat döneminin ayırıcı vasfının Taklitçiliği olduğunu belirtmiştir.

Akçura'nın en önemli makalesi kuşkusuz Mart 1904'de yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset' dir. Bu makale birçok kişi tarafından Pantürkizmin manifestosu olarak adlandırılır. Akçura Üç Tarz-ı Siyaset'de Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm'in Osmanlı İmparatorluğu için ne gibi sonuçlar doğuracağını, Osmanlı devletine olan yararı ve uygulanılabilirliği çerçevesinde tartışmıştır.

Osmanlıcılık, din ve ırka bakmaksızın ortak bir Osmanlı vatandaşlığını temel alıyordu. Bu görüş, on dokuzuncu yüzyıl devlet adamlarının emeliydi ve Fransız ulusçuluğundan etkilenmişti. Akçura Osmanlıcılığın uygulanmasını mümkün görmüyordu. Akçura'ya göre bir Osmanlı ulusu yoktu.

Abdülhamid tarafından desteklenen Panislamizm İslam halklarının birliğini savunur. Akçura'ya göre, Panislamizm'in önündeki en önemli engel bir dış engeldi, Hıristiyan Avrupa'nın Müslüman ülkeler üzerindeki neredeyse mutlak nüfusu.

Pantürkizm, 'Türk ırkına dayanan bir Türk milli politikası' dır. Bu politika, Akçura'ya göre, Osmanlıcılık'dan daha az iç, ve Panislamizm'den daha az dış tehdide maruz kalır. İçerde karşılaşılacak zorluk kuşkusuz Türklerin milli bilincinin yavaş geliyor olmasıdır.

Bu makalesinde açıkça görebileceğimiz gibi, Akçura'nın milliyetçiliği,

---

⁶² Akçura, **Türkçülük**, s.34.

Alman ya da Slav milliyetçilik anlayışından etkilenmiştir.

Akçura'nın ittihatçılarla ilişkileri nasıl olmuştur? İttihatçılar, Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'de savunduğu görüşlere yakınlık duymuyorlardı. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Her şeyden önce ittihatçıların 1908 devriminden sonra izledikleri politika Osmanlıcılık olmuştur. Ancak, Birinci Balkan Savaşı sonrası, ittihatçılarla Akçura'nın görüşleri yakınlaşmaya başlamıştır. İttihatçılar, artık Türk milliyetçiliğini savunuyorlardı. Bunu izledikleri ekonomik politikalardan da rahatlıkla anlayabiliriz.

İkinci olarak, Akçura 1908 devriminin siyasal ortamda gerçekleştirdiği reformun, toplumsal alanda da yapılmasını istiyordu. Bir başka neden olarak da, yeni rejimin İngiltere yanlısı tutumu, Akçura'nın büyük öfkesine neden olmuştur.

Yusuf Akçura'nın en büyük eserlerinden biri kuşkusuz 1911 yılında yayımlanmaya başlayan ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte belkemiğini oluşturduğu ' Türk Yurdu ' dergisi idi. Türk Yurdu dergisinin yayımlanması için ilk teklif şair Mehmet Emin'den gelmişti. Dergiye destek olanların başında ise Enver Paşa gelmektedir. O sıralarda ittihatçıların Osmanlıcı bir çizgide politika yürütüyorlardı. Ancak İttihat Terakki cemiyeti monolitik bir örgüt değildi. Değişik ve çoğu zaman birbiriyle çarpışan fraksiyonlardan oluşmuştu. Dergi, 1911-1918 yılları arasında 161 sayısı yayımlandıktan sonra yayın hayatına ara verir ve 1924'den 1931 yılına kadar yayın hayatına tekrar devam eder, bu tarihte Türk Ocakları ile birlikte kapanır ve 1942 yılında tekrar yayına başlar.

Türk Yurdu dergisi birçok saygın yazarı bünyesinde toplamıştı: İsmail Gaspıralı, Edhem Nejat, Parvus Efendi, Abdullah Cevdet, Halide Edip, Abdülhak Hamid, Tekin Alp, Ziya Gökalp, Celal Sahir, Necip Asım, Rıza Tevfik, Hamdullah Suphi, Ömer Seyfettin.

Dergide, Türk Dünyası'nın içinde bulunduğu 'gerilik, yoksulluk ve dayanışma

eksikliği ' tartışılmıştır.

Türk Yurdu dergisinin yayın ilkeleri şöyle belirlenir:⁶³

1. Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anlaşılacak ve yararlanılacak tarzda yazılacaktır. Bundan dolayı;
  - a) Dili sade olacaktır,
  - b) Kavmin çoğunluğuna faydalı konular seçilecektir,
  - c) Zor konular bile kolay ifade edilmeye çalışılacaktır.
2. Bütün Türkler tarafından kabul edilecek bir ideal yaratılacaktır.
3. Türklerin tanışmalarına, iktisat ve ahlakça yükselmelerine ve fenni bilgilerce zenginleşmelerine hizmet eden konular en çok yer alacak, siyaset bundan sonra gelecektir.
4. Türk Dünyasının her yanında sevinç ve keder de dahil olmak üzere her türlü olay ve düşünce akımı, edebiyat bütün millete duyurulacaktır.
5. Osmanlı İmparatorluğu içinde hiçbir siyasi partiye taraftarlık etmeyecek, ancak Türklerin siyasi ve iktisadi çıkarlarını savunacaktır. Türklerin çıkarlarını savunurken, değişik unsurlar arasında anlaşmazlıklar doğmasından kaçınmaya çalışacaktır.
6. Osmanlı Türkleri arasında Türk milli ruhunun gelişmesine ve kuvvetlenmesine, idealsizlikten doğan tembellik ve kötümserliğin kaldırılmasına çok çalışacak ve çoğunlukla hiçbir şeye dayalı olmaksızın ortaya çıkan mübalağlı Batı korkusundan da bu milleti kurtarmaya elinden geldiği kadar uğraşacaktır.
7. Devletlerarası siyasette esas fikri, Türk Dünyasının çıkarlarını savunmaktır.

Akçura, Türk Yurdu'dan yayımlanan makalelerinde bir çok noktaya değinmiştir. Bunlardan bir tanesi 'Batılılaşma' hakkındaki görüşleridir. O dönemde ve Cumhuriyet döneminde de devam eden tartışmalarda, Batılılaşma hakkındaki görüşler temelde iki kısımda toplanabilir. Bunlar 'kısmici' ve 'bütüncül' görüşlerdir. Akçura, 'Avrupalılardan demiryolu köprüsü ve havada uçma makinesi yapmayı öğrenelim amma, Avrupalılarca düşünmek usulünü zinhar talim etmeyelim, mezhebine benim aklım ermez. Tesiplin (Zeplin) ve Balero'ya çirak olmak istiyorsak mutlaka Kant ve Komt'un (Comte) şakirdi olmak mecburiyetindeyiz.' diyerek kısmici görüşlere ve bu görüşlerin temsilcilerinden biri olan Ziya Gökalp'e karşı çıkıyordu.

Akçura, tarih yazımının ulusal bilinç üzerindeki etkisini kavramıştı. Dergide tarih araştırmalarına önem verilmiştir. Akçura o zamana kadar Türk tarih yazımında en önemli yeri tutan İslamiyet'in kabul edilmesinin yerine, Cengiz Han'ın ortaya

⁶³ Firdevs Gümüşoğlu, "Türk Yurdu", **İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde**, Cilt 4, İstanbul, 2002, s.410

çıkışını koyuyordu. Akçura, artık tarihe başkalarının gözünden bakmamamız ve bu şekilde kendimizi yargılamamız gerektiğini söylüyordu.

Türk Yurdu'nda, eğitim ve kültür alanında da bir çok yazılar yayımlanmıştı. Ancak, değinilen konular arasında en önemlisi belki de 'Milli Ekonomi' ve ' Milli Burjuva' yaratılması konusunda yazılan yazılardı. Türk Yurdu'nda, düzenli olarak ekonomi yazıları yazan ilk uzman gayrimüslim sosyalist 'Parvus' olmuştur. Akçura, Tanzimat'tan beri uygulanan liberal ekonomi politikalarına karşı çıkıyor ve onun yerine List'in korumacı fikirlerini hararetle savunuyordu. Akçura şöyle yazar:⁶⁴

Eğer Türkler kendi içlerinde Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermayedar burjuva sınıfı çıkarmayacak olurlarsa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içti maliyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı.

İntihabı iktisadının asıl en mühim ciheti, sanat ve ticareti hor gören ve bir Osmanlı Türk'üne layık meşgale ancak askerlik ve memurluktur diyen hatalı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen hemen yok gibiydi. Osmanlı, yalnız sipahi ve memurdu. Halbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkar, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessür etmiştir.

Yazının başında, Akçura'yı etkileyen en önemli iki ögenin 'Tatar reformculuğu ve modernleşmesi ' olduğunu belirtmiştik. Bu nokta da, Akçura'nın dinde reform ile ilgili görüşlerine değinmek istiyorum. Akçura, Tatar uyanışının başlıca mimarları, Şehabettin Mercani, Kayyum el- Nasırı ve Alimcan Barudi ile tanışmış ve onların fikirlerinden geniş ölçüde etkilenmişti. İslamiyet'te reform yapmak gereğine inanıyordu, ona göre İslamiyet dogmatizmden ve skolastik düşünceden kurtarılmalıydı. Rusya'da Ortodoksluk, Almanya'da Protestanlık, İngiltere'de Anglikanlık gibi, İslamiyet'inde artık Türk ırkının hizmetine girmesi gerektiğini söylüyordu. Türkler İslamlığı yaymak için yüzyıllar boyu savaşmışlardı, İslamiyet'e hizmet etmişlerdi, artık hizmet sırası İslamiyet'e gelmişti. Akçura, medreselerin de yeniden, zamanın koşullarına göre, düzenlenmesi gerektiğine inanıyordu.

⁶⁴ Gümüšoğlu, "Türk Yurdu", s.411

Modernleşme alanında Tanzimat'ın düalizmini eleştiriyordu. Medreselerin yanında kurulan modern okullar. Bu iki kurumda yetişen öğrenciler arasında önemli çatışmalar doğuyordu. Akçura, Tatar modelini savunuyordu, ona göre Tatarlar Osmanlı Türklerine göre ' daha çok Müslüman, daha çok Türk ve daha modern' diler. Tatarlar, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Rus emperyalizmi karşısında benliklerini yitirmemek için dinsel, toplumsal ve ekonomik anlamda reformlar yapmışlardı. Bağımsız yaşayan Osmanlı Türkleri ise Tanzimat'tan bu yana gerçekleştirmeye çalıştıkları modernleşme hamlelerinde başarıyı sağlayamamışlardı. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir devlet geleneği vardı. Akçura bu iki olguyu, yani Osmanlı Devletinin devlet geleneği ile, Tatar toplumunun ekonomik ve toplumsal gelişimini bir araya getirmeye çalışıyordu.

Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır'da doğdu. O dönemde Diyarbakır'ın nüfusu, Türk, Kürt, Ermeni ve Araplardan oluşuyordu. Bölgede hakim olan ekonomi biçimi için yarı-feodal ifadesini kullanabiliriz. Gökalp ile Akçura gerek toplumsal ve gerek ekonomik olarak farklı bölgelerden geliyorlardı. Yukarıda gördüğümüz gibi Akçura bir Tatar'dı ve Tatarlar bir büyük burjuvazi oluşturmayı başarmışlardı. Gökalp ise yarı-feodal bir toplum yapısından geliyordu.

Ziya Gökalp Akeri Rüştîye Mektebi (1886-1870) ile Mülki İdadi Mektebi'nde (1891-1894) eğitim gördü. Amcası Hasib Efendi'den Arapça ve Farsça ile İslam felsefesi dersleri alan, öte yandan okulda Dr. Yorgi'den tabii ilim dersleri okuyan Genç Ziya Gökalp, bu yıllarda kendisini intihara sürükleyen bir inanç buhranı geçirmiştir. Aynı bunalımdan Akçura'da geçmiştir.

Gerek Gökalp, gerek Akçura, Abdülhamid yönetimine karşı yasadışı muhalefet hareketleri içinde yer aldılar. Her ikisi de tutuklanıp sürüldü. Ziya Gökalp, önce Taşkıyla ardından da Zaptiye Tevkifhanesi'nde tutulduktan sonra, Diyarbakır'a, Akçura ise Trablusşam'a sürülmüştür.

Gökalp, Abdullah Cevdet ile yakın ilişki kurmuştur. 1896 yılında İstanbul'a gelen ve Mülkiye Baytar Mektebi-i Alisi'ne kayıt yaptıran Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet'le tanışıklığı vasıtasıyla İshak Sukuti, İbrahim Temo gibi isimlerle ilişki kurar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne resmen katılır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Diyarbarbekir ve Peyman gazetelerinde siyasal ve sosyal olaylar hakkında yazılar yazmıştır. İttihat ve Terakki tarafından Diyarbakır, Van ve Bitlis parti örgütlerinin müfettişliğine getirilmiş, 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik kongresinde Diyarbakır temsilcisi olarak katılmış, 1910 yılında Selanik'te İttihat ve Terakki Partisi genel merkezi üyesi olarak görev yapmıştır.⁶⁵

Görüldüğü gibi, Akçura ile Gökalp İttihat ve Terakki iktidarına karşı farklı tutumlar benimsemişlerdir. Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi'nde görev alırken, Akçura ise Gökalp ile Talat Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen Cemiyete girmeyi reddetmiştir.

Gökalp'in milliyetçiliği, kültürel milliyetçilik akımına daha yakındır. Jön Türklerin ' vatanseverlik ' anlayışından etkilenmiştir, en azından savaş sonuna kadar 'Osmanlı milleti' kavramından kurtulamamıştır. Resmi politikası ' Osmanlılık' olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile sıkı ilişki içinde olmuş, cemiyetin Merkez Komitesi'nde görev almıştır.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, açıkça dil ve kültür milliyetçiliğine dayanıyordu, bu açıdan Akçura'dan farklı olarak Gökalp'in görüşleri Fransız tarzına daha yakındır. 'Türkçülüğün Esasları' adlı eserinde Gökalp, Türkçülüğün tarihi gelişimini, Avrupa'da ortaya çıkan Türkoloji bilimiyle başlatır. Akçura ise, Türkoloji bilimine önem vermekle beraber Türkçülüğün gelişmesini daha çok içsel sebeplere bağlar. Türkçülük Nedir? Sorusuna Gökalp'in verdiği yanıt “Türk ulusunu yükseltmek” olmuştur.⁶⁶ Bu cevabı verdikten sonra Gökalp, ulus konusundaki çeşitli görüşleri incelemiştir. Bu görüşler sırasıyla ırki, kavmi, coğrafi, Osmanlıcı, İslamcı ve Bireyci görüşlerdir. Gökalp bu görüşlerin hepsini mahkum ettikten sonra, kendi

⁶⁵ Kerem Ünüvar, “Ziya Gökalp”, **İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde**, Cilt 4, İstanbul, 2002, s.28-35.

⁶⁶ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s.41.

ulus tanımını yapmıştır: ulus, ne ırksal, ne kavimsel, ne coğrafyasal, ne siyasal, ne de istemsel bir topluluk değildir. Ulus; “dil, din, ahlak ve sanat bakımlarından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşmuş bir topluluktur”.⁶⁷ Gökalp'in kültürel milliyetçiliğini, şu satırları okuyarak daha iyi anlayabiliriz:

Ülkemizde bir zamanlar dedeleri Arnavutluk'tan ya da Arabistan'dan gelmiş ulustaşlarımız vardır. Bunları Türk eğitimiyle büyümüş ve Türk ülkesine çalışmayı alışkanlık edinmiş görürsek, başka ulustaşlarımız dan hiç ayırmamalıyız. Yalnız mutluluk zamanında değil, felaket zamanında da bizden ayrılmayanları nasıl ulusumuzun dışında sayabiliriz? Özellikle bunlar arasında ulusumuza karşı büyük özverilerde bulunmuş, Türklüğe büyük hizmetler yapmış olanlar varsa, nasıl olur da bu özverili insanlara 'Siz Türk değilsiniz' diyebiliriz. Gerçekten de, atlarda soy sop aranmalıdır; çünkü bütün meziyetleri içgüdüye dayanan ve kalımsal olan hayvanlarda soyun büyük önemi vardır. İnsanlarda ise, ırkın toplumsal iyi niteliklere hiçbir etkisi olmadığı için, soy sop aramak doğru değildir. Bunun tersine bir yol tutarsak, ülkemizde aydınların ve düşünce savaşımcılarının bir çoğunu feda etmek zorunlu olacaktır. Bu durum mümkün olmadığından, 'Türküm' diyen her insanı Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe ihaneti görülenler varsa, cezalandırmaktan başka yol yoktur.⁶⁸

Akçura ile Gökalp'in Batılılaşma ile ilgili fikirleri de farklıydı. Gökalp'e 'hars (kültür)' ile 'medeniyet' ayrımı dikkat çeker. 'Garba Doğru ' adlı yazısında belirttiği gibi, her kültür “farklı bir mantığa, farklı bir estetiğe, farklı bir dünya görüşüne”⁶⁹ sahipti ve herhangi bir uygarlık ögesi mekanik bir şekilde bir kültür içine sokulamazdı. Kültürü etkilemeden, Batı uygarlığının teknik yönlerini benimsemek mümkündü. Akçura için ise uygarlık bir bütündür. Yukarıda da anlattığımız gibi, Akçura Tatar modelinden etkilenmiştir. Daha öncede belirttiğimiz gibi, Akçura, 'Avrupalılardan demiryolu köprüsü ve havada uçma makinası yapmayı öğrenelim ama Avrupalıca düşünmek usulünü zinhar talim etmeyelim, mezhebine bir türlü aklım ermez' diyerek formülü reddediyordu. 'Züppelin ve Bleriot'a çirak olmak istiyorsak mutlaka Kant ve Comte'un şakirdi olmak zorundayız' diyordu. Buna karşın Gökalp ise 'Hars ve Tezhip' adlı yazısında şöyle demiştir:

⁶⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.47.

⁶⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.49.

⁶⁹ Ünüvar, *Ziya Gökalp*, s.28-35.

Bizce Fransızlarla, İngilizlerle, Almanlarla, Ruslarla İtalyanlarla ilgili güzellikler, ancak egzotik güzellikler olabilir. Bu güzellikleri sevmekle birlikte, hiçbir zaman gönlümüzü onlara vermeyeceğiz. Biz gönlümüzü başından beri ulusal kültürümüze vermişiz. Bizim için dünya güzeli, ulusal kültürümüzün güzelliğidir. Biz uygarlık olarak, bilgi, ekonomi ve yetkinleşme bakımlarından Avrupa uluslarından çok geri kalmış olduğumuzu yadsıyamayız ve uygarlıkça onlara yetişmek için bütün gücümüzle çalışacağız. Ama kültür bakımından hiçbir ulusu kendimizden üstün göremeyiz. Bize göre Türk kültürü, dünyaya gelmiş ve gelecek olanların en güzelidir. Bundan dolayı da, ne Fransız kültürünün, ne de Alman kültürünün taklitçisi olmamıza ve onlara uymamıza olanak yoktur. Biz onları da başka kültürler gibi, yalnızca uluslarına özgü özel kültürler sayarız ve onlardan da, başka kültürler gibi, yalnız yabancıl bir zevkle tat alırız.⁷⁰

IV. BÖLÜM

---

⁷⁰ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.151.

4.1. Türk Milliyetçiliğinin Modernist Karakteri

Türk milliyetçiliği herşeyden önce batılı ve modern bireyler yetiştirme amacını taşır. Bu amacı anlamak için, modernleşmenin Türkiye'deki tarihi gelişimine göz atmalıyız.. Osmanlı coğrafyası Avrupa coğrafyası ile iç içe olmuştur. Osmanlılar üzerindeki Batı etkisi Bizans zamanına kadar uzanır. Osmanlı askeri tımar sistemi üzerinde Bizans feodalizminin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak on sekizinci yüzyıla kadar batının Osmanlılar üzerindeki etkisi daha çok askeri alanla sınırlı kalmıştır. Kutsal Cihat anlayışı Osmanlı toplumu içinde çok önemli bir rol oynamıştı, bu amaca hizmet ettiği için ateşli silahların kabulü mümkün oldu. Osmanlılar kuşatma topunu on beşini yüzyılların başlarında kullanmaya başlamışlardır. Ancak matbaa gibi buluşları kabul etmekte bu kadar esnek olamamışlardır.

Türkiye'nin modernleşme tarihi ile ilgili olarak söyleyebileceğimiz en önemli özellik, referans olarak her zaman 'batı' yı almış olmasıdır. 'Batılılaşma' adıyla adlandırabileceğimiz bu sürecin ilk örneklerini Rus ve Osmanlı İmparatorlukları vermişlerdir. Modernleşme ve Batılılaşma kavramları her zaman birbiri yerine geçen kavramlar olarak kullanılmıştır.

“Batılılaşmak, çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir”.⁷¹ Tanımı bu şekilde yaptığımız zaman Batılılaşma eğilimlerinin başlangıcı olarak on sekizinci yüzyıl başlarını alabiliriz. 1699 yılında imzalanan Karlofça barış antlaşması aslında Osmanlılar için bir devrin kapandığını gösteriyordu, büyük toprak kayıpları olmuştu. 1718 Pasarofça antlaşması ile toprak kayıpları devam etti. 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım gibi Müslüman nüfusun yaşadığı toprakları da terk etmek zorunda kalmışlardır. Mağlubiyetlerin ve toprak kayıplarının nedenlerini sorgulayan Osmanlılar, ilk kez Batının üstünlüğünü kabul etmeye başlamışlardı. Fakat o zaman şu soru gündeme gelmiştir: Batılılaşmak sadece bir teknik iktibas mı olacaktı? Yani batının sadece teknik yönlerini alınacaktı, yoksa Batılılaşmak aynı zamanda bir

medeniyet alanından diğerk bir medeniyet alanına geçmek miydi? Bu sorulara uzun süre cevap aranmıştır.

Osmanlı askeri teknoloji ile uzun zaman ilgili olmuştur. Batı ile temas, askeri ihtiyaçlar sayesinde her zaman diri tutulmuştur. Ancak zamanla askeri ıslahat idare, maliye, eğitim, hukuk alanlarında da yenilik yapılması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Islahat bir kere başladı mı, kapıdan içeriye nelerin girip nelerin giremeyeceğine karar vermek oldukça zordur. Batının tekniğı ile beraber hayat tarzı da kapıdan içeri giriyordu.

Türk milliyetçiliğine hakim olan modernist karakteri açıklamadan önce, Türk modernizminin ya da Batılılaşmanın Osmanlı'dan başlayan serüvenine kısaca bir göz atmak faydalı olur diye düşünüyorum. Ancak daha önce imparatorluğun teokratik karakteri ile imparatorluk içindeki ulema sınıfı ve yeniçerilerin rolleri üzerinde biraz durmak istiyorum çünkü bu iki sınıfın, Batılılaşma hareketleri üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Osmanlı Devletini yüzde yüz bir teokrasi olarak tanımlayamayız. Devletin Anayasası Şeriat olmalıydı ancak şer'i alanın yanında örfi alanda yer bulmuştur. Özellikle gelişme dönemlerinde örfi alan oldukça geniş olmuştur. Gerileme aşamalarında ise şer'i alanın uygulama alanı büyümüştür.

İlmiye sınıfı veya ulema, adaletin yerine getirilmesini sağlayacak, devlet idaresinin şeriata uygunluğunu denetleyecek ve ilimle uğraşacak sınıftı. Şeyhülislam, Devletin en üst organı olan padişahın en önemli yardımcısıydı. Şeyhülislam bayramlarda tebriklerini sunmaya geldiğı zaman Sultan onları ayakta karşılardı. Yükselme dönemlerinde ilerici ve aydın şeyhülislamlar yerine gerileme dönemlerinde ıslahatı baltalayan şeyhülislamları görmek mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, örfi alanın imparatorluğun gerileme dönemlerinde daralmasının en önemli nedeni ulema sınıfının muhalefeti olmuştur. Ulema sınıfı, gerici

---

⁷¹ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.17.

hareketlerinde kendisine yardımcı olarak daima yeniçeri ocağını bulmuştur. Ocak kaldırılana kadar, hiçbir reform hareketine bu iki kuvvetin tasvibi olamadan girişilememiştir. Yenilik yapmak isteyen her güç, bu iki sınıfla anlaşmak yoluna gitmiştir.1826 yılında ocak kaldırılınca ulema sınıfı en önemli destekçisini yitirmiş, ıslahat hareketleri daha hızlı bir şekilde ilerleyebilmiştir. Ancak 1826 yılından sonra da ıslahat hareketlerine muhalefetini sürdürmüştür.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Batı ile Osmanlı arasındaki en önemli temaslar orduların karşı karşıya gelmesi şeklinde oluşmuştur. Osmanlılar güçlerini kaybettikçe Batı'nın teknik alandaki üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. I.Mahmud, III.Mustafa gibi padişahlar orduyu ıslah etmek yolunda yürümüşlerdir, ancak bu çabalar, sosyal yenilikleri de beraberinde getirmiştir.

Ortaylı'nın da belirttiği gibi:

18.yüzyılda Osmanlı'da reform Rusya'nın aksine gürültüsüzce başladı, gürültülü reform 19. asra tehir edildi. Bir kere asker yetiştirmek için, iyi zabıt yetiştirmek için okul kuruldu. Orada matematik, trigonometri, modern bilimler öğretilmeye başlandı. Sonra bakıyorsunuz, bu daimi orduyu beslemek için maliyeyi düzenlemek zorunluydu. Bütün bu değişimler kademe kademe oluyor ve ilerledikçe, Batı dünyası ile daha çok temas geçiliyor ve görüyorlar ki orada başka bir üstünlük var, bu üstünlüğe karşı durmak zorundasınız. Nasıl duracaksınız? Reddederek mi, mümkün değil; Kabul ederek; çünkü bu iş sonunda 19. yüzyılda hukuki ve idari yapıyı değiştirmeye kadar gidiyor.⁷²

Batılılaşmanın Osmanlı İmparatorluğu içindeki dönüm noktalarından birisinin, belki de en önemlisinin, 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılması olduğunu söyleyebiliriz. O ana kadar, batılılaşma yönündeki bütün çabalar ulema-yeniçeri ittifakı sayesinde ezilmişti. Bu çabalara örnek olarak Lale Devri-Patrona Halil Ayaklanmasını ve Nizam-ı Cedit-Kabakçı Mustafa isyanını gösterebiliriz. Burada özellikle Nizam-ı Cedit üzerinde biraz durmak istiyorum. Nizam-ı Cedit, çoğu zaman sadece askeri reformları belirtmek için kullanılan bir deyim olmuştur, ancak Nizam-ı Cedit demek, yeni bir düzen yaratmak, eski rejimin yerine yenisini koymak demektir.

⁷² İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2007, s.18.

Modernleşme ordudan başladığı ve ordunun modernleşmesine verilen önem dolayısı ile Nizam-ı Cedit adı daha sonraları yeni kurulan ordu için kullanılmaya başlanmıştır.

Nizam-ı Cedit, şu üç unsuru içeriyordu:⁷³

- 1-) Yeniçeriliği kaldırmak
- 2-) Ulema sınıfının nüfusunu kırmak
- 3-) Avrupalılaşmak

“III. Selim'in yenilikçiliği, devlet sisteminin temellerine dokunmadan onda düzeltmeler yapmaktan ibarettir”.⁷⁴ Tunaya'nın da belirttiği gibi; III. Selim'in ıslahat programında hemen bütün Osmanlı ıslahat doktrininin ana hattını vücuda getirmiş olan bir metot görülür: “Eskinin yanında yeniyi kurmak. Her yenilik eskinin yanında yapılmıştır. Yeniçeri Ocağı yanında Nizam-ı Cedit askeri, medrese yanında teknik öğretim kurumları, devlet bütçesi yanında İradı-ı Cedit hazinesi gibi”.⁷⁵

Ordunun modernleştirilmesi için büyük ölçüde Fransa'dan yabancı subaylar getirilmiş, Fransızca öğrenmek bütün öğrenciler için zorunlu kılınmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucu, Batı uygarlığını daha yakından tanıyan, oradaki gelişmeleri takip edebilen ve en az bir yabancı dil bilen subaylar topluluğu ortaya çıkmıştır.

III. Selim'in döneminde diğer bir önemli gelişme diploması reformu idi. On sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Osmanlılar yabancı ülkelerde diplomatik temsilci bulundurmamışlardı, ilişkiler İstanbul'da bulunan yabancı diplomatlar vasıtası ile yürütülmekte idi. İlk elçilik 1793 yılında Londra'da açıldı, onu Viyana, Berlin ve Fransız elçilikleri izledi. Amaç, Avrupa ülkeleri ile ilgili daha güvenilir bilgiler sağlamaktı. Giden ilk diplomatların, gönderildikleri ülkeler ile ilgili çok şey öğrenip öğrenmediklerini bilemeyiz ancak bunlar tek başlarına seyahat etmiyorlardı, yanlarında genç Türk katipler de vardı. Bu katipler gittikleri yerlerdeki olayları

⁷³ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.20.

⁷⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.34.

⁷⁵ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.21.

gözlemlediler hatta bu olaylardan etkilendiler ve döndükleri zaman Babialî'de memur oldular.

Dönem yine yeniçeri ocağı ile ulema sınıfının başlattıkları bir ayaklanma sonucu sona ermiştir. Kabakçı Mustafa Paşa önderliğinde ayaklanan yeniçeriler, ulemanın fetvasını aldıktan sonra III. Selim'i öldürdüler.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, batılılaşma çabaları karşısındaki en büyük engel ulema-yeniçeri işbirliği olmuştur. Bu işbirliği 1826 yılında bozulmuştur. II. Mahmut, 1826 yılında ocağı kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye olarak bilinen yeni bir ordu kurdu. "Türklerin yakın tarihinde ilk olarak askeri alan bir tezattan kurtulmuş oluyordu. Bu suretle, ordu 1826'dan beri her zaman ıslahata en fazla açık ve istidatlı, yeniliklerin en önce girdiği bir müessese olmuştur".⁷⁶

1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılması ile II. Mahmut büyük bir reform hareketine girişti. Askeri alanda, yeniçeri ocağının yerine Asakir-i Man sure-i Muhammedi'ye isimli yeni bir ordu kurulduğunu belirtmiştik. Yeni ordunun eğitimi için Prusya'dan subaylar getirtildi ve aynı şekilde birkaç Türk Harbokulu öğrencisi Viyana'ya gönderildi. II. Mahmut'un ıslahat hamleleri eğitim ve hukuk alanında da devam etti.

Bu alanda da Osmanlı reform hareketlerinin klasik özelliği olan eskinin yanına yenisini koyma anlayışı devam etmiştir. Batı'nın eğitim prensipleriyle çalışacak eğitim müesseseleri medreselerin yanında kurulmuştur. Şer'îye mahkemelerinin yanında nizamiye mahkemelerinin temeli atılmıştır. Sürekli danışma ve karar organları kurulmuştur, Askeri konularda Dar-ı Şura-yı Askeri, adli alanda Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, idari konularla ilgili olarak da Dar-ı Şura-yı Babialî.⁷⁷

Dönemin diğer bir özelliği merkezi otoritenin gücünün yeniden tesisi olmuştur. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü yitirmesi ve

⁷⁶ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.25.

⁷⁷ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.27.

Avrupa'da gerilemesi, eyaletlerde adem-i merkeziyetçi yönetim tarzının oluşmasına sebep oldu. Özellikle ikinci Viyana Kuşatması sonrasında Balkan eyaletleri ve Anadolu asayişsizlik ve kargaşalık içine düştü. Merkezi hükümet bölgeler arasında kontrolü kaybetmişti. Bu durum sonrası, şehirlerde yaşayan halk, kendi güvenliklerini sağlama yoluna gittiler. Sorunlar ayanlar tarafından çözülmeye başlandı ve Ayanlar hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da şehirlerdeki kontrolü ele geçirdiler.

Böyle bir ortamda Alemdar Mustafa Paşa, padişahın ve merkezi devletin otoritesini sağlamak, aynı zamanda merkezi hükümetle yerel beylerin çatışmasına son vermek için Senedi-i İttifak adı verilen belgeyi hazırladı. 1808 Senedi-i İttifakı ile padişah, feodal beyleri bir taraf olarak kabul etmiş, adeta iktidarına onları ortak etmiştir. II. Mahmut, güç topladıktan sonra hem ayanları, hem de sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşayı gözden çıkarmıştı. Tanör'ün belirttiği gibi:

II. Mahmut, 1812 Rus savaşının bitiminden sonra ilk iş olarak feodal muhalefete karşı yıldırıcı bir siyaset izlemeye koyuldu. Bu aşamada henüz eylemler, reformların önünde koşmaktadır. Padişah ilkin reformlar için ortalığı temizlemektedir. Bu program çerçevesinde önce paşa ve beylerin direnişi kırıldı, ayanların belli başlıları saf dışı bırakılarak merkeze bağlı siyasal birlik yeniden sağlandı. Kürt feodalitesi büyük çapta yıpratılarak Doğu'da merkezin etkisi yeniden yaratıldı. Feodal güçlere karşı girişilen mücadelenin hukuki cephesi olarak da tımar sistemi kalıntılarıyla sipahiliğin kaldırılması dikkat çekmektedir. Böylece feodalitenin ya da yerel hakim güçlerin ekonomik ve askeri dayanakları sarsılmış oluyordu.⁷⁸

II. Mahmut, yukarıda da belirttiğimiz gibi padişahlığının ilk yıllarında otoritesini ve iktidarını ayanlarla paylaşmak zorunda kalmıştır ancak güç kazandıktan sonra attığı ilk adım siyasi iktidarın yeniden merkezileştirilmesi olmuştur. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde mali, idari, hukuki alanda standart ve bütüncü bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir.

“Merkeziyetçi devlet, uzmanlaşan ve kalabalıklaşan bir bürokrasiye, toplumun üzerindeki güçlü kontrol nedeniyle mükemmelleşen bir bürokratik kayıt

⁷⁸ Tanör, **Osmanlı...**, s.65.

sistemine sahiptir. Kısacası merkeziyetçilik, bir anlamda bürokrasinin gücü demektir”.⁷⁹

Avrupa'nın herhangi bir devletinde rastlanacak genel modele göre gerçekleştirilen bu merkeziyetçilik; devlet bürokrasisini şubelere ayırmak, memurlara maaş vermek ve hazinenin gelir ve giderlerini bir elden yapıp mali kontrolü kurmak diye özetlenebilir. Avrupa örneği bakanlıkların karşılığı olarak kurduğu yeni organlar, aslında uzmanlaşmış bir yapıya cevap vermesi mümkün olmayan, klasik Osmanlı döneminin ofisleriydi. Çavuş başı, Divan-ı Devai nazırı yapıldı, Babıali'deki defterdarlık ofisleri Maliye Nazırı'na bağlandı. Bundan başka Umur-u Hariciye Nazırı'nın başında olduğu ofis de görünüşte sadrazama bağlı fakat ayrıydı. Sadaret Kethüdalığı memuriyeti ise Umur-u Dahiliye Nezareti'ne çevrilmiş fakat eskisi gibi doğrudan sadrazamın ofisi içinde bırakılmıştı. Vilayetlerde ise Henüz askeri ve mülki yetkiler tek elde toplanmaktaydı. Açıkçası II. Mahmud döneminde merkezi idare örgütü büyük ölçüde klasik dönemdeki yapısını korumuş, sadece adlandırmalarla Avrupa modeli taklit edilmişti. Saraya bağlı geniş bir danışma kurulu ' Meclis-i Vala-i Adliyye' adını aldı. Bu danışma meclisi Tanzimat'taki meclislerin temelini oluşturdu ve imparatorluğun son kırk yılındaki parlamenter geleneği buraya kadar indirmek mübalağlı sayılmamalıdır. Sadrazamın ofisine bağlı bir danışma kurulu da 'Dar-ı Şurayı Babıali' adıyla kuruldu. Bu organların devamlılık kazanma ve kurumlaşma yeteneği yoktu. Nitekim Babıali bürokratları yeniden düzenlemeye gideceklerdir. Memuriyetteki rütbeleri Standard bir sınıflamaya göre düzenlemek işi 18. yüzyılda modernleşen Rusya'da Büyük Petro tarafından gerçekleştirilmişti. Büyüyen ve modernleşen bürokratik kadrolar için gerekli olan bu düzenlemeye Sultan Mahmut devrinde teşebbüs edilmiştir, ama sivil bürokrasi, askeri bürokrasi ve ilmiyye'deki rütbelerin yatayına ve dikeyine düzenlenmesi işini Tanzimatçılar tamamlayacaktır.⁸⁰

Tanzimat devresi olarak isimlendirilmiş olan ıslahat sistemi, Osmanlıların sosyal gelişmeleri içinde birdenbire ortaya çıkan, özellikleriyle bir adacık halinde görünen bir olay değildir. “Islahat silsilesini devam ettiren, onları sonraki aynı çeşit hareketlere bağlayan bir zincir halkasıdır”.⁸¹ 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Şerifi), kuşkusuz tarihçilerin her zaman yoğun ilgisini çekmiştir. Osmanlı'da reform, yukarıda anlattıklarımızdan da görülebileceği gibi Tanzimat Fermanı ile başlamamıştır ancak bu dönem ile birlikte iktidar bürokrat

⁷⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun** ..., s.123.

⁸⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun** ..., s.126.

⁸¹ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.28.

kadrolarının eline geçmiştir. Bu dönem, ıslahat hareketlerinin devam ettiği ve bu ıslahat hareketlerini takip eden diğer hareketlere bağlayan bir dönem olmuştur.

Tanzimat dönemi tebaanın hakları konusunda üç aşamada önemli bir başlangıç sayılmalıdır:⁸²

1. Köleliğin kaldırılması,
2. Müslim-Gayr-i Müslim tebaanın arasında eşitlik sağlamak,
3. Yönetilenlerin can, mal güvenliği ve haysiyetinin korunması çabaları.

Tanzimat Fermanı, tebaanın hayatı, namus ve mülkiyet güvenliği, iltizamın ve ona ilişkin bütün suiistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilenlerin adil ve açık muhakemesi, ve kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeleri ilan etti. Lewis'in de işaret ettiği gibi, eski İslam geleneğinden en köklü ayrılışı temsil eden ve bu yüzden Müslüman ilkelerini ve duygusunu en çok inciten bu sonuncu ilkeydi:

İslam hukuk ve gelenekleriyle Osmanlı İmparatorluğunun politikası ve uygulaması, devletin gayrimüslim tebaasına hoşgörü ve himaye sağlanmasında ve onlara kendi iç cemaat işlerinde büyük ölçüde özerklik verilmesinde uyuyordu. Bununla beraber bu hoşgörü, hoş görülen cemaatlerin ayrı ve aşağı olduğu ve üstelik bu niteliklerin açıkça belirlenmiş olduğu varsayımına dayanıyordu. Bu eşitsizlik ve ayrılık ilkesinden vazgeçmenin Müslüman'dan istediği fedakarlık çabası, şimdi ırki üstünlük kanılarından vazgeçmeğe davet edilen Batılılardan istenenden daha az değildi. Bu iki peşin hükümden, Müslümanlığın kafirlere üstünlüğü hakkında olanı, hem geleneklerde hem de ahlakta daha köklü idi. Müslüman, kendinden aşağıdakilere makul bir esenlik ve güvenlik mevkii sağladığını iddia edebiliyordu; üstelik yaptığı bu ayrımın bir doğum rastlantısına değil, insan varlığının en temel sorunları üzerinde bilinçli bir seçime dayandığını da ileri sürebiliyordu. Kafir ile gerçek mümin farklı ve ayrıydı; onları eşit kılmak ve birbiriyle karıştırmak hem dine hem de sağduyuya karşı bir hakaretti.⁸³

Tanzimat Fermanı'nda devlet yönetimiyle ilgili ana eğilim, iktidarın kendi kendini sınırlamasıdır. Bir padişah ilk defa kendi iradesiyle kendi yetkilerini ve iktidarını sınırlama yoluna gitmiştir. Ancak padişahın imtiyazları karşısında fert hakları pozitif teminata sahip olamamışlardır.

⁸² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun** ..., s.92.

⁸³ Lewis, **Modern** ..., s.78.

Ferman ile tanınan hak ve dokunulmazlıklar arasında en önemlisi ve en başta geleni kişi dokunulmazlığı ve güvenliği ilkesi idi. Bu ilke, adil ve açık yargılanma, şeref ve haysiyet ve ırzın korunması gibi esasları içeriyordu. Can güvenliğinin yanında mal güvenliğinin kabul edildiği görülmektedir. Fermana göre, askerlik hizmeti de adalet ve eşitlik ilkelerine göre düzenlenecekti.

Tanzimatçı eşitlik, tabii hukuk doktrini açısından değil, Osmanlılık açısından görülmüştür. “Çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin tesisi yoluna gidilmiştir. Zamanın sevilen deyişi ile toprak kardeşliği prensibi ana siyaset kaidesi yapılmak istenmiştir”.⁸⁴

Bu dönemde hukuk, maliye ve eğitim alanlarında bir çok reformlar yapılmıştı. 1840 yılında ilan edilen Ceza Kanunnamesi ve özellikle 1850'de ilan edilen Ticaret Kanunnameleri, Osmanlı'da laik hukuk düzeninin başlangıcı sayılabilirler.

Tanzimat'ın resmi doktrin olarak benimsediği ve bu statüsünü Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdüreceği olan Osmanlıcılık, millet sisteminin dini tabakalaştırılması yerine 'ehlî-i İslam ve milel-i saire' arasında müsavat (eşitlik) vazetmekte ve millet-i hakime anlayışına, en azından söylem düzeyinde son vermekteydi.

Müsavat (eşitlik) meselesi tüm Tanzimat dönemini belirleyen temel problem olmuştur. Gayrimüslim toplulukların yeni yeni yayılmakta olan ulusçu rüzgarın itmesiyle ayrılıkçı eylemler içerisine girmesini önlemek, ayrıca Osmanlı'nın ensesinde boza pişirmekte olan Rus çarlarının yönelttiği tehdidi nötralize etmek için Avrupa güçlerinin desteğine duyulan ihtiyaç, eşitlik politikasını Osmanlı Devleti için bir

---

⁸⁴ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.30.

gereklilik haline getirmişti. Avrupa güçlerinin desteği ise, Hıristiyan toplulukların 'millet-i mahkûme' statüsünden çıkarılmasını zorunlu kılmaktaydı. İmparatorluğun birliğinin korunması yani bekası Avrupa güvenlik şemsiyesini gerekli kılmakta, bu da Osmanlı sosyopolitik formasyonunun yeniden örgütlenmesini ve Osmanlı modernleşmesinin 'Batılılaşmasını' dikte etmekteydi.⁸⁵

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile, Tanzimat ilkelerine bağlılık yinelenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Uyumu denilen birliğe dahil edilmiştir. Bu dönemde reform hareketinin öncüleri Ali ve Fuat Paşalar olmuşlardır.

Tanzimat dönemi devlet adamları, Osmanlı dönemi içinde üzerlerinde en fazla yorum yapılan kesim olmuşlardır. Tanzimatçılar, bürokrasi içinden yetişmişlerdi. Genellikle dış temsilciliklerde bulunmuş, dünyayı tanıyan ve özellikle Avrupa'daki fikri cereyanlardan etkilenen devlet adamlarıydılar. Onların, bu reformları yabancı baskısı altında yaptıkları söylenegelmiştir. Oysa Tanzimatçıların belli bir ülkenin tesiri altında kalıp bu reformları gerçekleştirdikleri, dönemin koşulları dikkate alındığında pek doğru gözükmemektedir. Zira Tanzimatçı kadronun içinde dahi ciddi fikir ayrılıkları mevcuttu. O dönemde Avrupa devletlerinin de aynı fikri düzlemde hareket ettikleri söylenemez. Tanzimat dönemi politikaları üzerinde Meternich Avuturyası'nın etkisi görülebileceği gibi, İngiliz ve Fransız etkileri de gözlemlenebilir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, dönemin devlet adamları dış temsilciliklerde yetişmiş, Avrupa'da ki gelişmeleri gözlemlemiş ve bunlardan etkilenmişlerdi. Reformları sadece yabancı baskısına bağlamak, bu bürokrat kadronun becerikli devlet adamlarına haksızlık olur kanaatindeyim.

III. Selim'den itibaren başlayan, II. Mahmut ve Tanzimat dönemiyle devam eden süreci incelediğimiz zaman görebileceğimiz en önemli hususlardan birisi merkezi hükümetin artan otoritesidir. Yeniçeri ocağı kaldırılmış derebeylerinin gücü ezilmişti. Reformların tipik özelliği yukarıdan aşağıya cereyan etmesi idi, Hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılması ve Tanzimat'la beraber sağlanan güvenceler toplumsal bir baskı sonucu meydana gelmemişti. Bunların yanında

⁸⁵ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.55.

Avrupa'da seyahat eden, birkaç Avrupa dilini birden öğrenen bir sınıf oluşmuştu. Bu sınıf, ya da Genç Türkler, batının teknik üstünlüğünün yanında demokratik ve parlamenter özelliklerinin de farkına varmaya başlamışlardı. 1860'larda artık Batılılaştırıcı reformlar Osmanlı'da iyice kök salmıştı, tartışılan artık bu reformların kabul edilip edilmeyeceği değil, fakat devletin otokratik iktidarının sınırlanıp sınırlanmayacağı idi.

1876 Kanun-i Esasi'yle başlayıp iki yıl devam ettikten sonra yerini Abdülhamid istibdadına bırakan dönem I. Meşrutiyet olarak adlandırılır. Meşrutiyetçi akım Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıkları ile özellikle 1871 sonrası iyice artan baskıcı rejime karşı bir tepki olarak doğmuştur. Tanör'ün de belirttiği gibi;

Genç Osmanlılar Tanzimat'ın kazandırdıklarını inkar etmemişlerdir, ancak bu dönemi gerçek bir hukuki ve sosyal bir reform olmaktan ziyade dışa karşı bir göz boyama olarak görmüşlerdir. Yönetimin keyfi ve mutlakiyetçi tutumları, iktisadi çöküntü ve bağımlılaşma, yabancı etki ve müdahalelerin artması, yabancılara ekonomik haklar tanınması, taklitçilik gibi konular üzerinde eleştirilerini yoğunlaştırmışlardır.⁸⁶

İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal üçlüsü hareketin önderliğini yapmışlardır. Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı piyesinde işlediği vatanseverlik teması, yani insanın ülkesine borçlu olduğu sevgi ve bağlılık doktrini, gibi fikirler özellikle Müslüman bir halk için çok yeni ve radikaldi. Yine aynı şekilde Ziya Paşa'da bir çok yazısında meşruti hükümet fikrini dile getirmiştir.

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'de tıpkı Meşrutiyet'te olduğu gibi yine batılı devletlerin desteğine ihtiyaç duyulduğu bir anda ilan edilmişti. Tanzimat Fermanı, Osmanlı ordusunun Mehmet Ali'ye karşı Avrupa desteğine ihtiyacı olduğu bir anda, 1856 Hatt-ı Hümayunu ise Kırım savaşıdan hemen sonra ilan edilmişlerdi. 1876 Anayasasının ilanı da Rusya ile yapılacak savaşta Batı desteğini sağlamak için mükemmel bir zamanlama ile seçilmişti. Ancak şunu da unutmamak gerekir, 1876'ya geldiği zaman Osmanlı Devleti içinde reform davasının bir yüzyıllık geçmişi,

⁸⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.123.

belirlenmiş bir geleneği, bir itici gücü ve gerçekten tamamen kendisine ait bir eseri bulunuyordu. “Hürriyetçi dava henüz çok gençti; fakat küçümsenmeyecek bir ideolojik edebiyat doğurmuş ve Osmanlı yönetici elit'i içinde dal budak salmış sağlam bir destek kazanmıştı”.⁸⁷ İmparatorluğun ilk parlamentosu, birinci devresi üç buçuk ay, ikinci devresi iki buçuk ay olmak üzere altı ay görev yapmış ve toplam iki kere toplanmıştır.

1876 sisteminin kurduğu anayasa müesseseleri o şekilde tertiplenmiştir ki, demokratik (seçimle kurulmuş) organın (Meclis-i Mebusan'ın) yetkileri, demokratik bir usulle kurulmamış (doğrudan doğruya padişah tarafından teşkil edilen) organlar tarafından durdurulabiliyordu. Mebusan Meclisi ve mebuslar ödevlerini yerine getirme teşebbüslerine geçince, karşılıklarından padişahı ve hepsi de mensup olan ve Meclis karşısında sorumlu olmayan İcra Organı'nı (Sadrazamı Heyet-i Vükelayı) Ayan Meclisi'ni, Şura-yı Devlet'i buluyorlardı.

Birinci Meşrutiyet'in Mebusan Meclisi, dünya siyasi tarihinde kayda değer bir örnek sunmuştur. 1876 Anayasası ile Meclis'e verilmeyen yetkileri, Meclis istemeye ve kullanmaya teşebbüs etmiştir. Mebuslar Batı'daki eşleri gibi çalışabilmesi için gerekli yetkileri almak yoluna gitmişlerdir. Kanun teklifi yetkileri yok denecek kadar az olan mebuslar, 1876 Osmanlı-Rus Savaşı'nın fena idaresinin sorumlularını Divan-ı Ali'ye sevk etmişler, kabine düşürmek yetkileri olmadığı halde Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'yı azlettirmişlerdir. Serbest konuşamayan mebusların parlamentoda işi olmadığını, padişahın kendilerine danışmayı ihmal ettiğini açıkça söylemekten çekinmemişlerdir. Bu durum göstermiştir ki, belli bir siyasi organ, çalışmaları için gerekli yetkileri, anayasa tarafından tanınmamış olsa bile, elde etmektedir.⁸⁸

“1876 Osmanlı Anayasası'yla vatandaşlık kurumu en üst hukuki metin tarafından tanınmış ve dini bağlanma devlet-tebaa ilişkisini belirleyici olmaktan çıkarılarak devlete ve yönetici hanedana bağlılık esas sadakat odağı yapılmıştır”.⁸⁹

Anayasanın 8.maddesi vatandaşlığı şu şekilde tanımlar:“Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun Biga istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale

⁸⁷ Lewis, **Modern** ..., s.165.

⁸⁸ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.40.

⁸⁹ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.56.

göre istihsal ve izce edilir”.⁹⁰ 19.madde, devlet memuriyetine giriş için gerekli şartları tanımlamıştır: “Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar”.⁹¹

Bütün bu hükümler siyasi bir kimlik olarak Osmanlılığın, 'millet-i hakime/millet-i mahkûme' ayrımının yerini aldığına, 'hamledilen' kimliklerin yerine şahsi liyakat ilkesinin benimsendiğine işaret etmektedir. 1876 Anayasası bütün bu hükümleriyle birlikte Tanzimat bürokratlarının 'ayrılıkçı' ulusçuluk tehdidine karşı verdikleri bir cevap niteliğindedir.⁹²

Genel olarak değerlendirecek Osmanlılık politikasının hedeflerine ulaşamadığını söyleyebiliriz. “Hıristiyan tebaa, bunu bir Truva atı olarak algıladı ve etnik milliyetçiliğin etkisi altında vatandaşlık yerine ayrılıkçılığı tercih etti. Gayri Türk Müslüman tebaaya gelince, Osmanlılık onlar için İslam’a bakışla çok anlamlı değildi. Osmanlı vatanseverliği etnik milliyetçiliğe karşı koyamamıştı”.⁹³

İlk Osmanlı parlamentosu 28 Haziran 1877'de sona erdi. Parlamenter hayatın yeniden başlayacağı 1908 yılına kadar olan sürece Abdülhamid yönetimi damgasını vurmuştur. Politik hayatı bir tarafa koyarsak, bu dönemde de batılılaşma çabaları yoğun şekilde devam etmiştir. Abdülhamid dönemi Tanzimat'la başlayan hukuk, idare ve eğitim alanlarındaki reformları ileriye taşıyan bir dönem olmuştur. Mevcut olan okullara Abdülhamid döneminde yenileri eklenmiştir. Ancak belki de en büyük atılım ilk Türk üniversitesinin kurulması olmuştur. Darülfünun, yani daha sonraki adıyla İstanbul Üniversitesi 1900 yılında kapılarını açmıştır.

İkinci Abdülhamid döneminde İttihad-ı İslam ya da İslamcılık politikası Osmanlılık politikasını ikame etmiştir. İslamcılığın etkisi dönemin eğitim, idare ve maliye politikalarında görülebilir. Halifelik kurumunun canlılık kazanması

⁹⁰ Suna Kili, A., Şeref Gözübüyük, **Senedi-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.37.

⁹¹ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.39.

⁹² Yıldız, **Ne Mutlu ...**, s.57.

⁹³ Yıldız, **Ne Mutlu ...**, s 63.

bu dönemde olurken, iç ve dış politikaya yön veren temel etken İslam olmuştur. Osmanlı aydınları için özgürlüğün anlamı hep aynı olmuştur. O bir bunaltıdan kurtuluştur. “Bir kere seçim yapılsın. Meclis açılsın' her şey, her şey halledilecekti. Koca bir imparatorluk gerilikten de, kapütilyasyonlardan da, belini büken ne varsa hepsinden kurtulacaktı”.⁹⁴ Herhalde dünyada, bir anayasanın tekrar ilanı ile bütün sorunların hallolacağına, mucizelerin gerçekleşeceğine inanmış olan tek millet Osmanlı Türkleridir.

Ne var ki, bugünün sosyal ilimler edebiyatında “az gelişmiş” diyebileceğimiz bir toplum yapısında, Meşrutiyet fazla bir değişiklik yapamazdı. Yapamamıştır da... Mucize yolunun kapısından büyük ümitlerle girmiş olan Osmanlı Türkleri, anarşi ve sarhoşluk koridorundan geçerek derinlemesine, bir hayal kırıklığı ve aşağılık duygusu uçurumuna düşmüşlerdir. 23 Temmuz 1908'den, on yedi gün sonra, Halit Ziya (Uşaklıgil)'in, Sabahtaki makalesi şu başlığı taşır: İtidal (aşırılığa kapılmamak)!... Makale başlıkları gözden geçirilirse, Meşrutiyet toplumunun iniş çıkışları kolaylıkla anlaşılır: 'İtidal mi, şiddet mi lazım?' 'Kendimizi toplayalım', 'İnkılâbı-ı ahirin kadrini bilip biraz ciddi olalım', 'Meyus olmayalım'. İttihadi ve Terakkinin ilk bildirimlerinden birisi kamu düzenini bozan 'bazı edepsizlerin hareketlerinden söz eder.

Meşrutiyet'in en anlamlı tablosunu, Kalem dergisinin bir karikatürü canlandırmıştır. Bu bir madalya resmidir. Bir yüzünde, geniş bir kapıdan, giyimli kuşamlı, rahat adım atan insanlar girmektedir. Meşrutiyet, güzel bir kız timsali, elinde defne dalı, bir sütuna dayanmış bekliyor... Ardında Yeni Cami, güneş doğuyor. Apaçık bir gökyüzü. Her taraf bayındır. Öteki yüzünde: Birbirine giren bir sürü insan. Kavga, dövüş, bıçaklama... Bir kalabalık, ellerinde bayrak ilerliyor. Üzerinde Fransızca 'grev' yazılı. Tabanca dumanlarının sisi her tarafı kaplamış... Gerçekte Meşrutiyet buydu. Gelişmemiş bir toplumun unsurlarını kurnaz bir istibdat idaresi birbirine bağlamıştı. Meşrutiyet bu baskıyı kaldırıncaya aradaki bağlar kopmuş, bütün sosyal unsurlar serbest kalmışlardı. Aslında onları birbirine bağlayan ileri bir toplumun şartları değildi. Osmanlı İmparatorluğu ülke parçalanmaları içinde bütünlüğünü sağlayan unsurların da dağıldığı bir safhaya girmişti. O zaman geri müesseselerin ve kuvvetlerin, her yenici ve devrimci adımı nasıl köstekledikleri elle tutulur gibi ortaya çıkmıştı.⁹⁵

Bu dönemde batılılaşma artık bir iktidar programı haline gelmiştir. Milliyetçilik prensibi artık batılılaşma ile aynı anlamda ele alınıyordu. Özellikle

⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.12.

⁹⁵ Tunaya, **Devrim Hareketleri**, s.90.

Osmanlıcılık ve İslamcılık doktrinlerinin çöküşüyle Türkçülük akımı da ön plana çıkmıştı ve iktidar partisinin ana prensibini Türkçü-modernist olarak açıklayabiliriz.

Bu dönemin toplumsal hayatında batılılaşma hareketi hız kazanmıştır. Eski zaman ölçüleri yerine yirmi dört saatlik Avrupalı gün esas alınmasını ve giyim ve adetlerdeki batı tarzının hakimiyetini örnek olarak gösterebiliriz. Kız çocuklarının okula gitme oranlarında büyük artışlar yaşanmıştır. 1917 yılında kabul edilen Aile Hukuku Kararnamesi ile kadınlar yeni haklar elde etmişlerdir. Kültürel hayattaki canlılık, ikinci meşrutiyet devrinin belki de en büyük kazanımı olmuştur. Osmanlı döneminde belki de ilk defa, Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük, Sosyalizm gibi fikir hareketleri ortaya çıkmıştır.⁹⁶

Ancak dönemin batıcı (garpcı) diyebileceğimiz fikir adamlarının görüşlerini incelediğimiz zaman görebileceğimiz en önemli çatışma alanı, batıdan alınacak hususlar konusunda olmuştur. Bu konudaki fikirleri Kısmici ve Bütüncül görüşler olarak ikiye ayırabiliriz. Bir kısım düşünür batının teknik alanda üstünlüğünü kabul etmiş ve batının teknik özelliklerinin alınması gerektiğini söylemiştir ancak bunlara göre batı medeniyetinin manevi taraflarını almaya lüzum yoktu. Çünkü batı medeniyeti ahlaki açıdan tam bir çöküş içindeydi. Bu görüş sahiplerine göre medeniyet, teknik medeniyet ve gerçek medeniyet olarak ikiye ayrılıyordu. Almamız gereken teknik medeniyetti. Bunun karşısında Abdullah Cevdet gibi düşünürler ise, batı medeniyetinin bütünlüğünü vurgulamış ve bu medeniyetin 'gülü ve diken'i ile birlikte alınması gerektiği tezini savunmuşlardır.

“Cumhuriyet döneminin resmi ideolojisi olarak geliştirilen Türk milliyetçiliği etnik bir özgünlük projesi olmaktan çok modernliği yakalamak iddiasını taşıyan topyekün bir kültürel dönüşüm hareketiydi”⁹⁷.

Genel olarak, milli kimlik modernleşme projesine endeksli tanımlanmış ve içeriği buna göre oluşmuştur. Atatürk'ün bütün yazılarını karıştırınız, bütün sözlerini bir bir inceleyiniz, en sevdiği, en fazla kullandığı sözcüğün medeniyet olduğunu görürsünüz. Medeniyet, medenileşmek Atatürkçü tezlerin kalkış noktasıdır. Her çeşit ilerlemenin,

⁹⁶ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.67.

⁹⁷ Ayhan Akman, “Milliyetçilik Kuramında Etnik Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, s.81-90.

kalkınmanın, her şeyin başıdır o...⁹⁸

Atatürk'e göre:

En doğru, en hakiki tarikat medeniyet tarikatıdır.' Şüphesiz bu yol uzundur, çetindir ve yorucudur, ancak, onun karşısında durulamaz. Direnilemez. Kendisine uymayanları, kayıtsız kalanları o mahveder. Şu halde, mutlaka, 'her nokta-i nazardan medeni olmalıyız. 'Fikrimiz, zihniyetimiz' bakımından ve 'tepeden tırnağa' kadar...⁹⁹

Bu dönemde topyekün uygarlık değiştirme gereği vurgulanmıştır, başka bir deyimle medeniyet alanının değiştirilmesi. Atatürk'ün şu sözleri bu tezi kanıtlar niteliktedir:

'Bugün iki kere sekiz on altıdır... Bunu on kişi böyle dese ve yüz kişi de on diye ısrar etse yüz kişinin dediğini mi kabul edeceğiz?...Biz artık Garplıyız. Eski dünyaya hakim eski medeniyetimizle sadece övünerek değil, bütün zincirleri kırarak, son asır medeniyetinin gittiği yollardan yürüyerek, bu seviyenin de üstüne çıkmaya çalışacağız... Hurafeleri atacağız. İlimde, irfanda, sanatta, her iyi şeyde, nurlu insanlar büyük, asil ve uysal milletimizi nurlarıyla, bilgileriyle, azimli icra ve iradeleriyle birlikte bu yola götüreceklerdir... Şüphesiz ve mutlak olarak hedefe ulaşacağız'¹⁰⁰

Eski ile yeni çarpışması TBMM sıralarında da yaşanmıştır. Erzurum mebusu Ziya Hoca ile İstanbul mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) arasındaki konuşmayı bu çatışmaya örnek olarak gösterebiliriz. Ziya Hoca fikirlerini şöyle özetlemiştir: "İslam kadınlarını fuhuşa sürüklüyorlar, sarhoşluğu himaye ediyorlar, ahlaki tereddide uğrattıyorlar, mukaddesat-ı diniye ihmal ediliyor... Tehlike var, tehlike var.' Cevap yeni bir devri temsil edecek kadar önemlidir"¹⁰¹

Karşımızdakiler zannediyorlar ki, medeniyet, bir kıtadan diğer bir kıtaya geçerken gümrüklere uğrar. Ziya Efendi Hazretleri ile beraber bir komisyon teşkil ederiz. Önlere kağıtlarını alırlar ve dışarıdan içeriye ne gelirse madde madde görürler. O gelen ne?

⁹⁸ Tunaya, **Devrim Hareketleri** ..., s.161.

⁹⁹ Tunaya, **Devrim Hareketleri** ..., s.163.

¹⁰⁰ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.98.

¹⁰¹ Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.95.

Lokomotif. Buyursun içeri. Bu gelen ne? Dans. Kabul etmiyoruz, kapı dışarı... Medeniyetler bir memlekete girerken gümrüklere uğramaz. Şunun bunun mütalaasını almaz, tasvibini beklemez. Gelenler ağır birtakım ihtiyaçların, bir takım zaruretlerin netice-i tabiyesi ise, mutlak içeri girer, mani olamayız. Hamdullah Suphi Bey, Ziya Hoca'nın fikrinin karikatürünü yapmıştır: Türk devletinin İhtihat sebepleri, Florya'da kadın, erkek beraber suya girmek ve Beyoğlu'nda dans etmek. Bu ikisi kalkarsa memleket kurtulacaktır. Bu iftiradır. İrticadır.¹⁰²

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'da medenileşme projesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Türk İhtilali'nin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar demirle, ateşle yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından kanunlarımızı oldukları gibi Batı'dan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun hareket etmiş olacağız.¹⁰³

Kemalist Türk milliyetçiliğinin modernist karakterini anlamak için rejimin kurulmasından sonra girişilen reform hareketlerinin içeriğine ve yönüne bakmak gereklidir:

Hilafetin kaldırılması, Latin alfabesinin kabulü, 'medeni giyim tarzının benimsenmesi, müzikte çok sesliliğin öne çıkarılması, kadınların meslekleşme yolu ile kamusal alana katılımlarının sağlanması, İslam'ın devletin resmi dini olmaktan çıkarılması, medreselerin kapatılıp eğitimin laik devlet güdümünde birleştirilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, takvim ve ölçülerdeki değişim, soyadı kanunu, pazar gününün tatil olarak kabulü, şapka devrimi, İsviçre medeni kanunu ve İtalyan ceza kanunlarının uyarlanması...¹⁰⁴

Özellikle Batı'ya karşı savaşıarak, batı medeniyetini kabul etmek zorunda kalan memleketlerde, modernleşme süreci bir açmaza dönüşebilmektedir. Ancak Akman'ın da belirttiği gibi

¹⁰²Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.95.

¹⁰³Tunaya, **Türkiye'nin** ..., s.115.

Bir ülke sömürgeci güçler karşısında ne kadar güçlü olursa modernist bir milliyetçilik geliştirmeye o derece meyilli olur. Tersinden söylersek, bir ülke sömürgeci güçler tarafından ne denli etkin ve şiddetli şekilde boyunduruk altına alınır, milliyetçiliğin etnik yöne kayma olasılığı o denli güçlü olur. Türkiye örneği bunun güçlü bir kanıtıdır. Doğrudan sömürgeleştirme olmaması modernleşme (ya da batılılaşma) projesinin etkin bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamıştır. Ancak batı ile girişilen bağımsızlık mücadelesi, etnik milliyetçiliğinde Türk milliyetçiliğinin hamurunda yer edinmesini sağlamıştır.¹⁰⁵

4.2. Türk Milliyetçiliğinin Etnik Karakteri

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte büyük çoğunluğu Müslüman halklardan oluşan ulusal bir devlet ortaya çıkmıştı. Bu devletin ulusal kimliğinin ne olacağı ise problemlili bir alan olmaya devam etmekteydi. Halife-sultana sadakat, millet sisteminin hem öncesinde hem de sonrasında, sade insanlar için en şumüllü ve genellik arz eden siyasi kimlikti. “Bu bakımdan, siyasi sadakatin zeminini sultan-halifeden Cumhuriyete ve İslam ümmetinden sınırları tayin edilmiş mülki bir tasavvur olarak ulusa kaydırmak gerçekten çok radikal bir dönüşümdü”.¹⁰⁶

Bu dönüşümü gerçekleştirirken Mustafa Kemal, oldukça pragmatik bir yaklaşım sergilemiştir. Halk halife-sultan olmadan bir yönetim düşünemiyordu. Mustafa Kemal, milli mücadelenin ilk dönemlerinden itibaren Türk kimliğini ifade etmekten kaçınmıştır, açıklamaları dikkatle incelendiğinde İslam’a yaptığı vurgu açıkça görülebilir. Bu dönemdeki konuşmalarda dini temalar yoğun biçimde işlenmiştir. Dikkati çeken bir başka nokta, sadece İslam’a yaptığı vurgu değil bunun yanında Türklük dışındaki diğer etnik kimliklere de yaptığı vurgulardır:

‘Efendiler, bu hudut sırf askeri mülazahat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudut-u millidir. hudut-u milli olmak üzere tespit edilmiştir. Fakat bu hudut dahilinde tasavvur edilmesin ki anasır-ı İslamiyeden yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dahilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve anasır-ı saire-i İslamiye vardır. İşte bu hudut memzuç bir halde

¹⁰⁴ Akman, “Milliyetçilik Kuramında Etnik Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, s.81-90

¹⁰⁵ Akman, “Milliyetçilik Kuramında Etnik Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, s.81-90

¹⁰⁶ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.88.

yaşayan, bütün maksatlarını bütün manasıyla tevhit etmiş olan kardeş milletlerin hudut-u millisidir. (hepsi İslam'dır, kardeşler sesleri) Bu hudut meselesini teyit eden maddenin içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan hududu dahilinde yaşayan anasır-ı İslam iyenin her birinin kendine mahsus olan muhitine, adatına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetiyle ve mukabilen kabul ve tasdik edilmiştir. Bittabi buna ait teferruat ve tafsilat yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruata girmenin zamanı da değildir. İnşallah mevcudiyetimiz tahlis edildikten sonra (inşallah sadaları) kardeşler beyninde hal ve fasledileceğinden bırakılmış ve teferruatına girilmemiştir. Fakat esas olarak bu maddede mündemiçtir.¹⁰⁷

Aynı şekilde aşağıdaki sözlerde Mustafa Kemal'e aittir:

'...Hükümet-i merkeziyenin adeta esir bir vaziyette olması payitahtın kuvvetli bir askeri işgal altında bulunması hasebiyle mukadderat-ı milletin yine millet ordusuyla zaruri kıldığı zatıalilerince müsellemdir. Bu sebepten ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim.'¹⁰⁸

Cumhuriyet kurulduktan sonra ise etnik milliyetçilik ön plana çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığınca gösterilen hukuki-kültürel bir durum olarak Türklüğün hudutları, bir başka deyişle, devlet nazarında kim Türk, kim değil, Türk olunabilir mi, olunursa kim olabilir, kim olamaz, hep belirsiz olagelmıştır. Belirsizlik, vatandaşlık ve milliyetçilik literatüründe, Türklüğün hem etnik hem de siyasi bir kategori olduğuna işaret edilerek gösterilmektedir.¹⁰⁹ Siyasi ve etnik imalar arasındaki ayrımın net olmaması, Kemalist ulusçu (milliyetçi) seçkinlerin, siyasi maslahatın gereklerine göre bu durumu 'maniple' etmelerine imkan vermiştir.¹¹⁰ İsmet İnönü'nün şu sözleri bu kullanımın açık bir örneğini bize sunmaktadır:

Biz açıkça milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizim yegane birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların (etnik toplulukların) hiçbir nüfusu yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde

¹⁰⁷ Yıldız, **Ne Mutlu ...**, s. 99.

¹⁰⁸ Yıldız, **Ne Mutlu ...**, s.100.

¹⁰⁹ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'den Sözde Vatandaşa**, İletişim Yayınları, 2006, s.97.

¹¹⁰ Yıldız, **Ne Mutlu ...**, s.155.

aradığımız Türk olmalarıdır.¹¹¹

“Türk ulusal kimliğinin yalnızca hukuki-siyasi bir çerçeveye oturduğu, dolayısıyla milliyet kriteri olarak vatandaşlık ve cumhuriyete sadakatin esas alındığı tezi hem eksik hem de yanlıştır”.¹¹²

“Türklük devlet nezdinde, zaman zaman ya da yer yer, etnik kökene atfen tanımlanan 'kapalı' ve dolayısıyla ayrımcı, zaman zamansa yurt üzerinden tarif edilen bir birliğe atfen tanımlanan 'açık' ve dolayısıyla kapsayıcı bir kimlik durumu olmuştur”.¹¹³

Ayrıca “Kemalist dönemde vatandaşlık haklarının kullanılması, uygulamada, Türk olmanın şartlarını karşılayabilmekle ilişkili olmuştur”.¹¹⁴ “Cumhuriyet idealini ve bunun lazımları olan Türk dili ve kültürünü benimseyen herkes, din ve soydan bağımsız olarak kendisini Türk olarak adlandırabilir”.¹¹⁵ “Kemalist akideyi benimsemek vatandaşlık haklarının kullanımının ve genel topluma meşru katılımın ön şartı olmuştur”.¹¹⁶ Her Türk Kemalist olmak zorundadır. Kemalist olmayanlar, temel hak ve hürriyetler açısından karşılığı olmayan, siyasi haklar bakımından budanmış, itibari nitelik taşıyan Türklükle yetinmek zorundadırlar.¹¹⁷ Bu tezimi doğrulamak için metinlere başvurmak istiyorum. Öncelikle 1924 Anayasası'nın 88. maddesi ile başlayalım. Metnin ilk okuması bize Türklüğün etnik olmayan bir kimlik durumu olduğunu gösterir: “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur”.¹¹⁸

Maddenin ilk okuması bize, yukarıda da belirttiğimiz gibi Türklüğün etnik değil, siyasi topluluğa bağlılık esasına dayalı yani Fransız tipi bir kimlik durumu olduğunu söyler. Daha yakın bir okuma yapmadan önce maddeyi 1876,1961 ve 1982

¹¹¹ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.156.

¹¹² Mesut Yeğen, **Müstakbel** ...,s.98.

¹¹³ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.124.

¹¹⁴ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.147.

¹¹⁵ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.141.

¹¹⁶ Yıldız, **Ne Mutlu** ..., s.147.

¹¹⁷ Yıldız, **Ne Mutlu**..., s.147.

¹¹⁸ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i** ..., s.138

Anayasalarının ilgili maddeleri ile karşılaştırmamız gerekir. 1876 Anayasası'nın ilgili maddesi şöyledir:

“Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun Biga istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izce edilir”.¹¹⁹

1961 Anayasasının 66. maddesi ise 1982 Anayasası'nın 54. maddesi ile aynen tekrar edilmiştir: “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür”.¹²⁰

Bu karşılaştırmalı okumanın ardından 1924 Anayasasında bulunan bir fazlalık hemen dikkat çekmektedir. Bu fazlalık 'vatandaşlık itibarıyla' kayıdır. Bu kaydın 1876, 1961 ve 1982 Anayasalarında olmaması tuhaf bir durum yaratıyor ve şu soruyu gündeme getiriyor:

Devlet için vatandaş Türklerden' başka ' gerçek Türkler' mi vardı? Meclis genel kurul tutanaklarını incelediğimiz zaman teklifin Meclis Genel Kurulu'na ilk geldiği hali ile anayasallaşmış biçimi arasında ciddi farklar gözümüze çarpar. Meclis Genel Kurulu'na getirilen taslakta metin şöyledir: 'Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur'¹²¹

Maddenin bu şekilde geçmesine Genel Kurul izin vermemiştir ve madde hakkında ciddi tartışmalar olmuştur. Hamdullah Suphi Bey, maddeye itirazını şu şekilde dile getirmiştir:

Bütün siyasi hudutlarımız dahilinde yaşayanlara Türk unvanını vermek bizim için bir emel olabilir. Fakat görüyorsunuz ki, çok müşkül bir mücadelenin içinden çıktık ve hiçbirimiz kalbimizde mücadelenin tamam olduğuna dair bir şey taşımıyoruz. Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası tamamen Türk'tür. Bir taraftan da hükümet

¹¹⁹ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.37.

¹²⁰ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.38.

¹²¹ A., Şeref Gözübüyük ve Sezgin, “1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri”, s.436

mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan rumu, ermeniye çıkartmaya çalışıyor. Biz bunları rumdur ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize hayır Meclisinizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür derlerse ne cevap vereceksiniz? Tabiiyet kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bu emeli izah etmeye kifayet etmez. Lafzen biz bir tefsir bulabiliriz. Maddeye tefsir ile geçilebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar¹²²

Hamdullah Suphi Bey'in bu sözlerinden de anlaşılabilceği gibi, gayrimüslimleri gerçek Türk olarak görmek mümkün değildir. Kabul edilen metindeki 'vatandaşlık itibarıyla' kaydı ile aradaki mesafe kayıt altına alınmıştır. Bu madde bize, başta da belirttiğimiz gibi siyasi Türklüğün yanında diğer bir Türklük, başka bir ifade ile gerçek Türklük konumunun bulunduğunu ve bu konumun vatandaşlık ile kazanılamayacağını göstermektedir. Diğer bir şekilde ifade edersek vatandaşlık ve Türklük farklı şeylerdir. Türklük herkesin olabileceği bir durum değildir. Buradan çıkartacağımız sonuç şudur. Cumhuriyet açısından iki tür Türk vardı, biri gerçek Türkler, diğeri 'Kanun-i Esasi' Türkleri. Kimdi peki bu Kanun-i Esasi Türkleri? Açıklamalarımızdan da çıkartılabileceği gibi bunlar ülkenin gayrimüslim sakinleriydiler. Müslümanlar ise Türklük dairesi içinde kalıyorlardı.

1924 Anayasası'nın yukarıda zikredilen maddesinde Türk vatandaşı olma ile Türk olma arasında yapılan ayırım bu dönemde çıkarılan hemen tüm kanunlarda gözetilmiştir.¹²³ Anayasanın 92. maddesi, devlet memuru olabilmeyi 'siyasi haklara sahip her Türk'e' (Türk vatandaşına değil) vermiş, dolayısıyla Türk vatandaşı olup Türk olmayan azınlıklar devlet memuru olma haklarını yitirmişlerdir. Buna paralel olarak, 18 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu'nun dördüncü maddesi Türk olmayı memur olabilmenin şartları arasında zikretmiştir.

Keza, 24 Ocak 1924 tarihinde çıkarılan Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun'un 1. maddesi, eczane açma şartları arasında 'Türk bulunmayı da zikretmekte, böylece azınlıkların eczane açma hakları da kaldırılmış olmaktadır. Aynı şekilde 11 Nisan 1928 tarihli Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun'un 1.

¹²² A., Şeref Gözübüyük ve Sezgin, "1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri", s.437

maddesi de Türkiye'de doktorluk yapabilmeyi Türk olma şartına bağlamaktaydı. Şirketlerin muhasebelerini ve ticari yazışmalarını Türkçe tutmalarını zorunlu kılan 805 sayılı, İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun, sanayi kurumlarındaki tüm çalışanların Türk olması şartını getiren 28 Mayıs 1927 tarihli, 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu, yabancı sigorta şirketlerinde, müdür ve genel vekiller dışındaki tüm çalışanların Türk olmasını zorunlu kılan 25 Haziran 1927 tarih ve 1149 sayılı Sigortacılığın ve Sigorta şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun, yabancı uyrukların bazı meslek ve zanaat dallarında çalışmalarını yasaklayan ve özellikle İstanbul'daki Beyaz Ruslar ile oturma iznine sahip Yunanistan vatandaşı Rumları hedef alan 4 Haziran 1932 tarihli, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun hukuk metinlerine yansıyan Türkleştirme amaçlı adımlarıdır.

1961 ve 1982 Anayasalarında 'vatandaşlık itibarıyla' ibaresinin yer almaması etnik Türkçülük fikrinin yerini siyasi Türkçülük fikrine bıraktığı yönünde bir fikir yaratabilir. Ancak 1961 ve 1982 Anayasa metinlerinin yakından okunması etnik Türkçülük fikrinin çeşitli maddeler aracılığı ile devam ettirildiğini gösterir. Örneğin 1961 Anayasasının bir çok maddesi 'herkes' ya da 'vatandaşlar' ibaresini kullanır:

' Madde 28: Herkes, önceden izin almaksızın, silahsız ve saldırısız toplanma ve gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir' ¹²⁴

' Madde 40: Herkes, dilediği alanda çalışma özgürlüğüne sahiptir' ¹²⁵

' Madde 48: Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir' ¹²⁶

' Madde 62: Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.' ¹²⁷

¹²³ Yıldız, **Ne Mutlu ...**, s.116.

¹²⁴ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.207

¹²⁵ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.203

¹²⁶ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.206

¹²⁷ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.207

Ancak yine 1961 Anayasası'nın kamu hizmetine girme, askerlik ve milletvekili seçilme haklarını düzenleyen maddelerini incelediğimiz zaman bir anda 'herkes' ya da 'vatandaşlar' ibaresinin yerini ' her Türk' ibaresine bıraktığını görüyoruz:

' Madde 58: Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir' ¹²⁸

' Madde 60: Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir.' ¹²⁹

' Madde 68: Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir' ¹³⁰

1982 Anayasası ile incelememize devam edersek bu türlü ikiliklerin bu Anayasa metninde de devam ettiğini görürüz:

' Madde 60: Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir' ¹³¹,

Madde 67: Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir' ¹³²

' Madde 70: Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir' ¹³³

Yukarıda yer alan anayasa maddelerinden de anlaşılabilceği gibi Türklüğün sınırları her zaman berrak olmamıştır. Türk milliyetçiliğinin etnik ve sivil milliyetçilik arasında kalan, janus karakterli yüzünü en iyi yukarıda yer alan anayasal metinler gösterir. Peki nedir Türk olmanın esas koşulu? Gayrimüslimlerin

¹²⁸ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.209.

¹²⁹ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.211.

¹³⁰ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.213.

¹³¹ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.314.

¹³² Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.316.

¹³³ Kili ve Gözübüyük, **Senedi-i ...**, s.318.

çoğunlukla ayrımcı vatandaşlık pratiklerine maruz kaldıklarını gördük. Peki ‘Müslüman’ olmak, her zaman Türklüğün esas belirleyici karakteri olmuş mudur. Kuşkusuz bu soruya da Kürtlerin durumuna göz atarak cevap verebiliriz. Kürtler, Cumhuriyetin ilk yıllarında asimilasyonist politikalarla Türk olabilecek unsurlar arasında gösterilmiş, Türklük dairesinin içinde yer almışlardır. Ancak zaman geçtikçe bu algının değiştiği, ve artık Kürtlerinde bu dairenin dışında kaldıkları gözlenmektedir. Buna karşılık Yahudi nüfusun Türklük dairesi içindeki konumu, çoklukla diğer gayrimüslim topluluklardan farklı olarak, belirsiz olabilmiş, bu topluluğa, belki de ülkenin dağılma sürecinde diğer gayrimüslim unsurlar kadar ön plana çıkmadıkları için, daha fazla sempati ile yaklaşmıştır. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, Yeğen’in de belirttiği gibi, Türk olabilmek için asıl belirleyici olan unsurun ‘sadakat’ olduğudur.

Kürtlerin, zamanla çokça yaşanan, ve özellikle 1980 sonrası günümüze kadar devam eden son olaylardan sonra, yeterince sadık olmadıkları düşünülmüş ve bu daireden dışarı çıkmaya başlamışlardır. Aynı zamanda yahudiler içinde aynı şeyi söyleyebiliriz, Yeğen’in de belirttiği gibi, son zamanlarda sıkça konuşulan ‘Yahudi-Kürt’ gibi ne olduğu belli olmayan tanımlamalar, bu iki topluluğun da bu daire içinde, belki de kısa bir zaman sonra olamayabileceğini göstermektedir. Kemalist Milliyetçiliği'nin etnik yönü üzerinde dururken, kuşkusuz Türk tarihi'ni yeniden yazma çabalarından da bahsetmek gerekir. Copeaux'un belirttiği gibi, “insan yeni bir gelecek istediğinde, kendine yeni bir geçmiş, 'keşfedilmiş' bir tarih arar”.¹³⁴ Milliyetçiliğin tarihle girift bir ilişkisi vardır. Genel olarak ulusun tarihine dair yorum/hikaye üretimini teşvik eder. Aslında modern tarih disiplini, okurda ve öğrencilerde kolektif bir kimlik duygusu uyandırmayı amaçlayan ulusal tarih yazımı geleneğince şekillenmiştir. “Ne var ki, milliyetçiler, en ufak ihtimalle Whig hikâyeleri, yani gurur okşayıcı 'Biz nasıl biz olduk?' hikâyeleri yazma eğilimindedirler”.¹³⁵

¹³⁴ Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, İletişim Yayınları, 2006, s.38.

¹³⁵ Calhoun, **Milliyetçilik**, s.71.

Türk tarih yazımı, Türklere yeniden güven ve gurur vermeyi, görüntülerini düzeltmeyi, kültürlerinin sürekliliğini ve büyüklüğünü kanıtlamayı, Anadolu'daki varlıklarının eskiliğini ve meşruluğunu ve binlerce yıllık devlet kurma yeteneklerini göstermeyi hedefleyen bir kendini doğrulama söylemi üretecektir.¹³⁶

Özellikler on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da başlayan ve yirminci yüzyılın başında devam eden 'barbar Türkler' imajı karşısında, güçlü ve erdemli bir ırka ait olmayı gösterme isteği, Türk tarih yazımının ana hattını oluşturmuştur. İslam Ansiklopedisi, Atatürk'ün tarihe verdiği önemi şöyle sunuyor:¹³⁷

(Atatürk'e göre) milli tarih istiklal savaşımızın manevi cephesini teşkil edecektir. Çünkü topraklarımız gibi, Türk milletinin mazisi, medeni hüviyeti ve insanlık değerleri de istilaya maruz kalmıştı. Türklerin İslamlığı kabul etmeleri neticesi olarak, yaptıkları büyük işler kendi adlarına kaydedilmemişti. Bundan başka Türklerle Avrupalılar arasında çok sert tarih münasebetleri yüzünden dünya edebiyatında da Türkler için kin ve garaz mahsulü olan görüşler hakim olmuştur. Son zamanlara kadar dünya, genel olarak, Türkü sarı ırka bağlı, Garplılara nispetle daha geri bir insan tipi olarak tanıyordu. Türklerin yalnız asker ve yıkıcı oldukları, medeni kabiliyet ve istidattan mahrum buldukları, hiçbir medeni eser yaratmadıktan başka birçok medeniyetleri de yok ettikleri, ilmi hakikat kisvesine büründürülerek, ileri sürülmekte idi.

Bundan başka Türklerin asırlardan beri üzerinde yaşadıkları ve medeni eserler vücuda getirdikleri vatan toprakları üzerinde bile türlü Avrupa devletleri, tarihin şahitliğine başvurarak bu toprakların kendilerinin olduğunu ileri sürüyorlardı. Birinci Cihan Savaşı'nın sonunda bu iddialar Türk topraklarının taksimi için vesile teşkil etmişti.

Hititlerin Türk oldukları keşfedilerek (!), Yunanlıların ve Ermenilerin Anadolu üzerinde hak iddia etme çabalarının önüne geçilecektir. Hitit yazısı olan 'Hiyeroglif' yazının çözülmesi mümkün olmuyordu, ancak bu pek de önemli değildi çünkü 'Güneş-Dil' teorisi ile bütün dillerin Türkçe kökenli olduğu kanıtlanmıştı bile. Tarih tezlerinin içeriğini somut olarak hissedebilmek için aşağıdaki ortaokul tarih kitabının birinci cildinden yapılan alıntılarını incelemek faydalı olacaktır:

' Türk ırkı ve Türk dili.

Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş bir ırktır. Bununlar beraber gerek tarih zamanlarında gerek tarihten evvelki zamanlarda yayıldığı geniş ülkelerde ve sınırlarında yaşayan komşu ırklarla da karışmıştır. Yalnız bu karışmaların ekserisinde Türk ırkının vasıfları olduğu gibi kaldığından Türk ırkı kendi hususiyetini kaybetmemiştir. (...) Tarihten evvelki zamanlarda ve tarih

¹³⁶ Etienne Copeaux, **Tarih Ders** ..., s.30.

¹³⁷ Copeaux, **Tarih Ders** ..., s.55.

zamanlarında ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler kurmuş olan bu büyük ırkın çocukları başka başka yerlerde de müşterek dil ve kültürler ile birbirinin tesiri altında kalmışlardır.

Türklerin Anayurdu

Tarih zamanlarından binlerce yıl önce Türk Anayurdu'nda, şimdi yerlerini çöller, kumluklar, bozkırlar, bataklıklar, sığ göller tutmuş olan yerlerde engin bir iç deniz vardı. Buna Büyük Türk Denizi denilir. İlk medeniyetler, bu denizin kıyılarında ve buna dökülen derin ve büyük ırmakların güzel ve bereketli boylarında filizlenmeğe başlamıştır.

(Bir iklim değişikliği sonucunda denizler kurur, kum çölleri oluşur) İklim değişmesi, Anayurtta kalan Türklerin tarihleri ve yaşayışları üzerinde de belli başlı şu tesirleri yaptı:

1-) Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatla yaşamağa mecbur etti. Göçebelik Türk tarihinde iklim değişmesi neticesi bir zaruret oldu.

2-) Türk yurtlarının bir kısmının bozkır haline gelmesi Türk ırkını hayati, iktisadi menfaatleri birbirinden farklı, zıt bulunan şehirli ve göçebe olarak iki zümreye böldü.

Şark ve cenuba inen göç yolları.

Milattan en az 7000 yıl önce Çine giden bu Türklerin bıraktıkları sanat eserlerine ve yazılara göre Çin yerlilerinden çok üstün bir medeniyet sahibi oldukları (...). Medeni, yüksek ahlaklı ve saf Türkler orada asırlar ilerledikçe medeniyeti daha ileri götürerek son asırlara kadar yeryüzünün en ehemmiyetli medeniyetlerinden biri halinde saklamışlardır.

Diğer bir kısım göç dalgaları da, yüksek Himalayaların geçilmez sarp dağlarla Anayurttan ayırdığı Hinde biri şimali garbinde, öteki şimali şakirde olmak üzere iki koldan indi. Burada da yerlilerin medeniyetleri yoktu, tarihten evvelki zamanlarda burası maymun sürülerine benzeyen kara derili insan kümeleri ile dolu idi. Türkler bunları cenuba sürerek Hinde yerleştiler ve bugün yeni yapılan araştırmalarla Harappa ve Mohenjodaro'da eserleri ortaya çıkarılan yüksek medeniyeti kurdular.

Garba giden göç yolları.

(Türklerin) bir kısmı Suriye ve Palestin yolu ile Mısıra gitmişlerdir. İberler de aynı yoldan gelmişler ve Afrika'nın şimalini dolaşarak İspanyaya gitmişlerdir. Şimal yolundan gidenler Karadenizin şimalinde, Tuna boylarında ve Trakya'da yerleştiler. Daha sonraları bunlardan bir kısmı Makedonya, Tesalya ve Yunanistan'a inerek oraya yerleştiler. Yine Tuna boylarına ve Trakya'ya yerleşen Türklerden bir kısmı Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek Anadolu'ya garp yolu ile girdiler.

Göçlerden sonra Sümer, Önasya, Eti, Elam.

Türkler Mezopotamya'ya indikleri vakit ırmak boyları henüz bataklık idi. Burada kanallar açarak fazla suların zararını gideren, toprağı arklarla sulayarak parlak bir medeniyet yaratanlar Türkler olmuştur. Bu yaptıkları işler onların Anayurttan çıktıkları zaman medeniyetçe ne kadar ilerlemiş olduklarını gösterir. Bir yandan Dicle, Fırat, öte yandan Kerka ve Karun

ırmakları boylarında ve ağızlarında kurulan ve güzel sanatlar, cemiyet hayatının ilerleyişi bakımından çok verimli olan medeniyete Sümer-Elam medeniyeti denir.

Mısır.

Mısıra giden Türkler de Nilin boş olan deltasına yerleştiler. Nil boyunda yaşayan yerliler medeniyetçe henüz yontmataş devrinde idiler. Türk göçlerinden sonra Mısırda hayatın birdenbire Maden Devri medeniyetine yükseldiği görülür.

Ege Havzası.

O günden zamanımıza kalmış olan kıymetli sanat eserleri, Türk Anayurdundan ayrılmağa mecbur kalmış olan ve bu yerlere göç eden Türklerin bıraktıkları yadigarlardır.

Girit'te, Turuvada bulunan en eski eserlerle Hazar şarkındaki Türk ellerinde bulunan eserler arasındaki benzerlik Ege medeniyetinin ve onu kuranların kaynağını tanıtmaya yeter.

Anadolu'nun garp kıyılarında ve Yunan yarımadasında yükselmiş medeniyetler, Anadolu'nun içindeki, Mezopotamya'daki ve Ortaasyadaki eski medeniyetlerden ayrı değildir. (...) Yunan medeniyeti de Friky ve Lidya medeniyetleri gibi eski ve yüksek Anadolu medeniyetinin devamından başka bir şey değildir.

Avrupa.

Roma medeniyetinin kökü de Anadolu'dadır. Bunun temelini kuran Etrüskler, İtalya'ya Anadolu'dan geçmişlerdir. Etrüsk sanatı ile Lidya ve Eti sanat eserleri arasında sıkı bir benzerlik gözükmektedir. Yeni yeni araştırmalar bu münasebetin derinliklerini daha ziyade arttırmaktadır. Etrüsklerin İtalya'ya aşılacakları medeniyetten Avrupa sonraları pek çok istifade etmiştir.

Hazarın şimalindeki göç yolundan garba giden Türklere gelince, onlar da Avrupa içlerine dalarak Atlas okyanusu kıyılarına kadar yayıldılar. En önde gidenlerinden bir kısmı denizi aşarak Britanya ve İrlanda adalarına yerleştiler. İlk gidenlerin izleri üzerinden yavaş yavaş, fakat ardı arkası kesilmeksizin yeni göç dalgaları geliyor ve Avrupa'nın o zaman içinde bulunduğu derin vahşet hayatını değiştiriyorlardı. Avrupalılara çiftçiliği, yabani hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik sanatlarını bu yeni gelenler öğretmişlerdir. Fikir, sanat ve bilgice Avrupa yerlilerinden pek yüksek olan muhacirler, Avrupa'yı mağara hayatından kurtarmışlar ve medeniyet yoluna sokmuşlardır.¹³⁸

Yukarıda yaptığımız alıntıdan anlaşılacağı gibi, dünya medeniyetle Türkler sayesinde tanışmıştır, bir çok medeniyet Türklerin gelişile karanlıktan kurtulmuşlar ve büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Daha önce de belirttiğim gibi, bu tarih yazımına sebep olan en önemli şey, Avrupa yazımında Türklere yöneltilen suçlamalar ve aşağılayıcı ifadelerdir. Türklerin 'medeni' olamadıkları ve olamayacakları savına

karşı, 'medeniyeti' bütün dünyaya Türk'lerin götürdüğü savı konmuştur. Bu söylediklerimiz, Kemalist modernleşme projesini de aslında açıklamaktadır. Bütün dünyaya aydınlık saçan Türk milletinin kendisinin modern olmaması beklenemezdi.

Şimdi de Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk dönemine damgasını vurmuş en önemli örgütlerden birisini, Türk Ocakları'nı incelemek istiyorum.

4.3. Türk Ocakları

“Türk Ocakları Jön Türkler döneminde, ulusal duyguyu geliştirme ve ilerleme düşüncesini Türk halkı içinde yayma kaygısı taşıyan bir grup üniversite öğrencisi ve bir avuç aydın tarafından kurulmuştur”.¹³⁹

Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminde kurulan çok sayıda dernek arasında yalnızca en uzun ömürlüsü olmakla kalmamış, aynı zamanda örgütlenmesi, şube ve üye sayısı ile de geniş bir kitleye seslenerek, kendisinden önce kurulan ve Türk milliyetçiliğini özellikle bilimsel alanda yaygınlaştırmayı amaçlayan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi kuruluşlardan daha önemli bir konuma sahip olmuştur.¹⁴⁰

Jön Türk, hatta Cumhuriyet devrindeki en etkili milliyetçi örgüt kuşkusuz Türk Ocağı'dır.¹⁴¹

“Türk Ocağı'na ait birçok çalışmada, fiili kuruluş tarihi olarak Temmuz 1911 ve resmi kuruluş tarihi olarak Mart 1912 gösterilir”.¹⁴² Georgeon'un da belirttiği gibi¹⁴³ Türk Ocağı Jön Türk rejiminin başarısızlıklarından, Jön Türklerin Osmanlı devletini dış güçlere ve merkez-kaç kuvvetlerin baskısına karşı korumada gösterdikleri yeteneksizlikten hayal kırıklığına uğramış, Türk olmayan öğrenciler

¹³⁸ Copeaux, **Tarih Ders** ..., s.63-64-65.

¹³⁹ Georgeon, **Osmanlı**..., s.39.

¹⁴⁰ Füsun Üstel, **Türk Ocakları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s 51.

¹⁴¹ Masamaı Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.111.

¹⁴² Arai, **Jön Türk** ..., s.111.

¹⁴³ Georgeon, **Osmanlı**..., s.40.

arasında milliyetçiliğin gelişiminden kaygılanan İstanbul'daki üniversite öğrencileri, özellikle de Askeri Tıbbiyeliler tarafından kurulmuştur.

İki tıp öğrencisi, Hüseyin Fikret ile Dr Remzi Osman, arkadaşlarını; Türklerin eğitim düzeylerini yükseltmek için ulusal ve toplumsal bir örgüt' kurmaya ikna ederler. Ancak ordu mensubu olmaları nedeniyle böyle bir örgütü tek başlarına kurmaları mümkün olmadığı için aydınlara başvururlar. Öğrencilerin isteklerine en sıcak karşılık Ahmet Ferit'ten gelir, yine Ahmet Ferit'in evinde yapılan bir toplantı sonrası şu öneri oybirliği ile kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Bir kulüp kurulacak, Türk gençleri bu kulüpte toplanacak, onlara Türklük duygusu kazandırılacak, daha sonra da halk uyandırılacaktı. Yeni nesle bu duyguyu kazandırabilmek için, bütün imkanlar kullanılacaktı: Konferanslar düzenlemek, kitap ve broşürler yayınlamak, Türk öğrencilerin okuduğu okullara maddi ve manevi yardım sağlamak ve mümkün olursa bir takım yeni okullar açmak. “Türk Ocağı'nın kurulması aşamasında Mektebi-i Mülkiyeden birçok öğrencide katkıda bulunmuştur”.¹⁴⁵ “Divanyolu'ndaki bir binada Ahmed Ferit'in başkanlığında çalışmalarına başlayan Türk Ocağı, 1912 sonbaharında Balkan Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması ve Başkan Ahmed Ferit'in Ahrar Fırkasını kurmak için başkanlıktan çekilmesi ile önemli bir sarsıntı geçirmiştir”.¹⁴⁶ “Daha sonra yapılan kongrede, Hamdullah Suphi başkanlığa, Yusuf Akçura ise ikinci başkanlığa getirilmiştir”.¹⁴⁷

Bu dönemde Türk Ocağı'nın amaçlarını açıklamada en önemli kaynak olan Türk Ocağı'nın Nizamname-i Esas ve Dahilisi'ne göre: 'Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslamiyyenin bir rükn-u mühimmi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır.'¹⁴⁸ Üstel'in de belirttiği gibi,

¹⁴⁴ Arai, **Jön Türk** ..., s.114.

¹⁴⁵ Derneğin Kuruluşu Hakkında Geniş Bilgi İçin, bkn, Masamai Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

¹⁴⁶ Üstel, **Türk Ocakları**, s.56.

¹⁴⁷ Üstel, **Türk Ocakları**, s.57.

“Türk Ocağı nizamnamesinde özünde Türk ırkının her anlamda geliştirilmesi amaçlanmakla birlikte, Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık akımlarının henüz ilkelerinin bulanık, amaçlarının açık olmadığı bir dönemin izleri hissedilmekte ve Türk unsuru ancak 'akvam-ı İslamiyenin bir rükn-ü mühimmi'¹⁴⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Türk Ocağı'nın kuruluşunun ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki fırkası ile ilişkileri açısından sonraki döneme nazaran daha bağımsız olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde İttihat ve Terakki fırkası da açıkça Türk milliyetçiliğini desteklemiyor, Osmanlılık politikasına devam ediyordu. Ancak I. Dünya savaşı sonrası fırka ve ocak birbirlerine yakınlaşmışlardır. İttihat ve Terakki Fırkası, Türk Ocağı'na parasal destekte bulunmuş, ilk kongresinde ise önemli sayıda İttihatçı idare ve istişare heyetlerine girmişlerdir. Ancak örneğin Yusuf Akçura derneğinin ve Türk Yurdu dergisinin bağımsızlığını koruyabilmek için İttihat ve Terakki'ye üye olmamıştır.

Türk Ocağı ile İttihat ve Terakki Fırkası arasındaki ilişkinin, önceleri Ocağa Parti tarafından belirli miktarda parasal katkı bulunmak ve bağımsızlık tanımaktan, Balkan Savaşı ve özellikle I.Dünya Savaşı sırasında daha geniş bir etki alanı içine almak yönünde geliştiğini ve nihayet Parti tarafından adeta bir rakip gibi algılandığını görüyoruz.¹⁵⁰

1918 yılı Kongresinde İdare Heyeti raporunda belirtilen belli başlı faaliyetler arasında¹⁵¹ eğitim kurumlarıyla olan ilişkiler, eğitim programlarının Türk sanat ve kültürünü ön plana çıkaracak biçimde dönüştürülmesi, yine telkin ve tanıtım amacıyla kadın ve erkek Ocak üyelerine yaptırılan parasız geziler, konserler, Darülfünun hocaları tarafından Türk, İslam ve Osmanlı edebiyat, güzel sanatlar ve hukuk tarihine ilişkin bilgiler verilmesi, öğrencilere yapılan yardımları gösterebiliriz. “Türk Ocakları özellikle mütareke döneminde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı protesto gösterileri örgütledi. Ocak, Yunan orduları tarafından İzmir ve Bursa şubelerinin, İngiliz birlikleri tarafından da İstanbul Ocağı'nın kapatılmasından sonra fiilen her türlü etkinliğini durdurdu”.¹⁵²

¹⁴⁸ Üstel, **Türk Ocakları**, s.63.

¹⁴⁹ Üstel, **Türk Ocakları**, s.63.

¹⁵⁰ Üstel, **Türk Ocakları**, s.75.

¹⁵¹ Üstel (der), **Türk Ocakları**, s.87-88-89.

¹⁵² Georgeon, **Osmanlı...**, s.41.

4.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Ocakları'nın Yeniden Örgütlenmesi

Türk Ocağı yöneticileri, Kurtuluş savaşının hemen arkasından Ocak şubelerini yeniden açma faaliyetlerine başlamışlardır: “Ege ve Trakya bölgelerinin kurtarılmasıyla birlikte altmış kadar Ocak açılmıştı. Hamdullah Suphi'nin çabalarıyla Ankara ve İstanbul şubeleri de Nisan ve Haziran 1923'de yeniden faaliyete geçebildiler”.¹⁵³

'Türk Ocakları'nın hızla örgütlendiği bu dönemde yeni rejimin desteğini kazanmakta gecikmediği görülmektedir. 15 Ocak 1923'deki Eskişehir konuşmasında 'Takip olunması makul olan siyaset milletin tabii kabiliyeti ve ihtiyacıyla mütenasip olanıdır. Bizim için ne İttihadi-ı İslam ve ne de Turanizm mantıklı bir meslek-i siyaset olamaz itikadındayım' ifadesiyle milliyetçilik anlayışını açıkça ortaya koyan Mustafa Kemal, 15 Mart 1923'de Adana Türk Ocağı'nı ziyareti sırasında Genel Sekreter Ferit Celal Güven'in söylevine karşı yaptığı konuşmada, 'Genç arkadaşlarım! Şüphe yok ki, ben ve benim gibi sevdiğimiz birçok arkadaşımınla beraber milletin en feci günlerinde vicdanımıza terettüp eden vazifeyi yaptık. Fakat bu hususta bize cüret veren siz ve sizi vücuda getiren büyük kalpli analar ve babalarımız ve bu memleketler.' demektedir. Adana Türk Ocağı üyeleri ise, Kemalist rejimi destekleme güvencesi vererek, şu yemini etmişlerdir: ' Gazi Paşa, İzmir'de annenizin mezarı üzerinde yemin etmişsiniz. Biz de o aziz annenin mezarı başında yemin eden Gazi müncinin huzurunda yemin ediyoruz. Allah şahit olsun, vatan ve hakimiyet-i milliye tehlikeye düştüğü gün icap ederse hayatımızı sizinle birlikte feda edeceğiz." ¹⁵⁴

1924 yılı Nisan ayında yapılan Kongre ile Türk Ocakları'nın yeni örgütlenmesi oluşturulmuştur.

Kurultaya katılan delegeler aşağıda maddeleri sıralanan Ocak yasasını onaylamışlardır: ¹⁵⁵

1. Mart 1328 tarihinde İstanbul'da kurulan Türk Ocağı adlı cemiyetin ilk umumi kongresi 23 Nisan sene 340 tarihinde Ankara'da toplanarak aşağıdaki maddeleri Ocak yasası olarak kabul etmiştir.
2. Türk Ocağı'nın maksadı bütün Türkler arasında milli şuurun takviyesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medeni, sıhhi tekamüle ve milli iktisadın

¹⁵³ Georgeon, **Osmanlı...**, s.41.

¹⁵⁴ Üstel, **Türk Ocakları**, s.140.

¹⁵⁵ Metnin Tamamı için bkn, Füsun Üstel, **Türk Ocakları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.162.

- inkışafına çalışmaktır.
3. Ocak, fırka siyasetiyle uğraşmaz. Hiçbir Ocaklı Cemiyeti siyasi emellerine alet edemez.
  4. Her Ocaklı Ocak haricinde ikinci maddede muharrer gayelere muhalif olmamak üzere siyasi kanaatine göre çalışmakta serbesttir.
  5. Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan her kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler.
  6. Ocağa kabul edilecek Türklerin 18 yaşından aşağı olmaması; su-i şöhretle tanınmaması ve mahall-i haysiyet bir cünha ile ve cinayete mahkum veya medeni ve siyasi haklarından mahrum bulunmaması ve muayyen bir meslek ve maişete sahip olması şarttır.
  7. Türk Ocağı'na girmek isteyenler en aşağı iki seneden beri Ocağın azası olan iki zatın tavsiyesiyle İdare heyetine müracaat ederler.
  8. İdare Heyeti tavsiye edilen namzet hakkında tam bir kanaat elde edebilmek için üç ay müddetle tetkikatta bulunmaya mezdur. Bu müddetin hitamında müspet veya menfi mutlak cevap verilecektir.
  9. Türk olmadıkları halde Türklüğe herhangi bir suretle büyük hizmetleri sebkat etmiş olanlar İdare heyetinin teklifiyle veya doğrudan doğruya Umumi Kongre tarafından fahri aza intihap olunabilirler.
  10. Fahri aza Ocağın içtimalarında bulunabilir ve Hars heyeti müzakeratına iştirak eder.
  11. Şehirdeki her Ocaklı senede en az dört lira, köydeki iki lira vermekle mükelleftir. Bu meblağ senede dört taksitle alınır.

Devam eden maddelerde Ocağın teşkilatlanma yapısı anlatılmaktadır. Yasanın ikinci maddesinde görülebileceği gibi, Ocaklar bütün Türkler arasında etkinlik yürütecektir, Türk harsının meydana çıkarılması, ulusal bilincin güçlendirilmesi, ekonominin geliştirilmesi Ocakların amaçları arasında sayılmıştır. Türk Ocakları'nın ilk kongresinde yaşanan en önemli tartışmalardan birisi Ocağa üyelik konusunda olmuştur. Örgüt üyeleri Türk olmalıydı fakat Türk kime denirdi? Türk'ü tanımlama hususunda iki yaklaşım ön plandadır, bu yaklaşımlardan birisi ırkı ön plana çıkarmakta, diğeri ise vatandaşlığı temel almaktaydı. Hamdullah Suphi söz alarak yaşanan tartışmalara son noktayı koymuştur:

Şimdi bir mesele var. Esas düsturu, tarifi intihap edeceksiniz. Irk, kan Türkçülüğü mü istiyorsunuz? Bir de kan alıp tahlil için kimyagerlere göndereceksiniz, yüzde beş Ermeni, on altı Rus, bilmem ne nispette Çerkez, Arnavut ve Türk kanı var diyecekler. İki yoldan birini intihap etmek lazımdır. Ya ırkı kabul edeceksiniz, ya harsı.... Tek geçerli olan soyaçekim değildir, asıl önemli olan karakter, bilinç eğitim, başka bir deyişle kültür ve zihniyettir; ayrıca Türk milliyetçiliği davasına gösterilen bağlılığı da dikkate almak gerekir. Türk Ocakları'nın vazifesi

Türklerin sayısını azaltmak mıdır, çoğaltmak mı?¹⁵⁶

4.5. Türk Ocakları'nın Gelişimi

Georgeon'un aktardığı gibi,

Nisan 1924'de kurultay toplandığı sırada, Türk Ocakları örgütlenmesinde 71 şube bulunuyordu, Ocakların kapatıldığı tarih olan 1931 yılında ise şube sayısı 267'ye, üye sayısı 32.000'e, Ocakların bütçesi ise 6.900 liradan 1.500.000 liraya çıkmıştı. Ocakların 1924-1931 yılları arası Anadolu'daki dağılımına baktığımız zaman ise, özellikle 1925 yılında meydana gelen Şeyh Said isyanı sonrası doğu illerinde açılan Ocak sayısında büyük artışlar gözlemlenmektedir.¹⁵⁷

1925 yılında Kurultay delegelerinin İsmet Paşa'ya yaptıkları bir ziyaret sırasında İsmet Paşa'nın söyledikleri hükümetin Şeyh Said İsyanı sonrası izlediği milliyetçilik politikasını anlama açısından anlamlıdır:

Sizi bir Ocaklı kalbiyle selamlamış olmaktan bilistifade birkaç söz söylemek isterim. Bunu gerek dahilde ve gerek hariçte söylemek için artık vehm edecek bir nokta-i endişemiz yoktur. Milliyet yegane vasita-i iltisakımızdır. Diğer anasır Türk ekseriyeti karşısında haiz-i tesir değildir. Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır.¹⁵⁸

Ocaklar büyüdükçe ve etkinliği arttıkça Kemalist dönemin asimilasyonist politikalarının en önemli aracısı ve uygulayıcısı haline geldiler. Özellikle 'vatandaş Türkçe konuş' gibi dil ile ilgili politikaların yürütülmesinde öncü rol oynamışlardır.

Çal delegesi Dr. Şakir Turgut Bey tarafından 1926 kongresi sırasında verilen bir önergede, Türk harsını ve Türklüğü kabul eden bazı unsurların kendi dillerini konuşmakta ısrar ettikleri vurgulanarak Türkçe'den başka bir dille konuşanların cezalandırılması yönünde bir yasa yapılmasını kurultaydan istemektedir: "Türkiye toprakları başka hissiyatla meşbu ve başka lisanla görüşmekte ve bu suretle

¹⁵⁶ Georgeon, *Osmanlı...*, s.47.

¹⁵⁷ Georgeon (der), *Osmanlı ...*, s.42-43.

asabiyyet-i milliyemizi tahrik edenler için bir çiftlik, bir muhaberat mahalli değildi".¹⁵⁹ Üstel, 1926 kongresinde konu ile ilgili yapılan tartışmaları şöyle özetlemektedir:

' 28 Nisan günü yapılan beşinci toplantıda, Mesai Encümeni adına söz alan Van delegesi İshak Rafet (İşıtman), gerek daha önce yayınlanmış mesai programı, gerekse çeşitli şubelerden gelen faaliyet raporlarını incelemeleri sonucunda, en çok dikkati çeken ve programda eksik bulunduğu yönün, Türk olmayan unsurların temsili (asimilasyonu) ve gençlik hareketleri konusunda olduğunu belirtmektedir. Temsil konusunda, ' Türkiye'de Türkçe'den başka lisan kullananlar vardır. Bu hal Şark vilayetlerinden şümüllü bir haldedir (...) Sonra Orta Anadolu'da yine böyle gayri Türk anasırlar vardır. Bunlar yarım asrı müteceviz bir zamandan beri Türkiye'de buldukları halde hala aralarında kendi ananelerini devam ettiriyorlar. Bundan başka yeni gelen muhacirlerimiz ki; onları Türk'tür diye alıyoruz. Halbuki bunlar da Türkçe'den başka lisan konuşuyorlar ve şehirlerde bugün ayrı ayrı mahalleleri vardır...' şeklinde açıklama yapan İshak Refet, Doğu Anadolu'da bulunan Karakeçeliler, Serkanlar, Türkanlar ve özellikle Diyarbakır ve Bitlis arasında bulunan birçok Türkmen kabilelerin 'Kürtleştiğini' belirtmektedir. Pratik çözüm yolu olarak bazı önerilerde de bulunan İshak Refet, Orta Anadolu'daki Türk olmayan unsurların 'Türklerle sarılı' olması nedeniyle önemli bir tehlike oluşturmadığını ve 'boğulmaya mahkûm' olduğunu ileri sürmekte; bu bölgede Türk Ocakları'nın düzenli faaliyet göstermesinin yeterli olacağını savunmaktadır. Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt unsurların ise, Osmanlı Devleti'nden bu yana nüfus bölgeleri oluşturma amacıyla İranlılarla Osmanlı Türkleri arasında savaflara yol açtıkları belirtilmekte, 'Osmanlı Türkleri oraları aldıkları sırada oralarda birçok Türkler meskundu.'¹⁶⁰

Türklerle meskun bulunan o mıntıkada bugün bir tek Türk göremeyiz.' demektedir. Türklerin 'Kürtleşmelerine' neden olarak, hükümetin takibatından uzak olmalarını, silah taşımalarını, vergi vermemelerini, askere gitmemelerini ve nüfus kayıtlarında bulunmamalarını gerekçe olarak göstermekte ve ikiyüz bini aşkın Siirt nüfusunun yalnızca doksan yedi bininin nüfus kayıtlarında görüldüğünü, askerlik şubesi kayıtlarından anlaşıldığı üzere yalnızca üç asker verdiklerini belirtmektedir.... Konuya oldukça radikal bir biçimde yaklaşan İzzet Ulvi, azınlıklar olarak kabul ettiği Çerkez, Boşnak vb. Unsurların topluca yaşamalarının engellenmesini, hatta ulusal dillerini, giysilerini dahi kullanmalarına karşı çıkılmasını talep etmekte, zaten Türkçü olan hükümetin de bu konuda gerekli desteği vereceğini umduğunu belirtmektedir... Mesai Encümeni adına söz alan İshak Refet Bey, Kürtlerle yoğun bir biçimde meskûn bulunan bölgelere daha fazla önem

¹⁵⁸ Üstel, **Türk Ocakları**, s.173.

¹⁵⁹ Üstel, **Türk Ocakları**, s.186.

¹⁶⁰ Üstel, **Türk Ocakları**, s.94.

verilmesi gerekliliğinden söz ederek, Kürtlerin 'Türkleştirilmesi' sürecinin sanıldığından daha kolay olduğunu savunmakta ve 'Kürdün tarihi yoktur. Kürdün tarihi Türk tarihi ile karışmıştır. Kürtçe denilen lisan yoktur. Bugün Kürtçe lisanı 8.000 kelimedenden ibarettir. Bunun üç bini Türkçe'dir. İki bin kadarı Kürtçeleşmiş Arapça'dır. Mütebaki iki bin beş yüz kadar kelime de eski ve yeni Farsça'dır. Efendiler Kürtçe olarak kelimenin içinde üç yüz kadar kelime vardır. Ve en ziyade tuhaf cihet, bu lisanın fiili de yoktur.¹⁶¹

Lisanların varlığını, benliğini ölçtürebilen alet, fiillerdir. Bunların fiilleri de yoktur. Kürdün lisanı, tarihi, ananesi olmadıktan sonra yalnız bol bol vahşeti olduktan sonra Kürdü temsil etmenin ne ehemmiyeti var. Kürtler gayet kolay temsil edilebilirler. Elverir ki biz çalışabilelim. Bir defa bu işte Türk Ocakları'nın çok ehemmiyetli vazifeleri bulunmakla beraber, Dahiliye Vekaleti'nin, Maarif Vekaleti'nin, Sıhhiye Vekaleti'nin yani devlet tesisat ve teşkilatının da ehemmiyetli işleri vardır. İdare bir kafa ve bir göz gibi görmeye uğraşmaya çalışmalıdır. Ocaklılar ve bu devlet tesisatında bulunan memurlar herhalde birlikte hareket etmelidirler'¹⁶² demektedir.

1926 yılı kongresinde yapılan bu konuşmalardan da açıkça anlaşıldığı gibi amaç Kürtleri Türkleştirmek, ya da Kürtlere aslında Türk olduklarını anlatmaktır. Aslında bu iş hiç de zor olmayacaktır çünkü Kürdün ne lisanı, ne tarihi ne de ananesi yoktur. Etno-politik meselelerin hal edilmesi yolları çok çeşitlidir, arındırma, tehcir, asimilasyon, mübadele, özerklik, konfederasyon bu hal yollarının en önemlileridir. Kürt sorunu bağlamında en çok kullanılan yöntem asimilasyon olmuştur, bu politika özellikle Balkan ve Kafkas kökenli Türkler üzerinde oldukça başarılı olmuştur fakat Kürtler üzerinde aynı etkiyi gösterememiştir. Bunun çok çeşitli sebepleri olabilir, ekonomik yönden elde yeterli imkanların olmaması dolayısı ile doğu bölgeleri ile ülkenin geri kalan kısmı arasında bağlantı kurulamamıştır, özellikle eğitim, ulaşım gibi alanlarda büyük sorunlar yaşanmıştır. Bunların yanında göç vasıtasıyla yeni bir vatan edinen toplulukların çoklukla gösterdiği asimilasyona yatkın olma halinin Kürtlerde 'o denli' güçlü olmayışının bir miktarda olsa Kürtlerin bu gün yaşadıkları toprakların kadim sakinleri olmalarıyla ilgisi olsa gerek buna rağmen Türkleşen Kürt az değildir ancak Türkleşmeyen Kürtlerin sayısı da hallice olmuştur. "Türklük sınırları dahilinde görülen Kürtlerin kolayca asimile edilebileceği düşüncesi yıllar

¹⁶¹ Üstel, **Türk Ocakları**, s.195.

¹⁶² Üstel, **Türk Ocakları**, s.94-195-199.

ilerledikçe değişecek, Kürtlerin asimilasyon politikalarına direnmeleri ve bu politikaların yürütülmesinde Ocakların gösterdiği başarısızlık, Ocakların kapatılması sürecinde başlıca rolü oynayacaktır.”¹⁶³

Bunların yanında bahsetmemiz gereken diğer bir nokta Ocaklar ile Kemalist reformlar arasındaki ilişkidir. Ocakların Cumhuriyet sonrası gelişimi dikkatlice incelendiği zaman fark edilecektir ki Ocaklar Kemalist reformların bütün ilkelerine tamamen katılmaktaydı. Türk Ocakları 1927 yılında yapılan kurultaydaki yasa değişikliğiyle önce “...Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyasetinde beraber' olduğunu açıklamış, daha sonra ise, CHF Nizamnamesinde yer alan 40. madde ile CHF' nin 'murakabesi altında bir kuruluş' sayılmıştır”.¹⁶⁴ Türk Ocakları, Kemalist devrimlerin halka anlatılması konusunda kendilerine düşen görevin farkındaydı. Hüseyin Enver 1926 Kurultay'ında bu düşünceleri şu şekilde dile getirmiştir:

Türk Ocakları'nın en önemli görevi, halkın devrimi sindirmesini sağlamaktır. Hayallere kapılmayalım arkadaşlar, gerçekleştirdiğimiz bu devrim henüz halk tarafından gerçekten sindirilmemiştir. Ne yazık ki halk cehalet içinde bırakılmıştır. Çok hızlı bir ritimle birbirini izleyen bu reformlar karşısında, başı dönüyor, yolunu yitiriyor, hiç düşünmeden gerici hareketlerin içine atılıyor. Ona şapka giyilmesi mi emrediliyor? Kabul edip şapka takıyor. Belki de bunu gerçekten isteyerek yaptığını düşünüyorsunuz? Hayır arkadaşlar, halk bugün şapka takılmasına karşıdır. Halka öğretmek, halka kavratmak: Bugün bunu başarabilecek tek dernek Türk Ocakları'dır. Türk Ocakları'nın tek yapması gereken, devrimin sindirilmesini, özümsemesini sağlamak için halkın içine dalmaktır.¹⁶⁵

Yukarıdaki konuşmadan da açıkça anlayabileceğimiz gibi Türk Ocakları'nın en büyük amaçlarından birisi Kemalist devrimlere hizmet etmek, bu devrimleri halka anlatarak halk tarafından benimsenmesini sağlamaktı. Açılan okullar ve kurslar yoluyla okuryazarlığın artmasını sağlamışlar, Latin harflerinin benimsenmesinde büyük katkıları olmuştur. Ancak kuşku yok ki laiklik ilkesi destekledikleri en önemli ilke olmuştur. Gericiliğe karşı iktidarın en önemli dayanaklarından birisi Türk Ocakları'dır. Ocaklarda gericiliğe karşı mücadeleyi en önemli amaçlarından birisi saymaktadır.

¹⁶³ Yeğen, **Müstakbel** ..., s.13.

¹⁶⁴ Üstel, **Türk Ocakları**, s.227.

¹⁶⁵ Georgeon, **Osmanlı**..., s.65.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Ocaklar iktidar ile kitleler arasında bir aracı gövde, “Ankara'da alınan kararları kitlelere ulaştıran ve derin Anadolu'nun yankısını geri taşıyan bir ara konak olma iddiasındaydı”.¹⁶⁶

4.6. Türk Ocakları'nın Kapatılması

Türk Ocakları kapatıldığı dönemde, 250'yi aşkın şubesi ve 30.000'den fazla üyesi ile gücünün zirvesinde idi. “Ocakların toplam mal varlığının 6 milyon liradan fazla olduğu tahmin ediliyordu; 1931'den sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'na aktarılan gayrimenkullerin değeri 1.300.000 TL'den fazlaydı”.¹⁶⁷

Ocakların kapatılması sürecinde birçok etkenin birlikte rol aldığını söyleyebiliriz. Bunlar, yeni kurulan muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası ile olan yakın ilişkileri ile Ocaklar içinde hala devam eden pan-Türkist eğilimleri ve gün geçtikçe artan harcamaları gösterebiliriz. Ancak kuşkusuz en önemli neden, devrimleri halka anlatma ve asimilasyon gibi iki önemli konudaki gösterdikleri performans olmuştur. Türk Ocakları, Mustafa Kemal'in uzun yurt gezisi (1930 sonu ve 1931 başı) sonrası kapatılmıştır. Bu gezi sırasında ocakları'da ziyaret eden Mustafa Kemal, Menemen olayları sebebiyle Aydın'da, ve ocakları fazla dağılmakla suçladığı Adana'da şubelerin işleyişlerini eleştirmiştir. Bunların yanında 1930 yılında çıkan Ağrı İsyanı'nda Gazi için Türk Ocakları'nın verilen görevi tam anlamıyla yapamadığının bir işareti olmuştur. Mustafa Kemal, Ocak üyelerinden Ruşen Eşref'e hitaben yaptığı konuşmada Ocakların kapatılmasına giden yolda yaşanan gelişmeleri şu şekilde açıklamıştır:

Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Yakın senelere de milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin verdiği mühim neticeleri idrak etmiştir. Memleketin ve inkılabın içerden ve dışardan

¹⁶⁶ Georgeon, **Osmanlı...**, s.67.

¹⁶⁷ Georgeon, **Osmanlı ...**, s.67.

gelecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi fikirlerin bir yerde toplanması lazımdır. Teessüsü tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolla memnuniyeti mucip hizmetleri sepkenmiş olan Türk Ocakları'nın aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün manasile yekvücut olarak çalışmalarını münasip görürüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsden olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidirler.¹⁶⁸

Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılmasını takip eden süreç sonunda Halkevleri bütün ülkede yayılmaya başladı. Halkevleri Türk Ocakları'na kıyasla ülke çapında daha yaygın bir örgütlenme ağına sahip olmuştur, Türk Ocakları'nın Halkevlerine kıyasla görece daha bağımsız bir kurum olduğu söylenebilir, çünkü Halkevleri tamamen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın denetimindeydi.

---

¹⁶⁸ Üstel, **Türk Ocakları**, s.374.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1. SONUÇ

Tezimin başında da belirttiğim gibi, yaklaşık ikiyüz senedir, milliyetçilik gerek devrim gerekse bağımsızlık hareketlerinde başrol oynamıştır. Bu süreç içinde milliyetçiliğin, kimi zaman modasının geçtiği ilan edilmiş, kimi zaman ise manşetlere çıkarılmıştır. Ancak esas önemli olan şey şudur, milliyetçi projelerin başarısı sayesinde bizler sanki uluslar hep varmış gibi düşünüyor, onlarsız bir dünya hayal edemiyoruz. Bunun böyle olmadığını tezin birinci bölümünde gördük. “Ulus denilen toplumsal olgu, feodal bünyenin bozulmasıyla ortaya çıkmıştır. Ulus kelimesi eski bir kelimedir fakat, modern çağdan önce aynı kültürü paylaşan ve hemşehri olan insanları tanımlamak için kullanılmıştır”.¹⁶⁹

Milliyetçilik, uzun bir suskunluk sürecinden sonra 1990'larda tekrar ortaya çıktı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, eski Sovyet parçalarında milliyetçi ayaklanmalar ortaya çıktı. Örnek olarak her zaman Yugoslavya verilir ancak, Çeçen milliyetçilerinin Rusya ile olan çatışmalarını, ya da Ermenilerle Azeriler arasındaki Dağlık-Karabağ sorununu unutmamalıyız.

Ancak elbette, bu çatışmaların en yoğun olarak yaşandığı yer Yugoslavya olmuştur. Yugoslavya, içeride çok farklı hatlar tarafından (ekonomik, etnik, dini) bölünmüştü. Ayrıca Tito döneminde Hırvat topraklarına Sırlar, Sırp topraklarına Hırvatlar yerleştirildiler. Amaç ayrılma ya da federasyon dahilinde saf bir etnik siyaset güdebilme yönündeki baskıları azaltmaktı.

“1990 sonrası yaşanan çatışmaların ana amacı ise, dünyadaki çoğu

---

¹⁶⁹ Calhoun, **Milliyetçilik**, s.13.

milliyetçiliğinkinden farklı değildi yani, insanların tek bir etnik kökenden geldiği, aynı dili konuştuğu ve aynı dine inandığı bir toprak parçasına sahip olmak”¹⁷⁰

Slovenya ve Hırvatistan'ın iktisaden gelişmişlik düzeyleri, batının onlara daha çabuk kucak açmasını sağladı, Sırlar ise ticaretlerinin büyük bölümünü Sovyetler Birliği ile yapıyorlardı, bu ticaret hacmi daraldıkça, saldırgan Sırp milliyetçiliğini ortaya çıkartmak çok zor olmadı.

Batı için Sloven ve Hırvat milliyetçilikleri belli ki 'iyi' milliyetçiliklerdi, çünkü bu devletleri tanımakta hiç zorlanmadılar, 'kötü' olan yoksul Bosna da yaşanan milliyetçi dalgalanmaydı, batının Bosna'dan alacağı hiçbir şey olmayınca Bosna'nın da gerçek bir 'ulus' oluşturmadığını kanıtlamak çok zor olmadı.

Batı, bu olaylar sonucu olarak, milliyetçiliği ikiye ayırdı, bir iyi milliyetçilikler vardı bir de kötü milliyetçilikler, kötü olan milliyetçilik Yugoslavya'da yaşanan milliyetçiliklerdi, ama yukarıda anlattığım gibi, Yugoslavya da yaşanan bütün bu milliyetçi ayaklanmalar da kötü değildi, Slovenler ve Hırvatlar zenginliklerinin ödülünü tanınma karşılığı almışlardı, 'kötü' ya da 'doğulu' olan milliyetçilik türü sanırım batı için bir tek Bosna'da yaşanandır.

Milliyetçiliğin işlevini tamamlayarak tarih sahnesinden çekildiği fikrinde olanları hayal kırıklığına uğratan sadece Yugoslavya'da yaşanan olaylar değil elbette. Bugün çoğu ülke 'mikro' milliyetçiliklerle karşı karşıya. Kanada'da Quebec'ler, İspanya'da Bask'lar, Türkiye'de Kürtler. Örnekleri çoğaltmamız mümkün. Bunların yanında Ortadoğu'da yaşananları unutmamalıyız, İsrail ile Filistinliler arasında kökü 1947'den çok daha gerilere götürülebilecek çatışmalar hala devam ediyor, Irak'da şu satırla yazılırken bile bir yerde bir bomba patlıyor olmalı. Ancak İsrail-Filistin örneğinin diğer örneklerden farklı olduğu unutulmamalıdır.

Milliyetçilik işlevini tamamlamamış görünüyor, değişiyor, evrim geçiriyor,

---

¹⁷⁰ Calhoun, **Milliyetçilik**, s.85.

yeni koşullara uyum sağlıyor. Değişen bir başka şey ise, ülkelerin 'mikro' milliyetçiliklerle baş etme yöntemleri. Çift kutuplu dünyada bu tür milliyetçiliklerle baş etmek daha kolaydı, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, özellikle insan hakları ve Uluslar arası hukuk gibi terimlerle daha çok iç içeyiz. Artık etnik temizlik, arındırma, sert asimilasyon, göç ettirme gibi yöntemleri kullanmak daha zor. Devletler daha demokratik çözümler aramak zorunda, ama alışılan yöntemleri bırakmak çok da kolay olmuyor.

Milliyetçi bakış açısına göre, millet her zaman vardır, yaratılmış bir şey değildir. Ancak tarihsel olarak baktığımız zaman bu konuda milliyetçi bakış açısının pek de doğru olmadığını görüyoruz. Devlet, ulus-devletlerin ilk kurulduğu Avrupa'da bile milletin yaratılmasında büyük rol oynamıştır. Devrim Fransasına baktığımız zaman halkın sadece yüzde 12'sinin Fransızca bildiğini, İtalyan birliği sağlandığı sırada ise halkın yüzde 2.5'unun İtalyanca konuştuğunu görüyoruz. 'İtalya'yı yarattık sıra İtalyanları yaratmakta' sözü ünlü bir İtalyan devrimciye ait. Devlet, nation-building dediğimiz millet-kurma çabasına girişmiştir. Uygulanan yöntemler, bugün artık hepimiz tarafından bilinmekte: ülkenin her tarafına uzanan bir iletişim ağı, zorunlu askerlik uygulamaları ve belkide hepsinden önemlisi merkez tarafından kontrol edilen bir eğitim sistemi uygulaması.

Şunu rahatlıkla söyleyebilirizki hem millet hem milliyetçilik modern çağa ait terimler. Ancak milliyetçilik modern çağın siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarının bir ürünü olmakla birlikte zaman içinde kendine ait bağımsız bir gerçeklik kazanmış. Dolayısıyla modernitenin aşılmasıyla, küreselleşme süreçlerinin etkisiyle postmodern bir çağa girilmesiyle yok olacak bir söylem değil. Başka bir deyişle 'millet-milliyetçilik ötesi' bir çağ hayalleri kurmak için henüz çok erken.

Tezin başında, küreselleşme sürecinin Türk milliyetçiliği üzerine olan etkisinden biraz bahsetmiştim. Sonuç kısmında konuyu biraz daha açmak istiyorum. Küreselleşme, özellikle soğuk savaşın bitmesiyle beraber hız kazanan bir süreç. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte dünya giderek daha fazla bir şekilde tek bir

mekan haline gelmekte. Ancak, Türkiye bağlamında küreselleşme sürecinin Türk milliyetçiliği üzerine etkisinden bahsetmeden önce şunu belirtmeliyim, milliyetçilik homojen, kendi içinde çelişkiler barındırmayan bir kavram değil. Milliyetçiliği homojen gören bakış açısına göre aslında tek bir milliyetçilik türü vardır o da devletin milliyetçiliğidir. Örneğin literatürde her zaman Fransız tipi milliyetçilik, Alman tipi milliyetçilik diye bir ayırım yapılır, bu ayırma göre Fransız milliyetçiliği vatandaşlık esasına dayanır ve iyi olan milliyetçilik budur, Alman milliyetçiliği ise etnik kültüre dayanır. Ancak bu tür bakış açılarının gözden kaçırıldığı nokta şudur ki, millet homojen değildir, bir çok farklı grupları içinde barındırır. Dolayısıyla bu farklı grupların hepsinin farklı birer milliyetçilik anlayışları hatta farklı birer milliyetçilik tanımları vardır. Yani bir toplum içinde tek bir milliyetçilik yoktur, milliyetçilikler vardır diyebiliriz. İşte bu nokta da resmi milliyetçilik- gayri resmi milliyetçilik ayırımına gidebiliriz. Gayri resmi milliyetçi söylemler çoğu zaman resmi söylemle çatışır.

Türkiye'de sayabileceğimiz milliyetçilik türleri yukarıda yaptığımız açıklamayı destekler nitelikte, en az üç tane milliyetçilik türü sayabiliriz. Bunlar Resmi milliyetçilik, sol milliyetçilik, islamcı milliyetçilik, azınlıkların milliyetçiliği.

Türkiye'de soğuk savaş sona erdikten sonra, doksanların ortalarına doğru milliyetçilik tekrar gündeme oturmuştur. Bu süreçte Turgut Özal'ın söylemlerinden bazılarına bile incelemek ilginç olabilir. Sovyetlerin çökmesinden sonra bazı çevrelerde 'Pan-Türkist' eğilimlerin güçlendiğini görebiliriz. Ancak Özal, özellikle Kürt sorunu bağlamında izlediği siyasetle birçok çevrenin tepkisini toplamıştı. Ancak, milliyetçiliğin Türk kamuoyunun gündemini tamamen meşkul etmesi, 18 Nisan 1999 seçimleri sonrası Milliyetçi Hareket Partisi'nin oyların yüzde 18'ini alarak en fazla milletvekili çıkaran ikinci parti konumuna gelmesiyle olmuştur. Kuşkusuz 1990'lı yıllarda Türkiye'yi en fazla meşgul eden iki konu, birisi PKK ve Kürt sorunu, ki bu iki sorun bazen birbirlerinden bağımsız bazende birbirlerinin yerine geçer şekilde kullanılmıştır, diğeri ise Avrupa Birliği süreci olmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi'nin yükselme sürecine etki eden en önemli olay ise

Abdullah Öcalan'ın yakalanması olmuştur.

1990'lar sonrası Türk Milliyetçiliğinin yükselişine farklı perspektiflerden de bakabiliriz. İki kutuplu dünyanın çözülmesiyle birlikte sınır değişiklikleri daha muhtemel bir hal aldı. Türkiye'de bu durumdan etkilendi, 1990'lar başında Türkiye'de fazlaca kendine güven havasının hakim olduğunu görebiliriz. Özellikle 1980'lerin başından itibaren izlenen liberal ekonomi politikaları sayesinde sağlanan sermaye birikimi ve deregülasyon süreci bu kendine güveni yaratmıştı. 1988 yılında Avrupa Topluluğu'na yapılan üyelik başvurusu sırasında bu güven kendini daha çok gösterdi. Yukarıda belirttiğim gibi, 1990'lar sonrası sınır değişikliklerinin daha muhtemel bir hal alması bu özgüven duygusu ile birleşince, Türkiye'de 'turancı' hayallerin tekrar ortaya çıkmasını güçlendirdi. Özellikle Körfez Savaşı'ndan olan beklentiler daha farklı yöneydi ancak savaş sonrası bu iyimser hava birden kayboldu, görülmüştüki herşeyden önce Kafkaslardaki Türki Cumhuriyetler, Türkiyenin düşündüğü açılımları yapmaya çok da niyetli değil. Körfez Savaşı sonrası Irak'ın kuzeyinde oluşmaya başlayan bağımsız Kürt Devleti kurulması kaygıları ve ülke içinde artan terör bu olumlu havanın olumsuzlaşmasını pekiştirdi.

Küreselleşme süreciyle birlikte, özellikle 1990'lı yıllar sonrası insan hakları ihlalleri dünya kamuoyunun gündemine daha fazla yerleşmiştir. Bunun sonucunda devletler, ayrılıkçı hareketler karşısında izledikleri politikalarda değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Türkiye açısından soruna baktığımız zaman, Kürt sorununa askeri alanın dışında daha fazla açılım yapması beklenmiştir. Bugün gelinen nokta da aslında geçmişe kıyasla oldukça yol alınmıştır diyebiliriz. Devlet televizyonlarında Kürtçe yayın yapıldığı zamanları yaşıyoruz. Siyasi ve kültürel açılımların devam etmesi sorunun çözümünde büyük rol oynayacak kanısındayım.

Türkiye'de milliyetçiliğin gelişimine baktığımız zaman, dikkatimizi çeken ilk şey modernleşme ya da batılılaşma ile iç içe oluşu. Esasen, Batılılaşma ve milliyetçilik projeleri Cumhuriyet döneminden daha eskilere uzanıyor, batılılaşma

siyasetinin temelinde Türk devletinin Batı karşısında yenilme ve gerilemesi yatıyor. Batı medeniyeti karşısında Osmanlıların yaşadığı yenilgiler, devletin sadece askeri değil aynı zamanda siyasi olarak da mağlubiyeti olarak anlaşılmıştır. Batı karşısında gerilemenin sürati arttığı ölçüde Batılılaşmanın da sürati artmıştır. Batılılaşma çalışmaları, III. Bölümde gösterdiğim gibi III. Selim'den daha gerilere uzanır, ama en önemli hamleler III. Selim ile başlamıştır. Ulema ve yeniçerilerin işbirliği sayesinde sindirilen reformcular II. Mahmut zamanında yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile birlikte iktidarı ele geçirmişlerdir. Batılılaşma çabaları, Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir, Cumhuriyet döneminin en önemli hedeflerinden birisi modern-batılı-çağdaş bireyler yetiştirmektir. Batılılaşma, siyasi alandan kültür alanına kadar her yerde etkisini göstermiştir.

Türk milliyetçiliğine hakim olan karakterin modernleşme olmasının yanında, sadece modernleşme Türk milliyetçiliğini elbette açıklayamaz. Etnik yönlerde ön plandadır. . Mustafa Kemal Atatürk'ün en ünlü sözlerinden birisi kuşkusuz 'Ne Mutlu Türküm Diyene' dir. Bu deyişi Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar bütün okullara gururla yazılmıştır. Hatırlanacağı üzere Tansu Çiller başbakanlığı döneminde 'Ne mutlu Türkiye vatandaşım diyene' ifadesini kullanmıştı. Burada, geçmişte 'Türk' tanımına yapılan göndermede ortak vatandaşlığın yeterince vurgulanmadığı iması vardı. Atatürk 'Türk' derken tam olarak etnik bir grubu ima ediyordu, yoksa 'Türk' terimi, kendisine Türk diyen herkesin Türk olabileceğine işaret eden kucaklayıcı bir terim miydi? Tezde bu sorunun cevabını vermeye çalıştım. Cumhuriyet dönemi Türk Milliyetçiliği, Türklüğü olunabilir, ancak herkesin olamayacağı, bir kavram olarak tanımlamıştır. Türklük ülkenin gayrimüslim unsurlarına kapalı ancak Kürtler gibi müslüman unsurlara açık bir kavram olmuştur. Ancak zamanla Kürtlerinde Türklük dairesinin dışına çıkmaları, Türk olunabilirliğine yeni bir boyut daha getirmiştir. Bu boyut ise kuşkusuz 'sadakat'dir. Anayasaların, kurumların, yeniden üretilen tarihin incelenmesi bu yönlerin kavranması açısından öğreticidir.

Tezimde, Kemalist milliyetçiliği etnik-sivil milliyetçilik yönünden

inceledim. Tezde, gerek dönemin siyasilerinin açıklamalarında gerekse de anayasaların incelenmesi ile gösterdiğim gibi, Kemalist milliyetçilik etnik yönü ağır basan milliyetçilik türü ancak Kemalist milliyetçiliği tanımlamak için etnik-sivil milliyetçiliğin yanına bir başka tanım daha koymamız gerekmektedir. Bu tanımda 'modernist milliyetçilik'. Yaratılmaya çalışılan Türk milleti, herşeyden önce modern olmalıydı, Kemalist milliyetçiliğin modernist yanı, etnik yanına ağır basıyor diyebiliriz. Şunu da belirtmeliyim, Kemalist milliyetçiliğin etnik yönünün ağır bastığını söyleyebiliriz, ancak 'ırkçı' ya da 'saldırgan' bir milliyetçilik türü olduğunu söyleyemeyiz. Kemalist milliyetçilik özellikle çok partili hayata geçişle birlikte daha çok 'Türk-İslam' sentezine doğru evrilmiştir. Bu evrilmeyi özellikle 1980'ler sonrası çok daha net bir şekilde görebiliriz. Gayri resmi milliyetçilikler olarak yukarıda belirttiğim milliyetçi akımlar içinde özellikle Milliyetçi Hareket Partisi ve Büyük Birlik Partisi gibi partilerin yürüttüğü milliyetçilik, 'Türk-İslam Sentezi' olarak adlandırabileceğimiz akıma, özellikle 1980'ler sonrası öncülük etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Akman, Ayhan. “Milliyetçilik Kuramında Etnik Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde, Cilt 4, İstanbul, 2002.
- Aktürk, Şener, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, Doğu-Batı Dergisi içinde, sayı 38, yıl:9 Ağustos, Eylül, Ekim 2006.
- Ahmet Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler, İmge Yayınları, 1991
- Bal, İdris. Sovyetlerin Ulusları Kontrol Yöntemleri: ‘Türk Kökenli ve Müslüman Uluslara Özel Referanslar’ Euroasian Studies İçinde, Sayı:3, 1996
- Canefe, Nergis. Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Calhoun, Craig. Milliyetçilik, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Copeaux, Etienne. Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Georgeon, François. Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Georgeon, François. Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Gianfranco Poggi. Modern Devletin Gelişimi, İstanbul: Simavi Yayınları, 1999.

- Göçek, Fatma Müge. “Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu Sosyolojik Bir Yaklaşım”, İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde, İstanbul: Cilt 4, 2002.
- Gökalp, Ziya Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları, 2006.
- Gözübüyük A., Şeref ve Sezgin, “1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri”.
- Hobsbawm, E.J., The Age of Revolution (1789-1848), New York: Mentor Books, 1962.
- Huberman, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Hunt, E.K. İktisadi Düşünce Tarihi, Ankara: Dost Yayınları, 2005.
- Karakaş, Mehmet. Doğu-Batı İçinde, sayı 38, yıl:9 Ağustos, Eylül, Ekim 2006.
- Kazgan, Gülten. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 2002.
- Kili, Suna; A., Şeref Gözübüyük, Senedi-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Lewis, Bernard. Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Masamai, Arai. Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Oran Baskın. Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli, Ankara: Bilgi Yayınları, 1997.
- Ortaylı, İlber. Avrupa ve Biz, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2007.
- Özkırımlı, Umut, Contemporary Debates on Nationalism, Palgrave Macmillan, 2005.

- Pirenne, Henri. Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul, 1983.
- Smith, Anthony D., Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Smith, Anthony D., Milli Kimlik, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Yıldız, Ahmet. Ne Mutlu Türküm Diyebilene, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Yusuf, Akçura. Türkçülük, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Tanlı, Bora. Milliyetçiliğin Kara Baharı, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.
- Tanör, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Toktamış Ateş, Siyasal Tarih, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Tunaya, Tarık Zafer, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Uzun, Turgay, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, Doğu-Batı içinde, Yıl: 6 Sayı:23, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003.
- Ünüvar, Kerem, “Ziya Gökalp”, İletişim Yayınları Milliyetçilik Kitabının İçinde, Cilt 4, İstanbul, 2002.
- Üstel, Füsun, Türk Ocakları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Yeğen, Mesut, Müstakbel Türk'den Sözde Vatandaşa, İletişim Yayınları, 2006.